

Lotta Kärkkäinen

LYYPEKISTÄ VERKAA

Kulttuurin vuorovaikutus 1500-luvun Suomessa ja Saksassa
vaatetuksen näkökulmasta tarkasteltuna

Pro gradu - tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Jyväskylän yliopisto

28.4.2019

Sisällysluettelo

1. Johdanto	2
1.1 Tausta – aiheen rajauksesta ja teoreettisesta perustasta	6
1.2 Aikakauden merkityksestä tutkimukselle	8
1.3 Vaatteet ja pukeutuminen kulttuurin ilmiönä ja välittäjänä	10
2. Lähteet ja metodit	16
2.1 Metodien merkityksestä kulttuurin tutkimukselle	17
2.2 Lähteiden tarkastelun merkityksestä	20
3. Veneellä Danzigiin - Suomen ja Saksan vuorovaikutuksen väylät	24
3.1 Neuvoja ja listoja – Kaupankäynnin merkitys kulttuuriin	26
3.2 Lutherin opissa – Oppineiden matkustaminen ja kirjeenvaihto	31
4. Verkostoituminen	35
4.1 ”Kutsu velalliset luoksesi” - Paavali Scheelin kirjeenvaihto tapausesimerkkinä	37
4.2 Pormestarin vävyinä – sukulaisuus yhteydenpitokeinona	43
5. Yläpöydässä – hallinnon merkitys kulttuurin vuorovaikutukseen	45
4.1 Hovimiehet – valmiina palvelukseen	46
4.2 Rääpälit muodinluojina ja – lähettiläinä	48
6. Yksi äyri kyynärästä - kankaiden merkitys kaupankäynnissä ja kulttuurissa	52
6.1 Lähtö Lyypekkiin – kangas kaupan kohdentuminen Saksaan	53
6.2 Pohjolan turkikset – Suomen ja pohjolan asema kaupankäynnissä	55
7. Palkkoja ja perintöjä - kankaiden siirtyminen yhteisössä	57
7.1 Palkkana kangasta ja kengät	58
7.2 Kuoleman saapuessa – vaatteet perintönä	60
8. Lemmenpareista kätilöihin – kulttuurin vuorovaikutus kuvallisissa lähteissä	64
8.1 Rakastavaiset Turun linnassa ja Saksassa	64
8.2 Röyhelökaulusiset – 1500-luvun lopun vaatetuksen esiintyminen muotokuvissa	68
8.3 Pukukirjojen sivuilta – koottujen pukuteoksien merkitys vaatetuksen tarkastelulle	72
8.4 Yksinkertaisen koristeellista – tyylisuuntien päällekkäisyys	76
9. Päätäntö	80
Lähteet	83
Liitteet	92

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Historian ja etnologian laitos
Tekijä – Author Lotta Kärkkäinen	
Työn nimi – Title Lyypekistä verkaa - Kulttuurin vuorovaikutus 1500-luvun Suomessa ja Saksassa vaatetuksen näkökulmasta tarkasteltuna	
Oppiaine – Subject Yleinen historia	Työn laji – Level Pro Gradu -tutkielma
Aika – Month and year 30.4.2019	Sivumäärä – Number of pages 83 ja liitteet.
Tiivistelmä – Abstract Tutkimuksen tavoitteena on selvittää Suomen ja Saksan välisen kulttuurin vuorovaikutuksen merkitystä vaatetukselle ja pukeutumiselle 1500-luvulla. Lähtökohtana kulttuurin ilmentymien näkymiselle oli se, millä tavoin kulttuurit vaikuttivat toisiinsa ja millaisesta kontekstista käsin vuorovaikutus tapahtui. Suomen ja Saksan välisten suhteiden moninaisuus tulee näkyviin niin kaupankäynnin, henkilökohtaisten suhteiden kuin hallinnon tasolta tarkasteltuna. Vuorovaikutuksen eri muotoja ja ilmentymiä tarkastellaan cultural transfer -periaatteen pohjalta. Sen perusajatuksena on näkemys siitä, että kulttuurit vaikuttavat toisiinsa eikä täten toinen kulttuuri vaikuta toiseen ainoastaan ylhäältä päin vaan kulttuurit keskustelevat keskenään ja vaihtavat näin kulttuuria ja sen ilmentymiä. Saksalaisen kulttuurin ollessa 1500-luvulla vaikutusvaltaisemmassa asemassa on sen ilmentyminen näkyminen Suomessa selkeä tutkintalinja. Vuorovaikutusta ja sen ympärillä liikkuvia verkostojen tutkimisen apuna käytetään myös verkostanalyysiä. Sen ajatuksena on idea siitä, ettei kukaan ihminen voi toimia ilman verkostoja vaan ne ovat välttämätön osa ihmistä kokonaisuutena. Sen käyttäminen antaa mahdollisuuden luoda sosiaalisen verkostojen piiri näkyväksi osaksi tutkimusta. Verkostanalyysiä käytetään tutkittaessa Paavali Scheelin kirjeenvaihtoa sekä sen kansainvälisyyttä ja merkitystä. Vaatteiden tutkimuksen tukena käytetään erilaisia asiakirjalähteitä sekä kuvallista aineistoa. Kuvallisen aineiston tutkimisessa on olennaista tietää kuvan alkuperä ja konteksti sekä sen merkitys ajan ihmiselle. Vaatteiden keskinäinen samankaltaisuus ja erot toimivat tutkimuksen kantavana voimana. Tutkimuksen tuloksena voidaan todeta Suomen ja Saksan välisten suhteiden olleen tiiviit ja vastavuoroiset. Vaikutusten liikkuminen tapahtui moninaisin eri reitein. Vaatteissa ilmiöiden näkyminen oli havaittavissa ennen kaikkea 1500-luvun alusta noin 1580-luvun loppuun.	
Asiasanat – Keywords Kulttuurin vuorovaikutus, vaatteiden historia, verkostanalyysi, Suomen ja Saksan väliset suhteet, 1500-luku	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopiston kirjasto	

1. Johdanto

Kulttuurit vaikuttavat ihmisten elämään sen kaikilla osa-alueilla – niin myös vaatetukseen. Eri kulttuurit eivät kuitenkaan elä tyhjiössä, vaan ne toimivat ja vuorovaikuttavat toisten kulttuurien kanssa. Ne toimivat ja vaikuttavat keskenään erilaisten väylien kautta. Esimerkiksi kauppa sekä muu ihmisten liikkuminen, kuten opintojen vuoksi maailmaan lähteminen, ovat osaltaan olleet vaikuttamassa myös lähtömaan kulttuuriin. 1400-luvulta lähtien maailma alkoi verkottua voimakkaasti, johtuen erityisesti laivarakentamisen ja navigoinnin kehityksestä¹. Maailman eri alueet alkoivat entistä voimakkaammin vaikuttamaan toisiin, luoden samalla linkkejä eri alueiden ja kulttuurien välillä. Kulttuurit alkoivat keskustella keskenään muokaten samalla niin omaa kulttuuriaan kuin antaen toiselle kulttuurille uusia näkökulmia. Toisiin kulttuureihin vaikuttaminen ja tämän seurauksena syntyneiden kulttuuristen ilmiöiden tarkastelu on tutkielmani aihe. Tarkastelukohteena toimii Suomen ja Saksan kulttuurien vuoropuhelu ja vuorovaikutus sekä se, miten tämä keskustelu ilmenee vaatetuksesta. Tutkimuskysymykseksi nousee se, millaista vuorovaikutus on ollut, millaisin eri väylin kulttuurin ilmiöiden vaihtoa on tapahtunut ja miten vuorovaikutus ja verkostot näkyvät vaatetuksessa.

Rakenteellisesti työni etenee aiheen taustoituksesta, lähteistä ja metodeista tarkastelemaan niitä seikkoja, jotka vaikuttivat siihen, miten vuorovaikutusta on päässyt tapahtumaan. Johdannossa ja sen alaluvuissa tulen erittelemään niitä teemoja, jotka ovat vaikuttaneet aiheeni valintaan. Lisäksi esittelen tutkielmassani esiin nousevat metodit ja niiden käyttämisen yhdessä lähdeaineiston kanssa. Metodien ja lähteiden tarkastelun yhteydessä pohdin myös tutkielman lähdekritiikkiä ja siihen vaikuttavia seikkoja sekä sitä, miten ja mitä lähteistä voidaan tulkita tutkimuskysymyksieni mukaisesti. Lähdekriittisesti pohdin myös lähteiden luomiseen vaikuttaneita olosuhteita, kuten sitä, miten maalaukset ymmärrettiin, miten toisiin kulttuureihin suhtauduttiin ja millaisia suhteita kulttuurien välillä oli. Erittelen myös lähteistäni eriytyvää maailmaa Suomen ja Saksan välillä: miten vaatteisiin ja niihin

¹ McNeill & McNeill 2005, 233-234.

liittyvään kulttuuriin on vaikuttanut kauppa, opinnot ja uskonto. Kolmannessa luvussa pyrin erittelemään esimerkiksi uskonnon ja kaupankäynnin vaikutusta vuorovaikutuksen syntymiseen. Hovielämä muutti sekä suhteita Suomen ja Saksan välillä että antoi suomalaiselle kulttuurille mahdollisuuden ottaa mallia rikkaammista kulttuureista. Neljännessä luvussa pyrin luomaan kuvan hovin merkityksessä kulttuurin vuorovaikutuksessa ja ilmiöiden siirtymisestä. Tutkielman viidennessä luvussa käsitellään kankaiden ja vaatteiden asemaa 1500-luvun suomalaisessa yhteisössä sekä sitä, miten yhteisön sisällä saksalaisen kulttuurin vuorovaikutuksen ilmiöt ovat voineet liikkua säädystä toiseen ja näin ollen pääsivät vaikuttamaan koko yhteisön elämään. Pyrin myös tuomaan konkreettisesti näkyväksi verkostojen merkityksen kulttuurin vuorovaikutukselle Paavali Scheelin kirjeenvaihdon avulla. Tämän jälkeen tutkielmassa tutkitaan kuvallisen aineiston merkitystä tutkittaessa kulttuurien vuorovaikutusta ja tarkastellaan teoksia, joiden kautta voidaan tarkastella suomalaista ja saksalaista kulttuuria. Eri luvuissa pyritään tuomaan esille vuorovaikutuksen merkitys laajassa kontekstissa sekä kokonaisuutena.

Suomalaisen kulttuurin vuorovaikutusta toisiin kulttuureihin on käsitelty muutamissa teoksissa, mutta kokonaisvaltaista tutkimusta kulttuurien välisestä vuorovaikutuksesta ei ole tehty. Tämän hetken maailmassa, jossa kulttuurit vaikuttava toisiinsa entistä kiihtyvämällä tahdilla, on hyvä palata ajassa taaksepäin ja huomata se, miten kulttuurien välinen vuoropuhelu ei ole uusi ilmiö. Tämä vuoropuhelu on muokkautunut kaupan ja ihmisten liikkeestä enemmän tiedon välitykseen ja sosiaalisen median ilmiöiden nopeaan leviämiseen ja muuttumiseen. Kulttuurien muotojen muuttuminen ja ilmiöiden liike on muuttunut entistä kiivaammaksi. Samankaltaisuuksilta ei voi kuitenkaan välttyä, tutkitaanpa sitten 1500-lukua tai 2000-lukua. Kulttuurien vaikutus toisiinsa saattaa olla sekä välillistä että tiedostamatonta, jonka vuoksi sen vaikutukset ihmisten ympäristöön ja ajatteluun saattavat jäädä hämäräksi. Tutkielmani pyrkii luomaan selkeyttä ennen kaikkea vaatetuksen ja sitä kautta pukeutumisen liikkumiseen ja vuorovaikutukseen. Pukeutumista ja vaatetusta on tutkittu monesta eri näkökulmasta, joista tyypillisimmät ovat olleet tutkimukset siitä, miksi ihmiset pukeutuvat tiettyihin vaatteisiin, miten vaatteita valmistetaan ja miten vallitseva kulttuuri näkyy vaatteissa. Tutkielma pyrkii vastaamaan ennen kaikkea kysymyksiin

siitä, miten kulttuurit ovat liikkuneet ja miten vuorovaikutus näkyy vaatteissa. Tuoden täten tutkimuskenttään kulttuurisen vuorovaikutuksen osuuden myös pukeutumisen historiaa tarkasteltaessa. Tutkielma ei siis ole ainoastaan pukeutumishistoriallinen katsaus vaan se yhdistää myös kulttuurien liikkumisen ajatukset ja käsitteet. Täten vuorovaikutuksen kanavien tutkiminen on merkittävä osa kokonaisuuksien hahmottamisen kannalta.

Kulttuurin vuorovaikutuksen tutkiminen konkreettisten asioiden, kuten esimerkiksi vaatteiden, avulla avaa niitä epäselvyyksiä ja solmukohtia, joita aineettoman kulttuurin tutkiminen saattaa aiheuttaa. Kulttuuria tarkastelemalla pääsemme lähemmäksi ajan arvovalintoja sekä maailmankuvaa. Valtiot ja ihmiset eivät voi toimia siten, etteikö kulttuurin ominaispiirteitä tulisi mukaan toimintaa ja täten saisi aikaa muutosta kulttuuriin. Tutkielmani tarkoitus onkin tarkastella tuota vuorovaikutusta sen merkitystä vaatetukselle ja näin tuoda suomalaisen kulttuurin merkitys näkyväksi osaksi suurempaa vuorovaikutusverkostoa. Erilaisia lähteitä tarkastelemalla luodaan kokonaisvaltaisempi kuva siitä, miten kulttuurien vaikutteet ilmentyvät vaatetuksessa ja tuodaan esille siinä näkyvä vastavuoroisuus Suomen ja Saksan välillä 1500-luvulla.

Tutkielman lähteinä on niin kuvallista materiaalia kuin erilaisia kirjallista lähdeaineistoa, kuten kirjeitä, perunkirjoituksia ja aikalaiskirjoituksia. Kirjallisen aineiston avulla voidaan pyrkiä selvittämään se, millainen rooli vaatteilla oli ja siten tutkia sitä, miten ilmiöt ovat päässeet sekä leviämään kulttuurista toiseen että millainen vaikutus näillä ilmiöillä on ollut eri yhteiskuntaluokista. Kirjallisista lähteistä voidaan löytää myös kuvauksia vaatteista, joiden kautta voidaan luoda kuva ajalle vallitsivista vaateihanneista. Usein kirjallinen aineisto ja erilaisten vaatteiden kuvailut linkittyvät porvaristoon ja aateliin. Tämän vuoksi vaatteiden tarkastelussa korostuu yläluokkaisuus. Erilaisten lähteiden kautta pyrin kuitenkin luomaan kuvaa myös muiden luokkien pukeutumisesta ja sitä kautta näkemystä siitä, miten kulttuurit ovat levinneet ja vaikuttaneet niissä vallitsevissa yhteisöissä. 1500-luvun vaatetusta tutkittaessa ei ole mahdollista päästä tutkimaan konkreettisesti kokonaisia asukokonaisuuksia, koska niitä ei ole meidän päiviin saakka kokonaisuudessaan säilynyt. Vaatetuksen tarkastelemiseen haasteita luo myös se, että vaatteet välittävät

viestejä, jotka voivat jäädä vieraaksi niille, jotka eivät kulttuurissa ole eläneet. Erilaisten lähteiden kautta voidaan kuitenkin pyrkiä muodostamaan käsitys siitä, millaista vaatetus on ollut ja mitkä seikat ovat vaikuttaneet siihen, millaiseksi se on muotoutunut.

Suomea ei tuohon aikaan vielä ollut, mutta Suomella tarkoitan nykyisen Suomen alueella sijainnutta Ruotsin itämaata². Ruotsin merkitys tulee myös näkymään tutkielmassa, koska Ruotsin ja sen kulttuurin erottaminen silloisesti Suomesta ei ole mahdollista niiden symbioosin vuoksi – ne kuuluivat samaan hallintoalueeseen ja alueiden vuorovaikutus oli todella voimakasta. Suomella oli kuitenkin jo tuolloin oma erityislaatuinen asemansa ja siitä, miten Suomesta alueena puhuttiin, voidaan havaita se, että myös aikalaiset kokivat omalta osaltaan Suomen osittain erilliseksi, tai vähintään erilaiseksi, alueeksi³. Suomen liittäminen täydellisesti osaksi Ruotsia oli pitkälinen, jopa väkivaltainen, prosessi⁴, joka näkyi näiden kahden maan kulttuurien eroavaisuuksina. Taistelut Novgorodin⁵ ja Ruotsin välillä Suomesta ovat jättäneet jälkensä kulttuuriin, Suomi on mielenkiintoinen sekoitus näiden kahden kulttuurialueen ominaispiirteitä. Tämä omalta osaltaan selittää Suomen tutkimista omana kulttuurisena alueenaan, vaikka Ruotsin ja ruotsalaisuuden merkitystä ei pidä vähätellä. Saksalla tarkoitan Pyhää saksalais-roomalaista keisarikuntaa, joka sijaitsi nykyisen Saksan alueella ja jota pidetään sen edeltäjänä.

Saksan tarkastelussa korostuvat luonnollisesti suuret rannikkokaupungit, jotka olivat 1500-luvulla kaupankäynnin keskuksia. Suomen kannalta tärkeitä kauppakaupunkeja olivat esimerkiksi Danzig ja Lyypekki. Erityisesti Lyypekin vaikutus korostuu tutkielmassa sen ollessa 1500-luvulla suurimpia Itämeren rannikkokaupungeista⁶. Itämeren kaupan näkyminen kulttuurien vuorovaikutuksessa on ollut Suomessa mittaamattoman suurta. Suomessa tarkastelu rajoittuu pitkälti läntiseen ja eteläiseen Suomeen. Poikkeuksena tähän tekee kuitenkin Viipuri, joka oli 1500-luvulla

2 Ruotsalaisissa 1500-luvun asiakirjoissa käytössä usein nimitys Østerland.

3 Tarkiainen 2010, 256-257.

4 Tarkiainen 2010, 155-156.

5 Nykyisen Venäjän alueella sijainnut hallintoalue.

6 Ojala 2015, 18.

merkittävä kansainvälisen kaupan keskus ja näin ollen olennainen osa Suomesta tehtävää kauppaa toimien samalla suomalaisen kulttuurin välittäjänä ulkopuolisille alueille. Näiden alueiden merkitys kaupankäynnille ja saksalaisten kanssa käytävälle yhteistyölle on selkeästi suurempaa ja merkityksellisempää kuin muiden alueiden. Alueiden rajautumiseen vaikuttaa suuresti myös se, kuinka aateli oli asettunut Suomen sisälle. Suurin osa aatellisista asettui asumaan juuri länsi- ja etelärannikoille⁷. Aatelin merkitys Suomen aineellisen kulttuurin tutkimukselle on olennainen – heidän kauttaan on säilynyt suuri osa lähdeaineistosta ja aineellisen kulttuurin ilmentymistä. Lisäksi heillä oli rahaa ja mahdollisuuksia toteuttaa omia mielitekojaan muodin seuraamisen suhteen, alempien säätyjen joutuessa odottamaan muotivirtauksien saapumista sekä rahallisen tilanteen vakautumista.

Saksan ja Suomen suhteiden merkitys korostuu reformin myötä, jonka takia saksalaisilla piirteillä tarkoitetaan ennen kaikkea piirteitä, jotka ovat voimistuneet tai syntyneet reformin aikaan ja myötävaikutuksesta. Katolilaisuuden merkitystä ei toki pidä unohtaa, mutta selkeyden vuoksi pyrin pitäytymään ennen kaikkea koruttomammassa tyyliässä, jota reformin myötä tullut tyyli edusti. Suomen ja Saksan voidaankin katsoa edustavan tuohon aikaan kulttuurisia alueita, joissa reformaatio oli merkittävä osa kulttuuria ja siinä vallitsevia ihanteita, vaikkeivat alueet varsinaisesti itsenäisiä hallintoalueita olleetkaan.

1.1 Tausta – Aiheen rajauksesta ja teoreettisesta perustasta

Kulttuuri, kuten esineetkin, liikkuu ihmisten ja heidän ajatuksiensa mukana. Kulttuuri on kuitenkin samanaikaisesti paikkaan ja ihmisiin sidottua, koska jokainen kulttuurinen ilmiö tulkitaan, uudelleen muokataan ja sille annetaan uusia merkityksiä jokaisessa kulttuurissa sen tarpeiden ja normien mukaan. Kulttuuriset ilmiöt ovat myös aikaan sidottuja. Tietyn kulttuurisen ilmiön siirtyminen toiseen paikkaan ja kulttuuriseen ympäristöön tarvitsee jonkin liikkeellepanevan voiman, jonka kautta

⁷ Koskinen 2011, 59.

ilmiö tai ilmentymä pääsee sulautumaan jo vallitsevaan kulttuuriin⁸. Saksalaisen kulttuurin vaikutusta ja sen välistä vuorovaikutusta eri kulttuurien kanssa on tutkittu⁹, mutta sen vuorovaikutusta suomalaisen kulttuurin kanssa, on jäänyt tutkimuskentässä pienemmälle huomiolle. Saksan ja Suomen välillä oleva vuorovaikutus on ollut selkeää, mikäli tarkastelee esimerkiksi asiakirja-aineistoa, mutta sen tarkempaa erittelyä ei ole tehty. Saksan ja Suomen vuorovaikutusta on täten aiheellista tarkastella lähemmin. Saksalaisia piirteitä on suomalaisessa sekä ruotsalaisessa kulttuurissa runsaasti. Saksan, Suomen ja etenkin Ruotsin väliset suhteet nousevat esille jo tutkittaessa sitä, miten kieltä käytetään. Saksan ja pohjolan välisestä vuorovaikutuksesta kertoo ajalla vallinneet kielelliset olosuhteet. Joidenkin tutkijoiden mukaan vuorovaikutus näkyi kielessä niin paljon, että ruotsin ja saksan kielen erot olivat selvästi hämärtyneet ja täten molempia kieliä puhuttiin rinnakkain ja sekoittaen kieliä keskenään¹⁰.

Tutkielmassa perehdytään kahden eri kulttuurin väliseen vuorovaikutukseen. Aihetta tarkastellaan ”cultural transfer”-suuntauksen periaatteiden mukaisesti. Cultural transfer¹¹ -ajatuksen mukaisesti kulttuurit toimivat vastavuoroisesti. Toinen kulttuuri ei vain vaikuta toiseen, vaan kulttuurien kohdatessa, molempien ajatuksia ja kulttuurisia piirteitä siirtyy molempiin¹². Toinen kulttuuri ei näin ollen vaikuta ylhäältä päin toiseen, vaan niiden välillä on kaksisuuntaista vaikuttamista. Kulttuurien vuorovaikutusta on tutkittu ennen kaikkea italialaisen ja ranskalaisen kulttuurin kautta ja näiden katsotaankin olevan kaksi pääsuuntausta, joissa kulttuurin vuorovaikutus tulee näkyviin¹³. Pohjolan ja saksalaisen kulttuurien välistä vuorovaikutuksen välittämistä ei ole juurikaan tutkittu, vaan pukuhistorialliset teokset ovat tutkineet joko itse vaatteita tai sen merkitystä arvovallalle. Materiaalinen olemus kulttuurien välisissä

8 Espagne 1992, 147.

9 Esim. Johns, Alessa 2014, *Bluestocking Feminism and British-German Cultural Transfer, 1750-1837*.

10 Lamberg 2002, 43-45.

11 Tästä lähtien kulttuurien vuorovaikutus tai vuorovaikutuksellisuus.

12 Rogge, Salmi 2014, 13.

13 Esimerkiksi Carelli, Mario: *Cultures croisées: Histoire des échanges culturels entre la France et le Brésil de la Découverte aux Temps modernes*, Paris 1993 ja Dubost, Jean-François: *La France italienne*, Paris 1997.

siirtymissä on jäänyt vähemmälle tutkimukselle ja tähän tutkielmassa pyritään nyt vastaamaan. Tutkielmassani kulttuurien vuorovaikutus tulee näkyviin ennen kaikkea eri vuorovaikutuskanavien tarkastelun kautta. Vaatetusta ja pukeutumista on käytetty sekä esimerkkinä, että olennaisena osana kulttuurin ja ihmisyyden merkitystä - pukeutuminen ja sen kuvaaminen ei ole ainoastaan kuvien mekaanista analyysia, vaan kuvat ovat aina oman aikansa tuotteita ja niiden kautta etsitään filosofisia ja humanistisia lähtökohtia ihmisen olemassaololle ja todellistumiselle¹⁴.

Lähtökohtaisesti toisen kulttuurin näkökulmat kuitenkin korostuvat, johtuen vallinneesta kulttuurista ja siitä, miten kulttuuri on kokenut itsensä tai vuorovaikutuksessa olevan kulttuurin. Toisin sanoen tällä tarkoitetaan sitä, kuinka arvokkaaksi kulttuuri on tuntenut omat ilmentymänsä ja kuinka vastaanottavainen kulttuuri on kaikkiaan ollut. Jokaiselle kulttuurille rakentuu oma kulttuurinen struktuurinsa - ympäristönsä, jossa yhteisön toiminta tapahtuu. Kulttuuriset ilmiöt sopeutuvat tähän ympäristöön, jonka kautta ihminen tarkastelee itseään ja suhteita toisiin.

1.2 Aikakauden merkityksestä tutkimukselle

Tutkielman aikarajaus on 1500-luku. Ajalle leimallista ovat suuret muutokset suomalaisessa elämäntavassa ja kulttuurissa. Suomen ja Saksan kulttuurien vuorovaikutuksellisuutta tarkastellessa, tuo aika korostaa näiden kahden suhteiden lähentymistä ja merkitystä, mutta myös niitä eroja ja ristiriitoja, jotka vallitsivat kulttuurien välillä. Hansakaupan vaikutusta tuon ajan verkostoihin ja suhteisiin ei voida ohittaa. Saksalaisen kulttuurien vaikutteet levisivät hansakaupan myötä entistä kokonaisvaltaisemmin Itämeren alueelle, myös Suomeen.

1500-luvulla Suomessa alkoi Juhana-herttuan ja Katariina Jagellonican myötä hovielämän, joka heijastui myös vaatetukseen sekä yhteyksiin ulkomaille. Hovi tarvitsi

14 Uotila 1995, 2.

toimiakseen erilaisia ylellisyystuotteita, joita tuotiin suurien kauppasatamien, kuten esimerkiksi Lyypekin kautta. Juhana herttuan hovin aikaan Suomessa onkin näkyvissä selkeä kasvu kankaiden tuonnissa¹⁵, joka osaltaan selittää ajan valikoitumista tutkimuskohteeksi. Juhana-herttuan aika Suomessa on suhteellisen lyhyt, mutta kulttuurisesti sitäkin merkittävämpi. Ennen avioitumistaan puolalaisen prinsessan Katarina Jagellonian kanssa, Juhana-herttualla oli useita vuosia rakastajattarenaan suomalaissyntyinen Kaarina Hannuntytär. Rakastajattaren kautta Juhanan vaikutus suomalaiseen kulttuuriin ja vaatetukseen pääsi entistä läheisempään kosketukseen¹⁶ - Juhanan kerrottiin jopa ymmärtäneen suomea¹⁷. Aineistoni pohjautuu pitkälti aateliin vaatetukseen, joka ilmenee niin lähteissäni kuin tutkimuskirjallisuudessa. Suurin syy tähän on se, että tieto vaatetuksesta on levinnyt maasta toiseen ennen kaikkea aatelin kautta. Suomen aateli oli verrattaen köyhää, jonka myötä täysin muodinmukaisen vaateuksen matkiminen ei ollut mahdollista, lisäksi se tapahtui hitaammin ja oli koruttomampaa kuin muualla¹⁸. Muodin leviämiseksi on tyypillistä se, että sen leviäminen tapahtuu rikkaimmilla ihmisryhmillä varattomammille, muokkautuen samalla jokaisen yhteiskuntaluokan tarpeiden mukaisesti.

Kirjapainotaidon keksimisen myötä ajatuksien ja tiedon leviämisen mahdollisuudet kasvoivat huomattavasti. Todellisuudessa sitä, miten suurta osaa kansaa kirjapainotaidon keksiminen kosketti, ei voida täysin sanoa. Painotaidon kehittymisen merkitystä eurooppalaisen kulttuurin levittämiseksi on vaikea hahmottaa, olihan se lähinnä välillistä ja täten sen todistaminen on osoittautunut lähes mahdottomaksi¹⁹. Kirjallisen tiedon levittämisessä suurimpia ongelmakohtia oli ihmisten lukutaidottomuus. Kirjapainotaidon avulla saatava tieto rajoittui ihmisiin, jotka sekä osasivat lukea että olivat tarpeeksi varakkaita hankkimaan itselleen kirjoja. Todennäköisesti ulkonäköön ja vaatetukseen liittyvät keskustelut, juorut sekä henkilökohtainen kirjeenvaihto levisivät ihmisten keskuudessa nopeammin kuin

15 Pylkkänen 1956, 58.

16 Pylkkänen 1956, 8-9.

17 Pylkkänen 1956, 6.

18 Arnold, 1985, 10-11.

19 Ihalainen 1996, 40.

painettu kirjallisuus. Suurin osa kirjallisuudesta käsittelee joko kristinuskoa tai politiikkaa, jolloin kulttuurin merkitys painetusta kirjallisuudesta oli vähäisempää.

Kirjapainotaidon merkitystä kulttuurien välisille siirtymille ei voida kuitenkaan sulkea pois. Kirjapainotaidon keksimisen myötä esimerkiksi protestanttinen usko sai vaikutusvaltaa ja huomiota, jota suuren aatteelliseen liikkeen taakse tarvitaan. Tämä tarkoitti myös sitä, että ihmiset, jotka olivat kiinnostuneita esimerkiksi protestanttisten liikkeiden ajatuksista, saattoivat saada itselleen siitä tietoa ja täten myös sitä itse tuottaa. Voidaankin sanoa, että uskonnollisten tekstien kautta on voitu myös välillisesti siirtää kulttuuria alueelta toisella ja täten niiden ilmentymät ovat saattaneet päätyä vaatetukseen saakka.

1500-luku Suomessa on mielenkiintoista aikaa myös sen vuoksi, että se asettui keskiajan ja renessanssin välimaastoon, kun taas Saksassa ollaan kulttuurisesti jo enemmän selkeästi samaan aikaan renessanssin maailmassa. Tällaiset keinotekoiset rajaukset ovat kuitenkin ongelmallisia, koska aatteet ja ajattelu ovat vaikuttaneet osittain päällekkäin ja tarkkaa rajausta eri aikakausien välillä on näin ollen mahdotonta tehdä. Lisäksi aatteet ja vaatetus eivät koskeneet koko yhteisöä, jolloin ajalle tyypillinen ajattelu koski oikeastaan vain koulutettua ja varakasta osaa väestöstä, joka vielä 1500-luvulla oli marginaalinen osa yhteisöä.

1.3 Vaatteet ja pukeutuminen kulttuurin ilmiöinä ja välittäjinä

Kulttuurin tarkasteleminen vaatteiden näkökulmasta nostaa esille samoja teemoja: kuka minä olen ja millainen on minun suhteeni yhteisön jäseniin. Vaatteiden kautta on täten voitu näyttää niin oma paikkansa yhteisössä kuin suhteet toiseen kulttuurin ja yhteisön jäseniin. Vaatteiden kulttuuria tutkittaessa tulee tarkastella myös pukeutumisen analogiaa. Pukeutumisella tarkoitetaan vaatteiden lisäksi niin koruja ja koristeita kuin sitä, miten vaatteita on pidetty ja minkälaisia viestejä niiden avulla on

haluttu välittää. Kulttuurien sisäisiä normeja ja arvoja saattaa olla hankala jäljittää, kuitenkin esimerkiksi Suomessa on myös ollu lakeja, jotka ovat tuoneet näkyviksi kulttuurissa vaikuttaneet erot vaatteiden kautta. Esimerkiksi 1500-luvulla laki pyrki estämään muut kuin aateliset pukeutumasta samettiin tai damastiin²⁰. Täten vaatteiden avulla luotiin selkeä kuilu eri säätyluokkien välille ja samalla laki nosti esille kulttuurissa vallinneen sääty-yhteiskunnan tärkeyden – sen ilmentymiä on haluttu suojella jopa lakien välityksellä.

Vaatteiden tarkastelua kulttuurisen vuorovaikutuksen välineinä voidaan pitää validina myös sen vuoksi, että vaatteet ovat kommunikoinnin välineitä. Voidaan sanoa, että saman kulttuurin edustajat viestittävät vaatteillaan sellaisia asioita, joita toisesta kulttuuripiiristä tulleet eivät ymmärrä tai tulkitse samalla tavalla²¹. Kulttuurit eivät täten välitä toisilleen ainoastaan vaatteita ja kankaita vaan myös kommunikaation keinoja. Visuaalisesti tarkkaan valikoidut vaatteet kertovat omaa kieltään kulttuurista ja luovat väylän näkyvän ja näkymättömän välille²², tuoden näin mahdollisuuden nähdä ja tarkastella kulttuurien siirtymiä. Tärkeänä tutkielman luonnetta kuvaavana ajatuksena on kulttuuriympäristöt sekä se, miten kulttuurien väliset suhteet ovat muodostuneet ja millä tavoin ne ovat päässeet vahvistumaan tai vastavuoroisesti heikentymään 1500-luvun aikana.

Vaatteiden lisäksi omaa paikkaansa yhteiskunnassa tuotiin esille erilaisten korujen ja muun ehostautumisen myötä. Niiden tarkastelussa tulee ottaa huomioon henkilön varakkuus ja asema yhteiskunnassa. Vaatteiden lisäksi tutkielmassa tullaan käsittelemään lyhyesti myös pukeutumista ja sitä, voidaanko kulttuurin siirtymää havaita myös tämänkaltaisessa kontekstissa. Vaatteet ja pukeminen erotetaan erillisiksi kokonaisuuksiksi. Vaatteet ja vaatetus tarkoittavat konkreettisesti vaatteita itseään kun pukeutumisella taas tarkoitetaan enemmän kokonaisuutta, johon kuuluu vaatteet, koristautuminen ja se, miten vaatteita kannetaan. Tässä kohdin voidaan myös tarkastella niin sanottuja muotiasentoja, joita voidaan havaita ajan maalauksissa. 1500-

20 Pylkkänen 1956, 370.

21 Franck 1997, 87-88.

22 Lönnqvist 2008, 48.

luvulla tällaiseksi asennoksi voidaan katsoa esimerkiksi s-asento, joka tulee esiin useissa ajan maalauksissa (katso liitteet 1 Turun linnan nuori pari ja 2 Junger Mann und Mädchen). Pukeutumista tarkastelemalla voidaan saada selvillä sellaisia piirteitä kulttuurien leviämisestä, mitä pelkästään vaatteita tarkastelemalla ei ole mahdollista saada. Pukeutuminen kertoo omaa tarinaansa siitä, miten vaatteita käytetään ja mitä varten. Myös tietynlaisen siluetin ihannointi kertoo osittain siitä, mitä kulttuurissa pidetään arvossa ja miten kaksi eri kulttuuria ovat saattaneet siirtää vaatteiden ja materiaalien lisäksi myös arvoja.

Vaatetuksen ja pukeutumisen lisäksi täytyy pohtia muodin-käsitettä kun puhutaan 1500-luvusta. Itse käsitettä muoti ei vielä juurikaan käytetty samassa merkityksessä kuin nykyisin, mutta piirteitä samankaltaisesta ilmiöstä kuitenkin oli olemassa. Muoti tarkoittaa tyyliä, joka on suosittu tietynä ajanjaksona, erityisesti vaatetuksessa, hiuksissa, meikissä ja niin edelleen²³. Tämän selityksen mukaisesti muodista voidaan puhua myös kun tarkastellaan jollekin ajanjaksolle tyypillistä vaatetusta. Muotiin liitetään usein myös verrattainen lyhytaikaisuus. Muotia ei siis tule rinnastaa esimerkiksi kansanpukuihin, jotka eivät välttämättä koe suuria muutoksia vuosikymmenienkään aikana. Muotia tulee tarkastella myös sen sisällöllisestä merkityksestä käsin. Sanakirjan merkityksen mukaisesti muodilla tarkoitetaan ennen kaikkea vallitsevaa tai suosittua tyyliä. Muoti ei kuitenkaan koskettanut kaikkia yhteiskunnan osia vaan se on liikkueessaan eri ryhmien välillä muuttunut ja muokkautunut omanlaisekseen. Muodin käsite rinnastetaan usein myös ajatukseen siitä, että sen seuraaminen vaatii suurta mielenkiintoa ja varallisuutta – asialle omistautumista. Muoti ei aktiivisesti vaikuta kaikkiin yhteiskunnan osiin, mutta sen vaikutukselta ei voi välttyä – se myös heijastelee aikansa yhteiskuntaa ja sille merkityksellisiä asioita. Muoti tulkitsee ja tuo näkyväksi yhteiskunnan leimaavia osia ja kulttuurin eri merkityksiä. Vaatteen voi katsoa olevan kulttuurille ominaisella tavalla muutoshakuinen – pyrkimyksenään löytää uusia merkityksiä ja ratkaisuja²⁴.

23 Muoti-sanon (fashion) merkitys on suomennettu Cambridge Dictionaryn selityksestä.

24 Franck 1997, 25.

Vaatetus on kulttuuristen ilmiöiden tutkimiseen hyvä väline. Vaatetus heijastelee kulttuurin ilmiöitä ja sitä, mitä pidetään tietyssä yhteisössä arvossa. Lisäksi vaatetuksen tutkiminen vuorovaikutuksen yhteydessä on validia, koska vaatteet ovat käyttöesineitä ja täten suhteellisen nopeasti muuttuvia ja muokattavia, vaikka samanlaista kulutusyhteiskuntaa ei vielä 1500-luvulla ollut. Vaatetuksen avulla eri yhteiskuntaluokat sekä myös toiset kulttuurit pystyvät saamaan itselleen osan ihailemastaan kulttuurista tai yhteiskuntaluokasta.

“Sillä alemmat säädyt katsovat ja pyrkivät luonnostaan ylöspäin, ja tämä on niille parhaiten mahdollista muodille alistetuilla elämänalueilla, koska niihin on helpointa päästä käsiksi ulkokohtaisen jäljittelyn kautta.”²⁵

Georg Simmel on ajatuksellaan päässyt lähelle sellaista tilaa, joka on ihmisille tyypillistä ja jonka voi katsoa tietyin ehdoin täytyneen jo 1500-luvulla. Tästä kertoo erilaiset vaatimukset siitä, miten sai ja miten ei saanut pukeutua. Näiden olemassa olevien sääntöjen myötä päästään ymmärrykseen siitä, että jäljittelyä tapahtui, koska se täytyi estää. Vaatteiden kehitys ja liikkuminen kulttuurien välillä sekä eri yhteiskuntaluokkia pitkin on tutkielmani kantavia voimia, joka nousee esille erityisesti kun tutkitaan suomalaisten ja saksalaisten kulttuurien välittäjäkanavia, kuten kauppaa ja ihmissuhteita.

Etenkin varhaiskeskiajalla eri yhteiskuntaluokkien vaatteet eivät erottuneet juurikaan muodoltaan – yhteisön jäsenet erottivat toisistaan materiaalit²⁶. Materiaalien valinta oli sekä käytännöllinen kysymys, että arvovalta-asettelun sanelemaa. Yhteisön jäsenet, jotka työskentelivät esimerkiksi maataloilla tai palvelijan asemassa joutuivat valitsemaan vaatteensa työnsä sanalemana. Esimerkiksi villan voidaan katsoa olevan käytännöllinen valinta sekä sen lämmön että lianhylkimisominaisuutensa takia.

25 Simmel 1905, 31.

26 Andersson 2006, 212.

Ylhäisemmät henkilöt pystyivät omassa vaatetuksessaan valitsemaan myös materiaaleja, joiden tarkoituksena ei ollut vain olla käytännöllisiä ja kestäviä, vaan myös kauniita ja tarpeeksi ylellisiä, että niiden avulla voitiin selkeästi osoittaa oma asemansa yhteisössä. Lisäksi jo aikaisemmin mainittu lainsäädäntö säätelä sitä, mitä kankaita sai kukakin ylleensä pukea. 1500-luvulle tultaessa voidaan erottaa muodin ja yhteiskuntaluokkien erot myös vaatteiden muodossa, enää tärkeintä ei ollut se, kuinka vähän kangasta vaatteeseen kului, vaan kuinka ylhäiseltä näytti. Vaatteiden muodot saivat aikaan sen, että työväki ei voinut enää käyttää muodoltaan samankaltaisia vaatteita kuin ylhäisön edustajat. Esimerkiksi myllynkivikaulus olisi tukala ja hankala esimerkiksi ironisesti juuri myllyssä jauhoja jauhaessa. Ylhäisö alkoi ylpeillä erilaisuudellaan ja jopa tekemättömyydellään: ylhäisön merkinä pidettiin eräänlaista toimittomuutta, joka näkyi osaltaan myös valkoisen ihon ihannointina pohjoismaissa. Ylhäisön jäsenten ei tarvinnut altistaa ihoaan auringolle, kuten työläisten.

Vaatetukseen on voimakkaasti vaikuttanut myös uskonto. Uskonto määritteli 1500-luvulla suurelta osin ihmisten identiteettiä ja ihmiskäsitystä. Nämä heijastuivat voimakkaasti myös vaatetukseen. Uskonto oli mukana niin arjessa kuin juhlassa – läsnäolevana ja kunnioitettavana. Vaatetuksella voidaankin hakea sen materialistisen ulottuvuuden lisäksi myös filosofisia ja humanistisia lähtökohtia ihmisen lähtökohdille sekä todentumiselle²⁷. Vaate ei ole vain materiaallinen tuote, vaan oman aikansa kulttuurin ja yhteisön ilmentymä, joka kuvaa myös yksilöiden välisiä eroavaisuuksia. Saksalaisten vaikutuksien näkyminen vaatteissa korostuu 1500-luvun uskonpuhdistuksen myötä. Reformaation toi luterilaiset ihanteet näkyviin myös pohjolassa. Entistä voimakkaampana esiin nousi vaatimattomuuden ihanne, joka näkyi myös pukeutumisessa²⁸. Suomessa reformaatio ei kuitenkaan näyttäytynyt yhtä vaatavana kuin saksankielisessä Euroopassa, jossa on nähtävissä sosiaalisen kontrollin lisääntyminen reformaation myötä²⁹. Suomessa reformaation merkitystä kontrolliin ja

27 Uotila 1995, 2.

28 Laitinen 2016, 331.

29 Lindman 2016, 63.

pukeutumiseen saattoi vähentää myös Suomen Juhana-herttuan³⁰(1537-1592) vaimon Katariina Jagellonica (1526-1583) avoimesti katolinen usko. Katariinalla oli lupa harjoittaa oma uskontoaan ja hän jopa kasvatti lapsiaan katolisen uskon mukaisesti. Tästä kertoo myös herttuaparin omaisuusluettelo, josta löytyy reformaation vastaisesti todella juhlavia messuvaatteita, kuten sininen samettialba, jota koristi kukat, kulta ja helmet³¹. Hovielämän myötä Katariina Jagellonica merkitys Suomelle oli huomattava, vaikka herttuattarena Katariina Jagellonica ei kerennyt pitkään Turussa olemaan, vain noin vuoden ennen vangitsemistaan vuonna 1562.

Muoti on edennyt samoin kuin muutkin kulttuurin ilmiöt ja yhteisön elämään vaikuttavat muutokset. Muoti käsitteenä oli suomalaisessa kulttuurissa vielä vieras käsite 1500-luvulla. Se ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, etteikö se, millaiseksi muoti usein käsitetään, olisi voinut olla osa myös 1500-luvun yhteisön elämää. Muoti-sana tulee latinan *modus*-sanasta. Sanan alkuperäinen merkitys on tarkoittanut jonkun ajan elämäntapaa ja sen vaatteen erityisyyttä³². Muotia käsitteenä ei voida selittää yksityiskohtaisesti, koska muoti ei ole ainoastaan jonkin ajan käytetyimpiä vaatteita tai tunnetuimpien henkilöiden esiteltävää ylellisyyttä, vaan siihen liittyy myös henkistä materiaa, jotka vaikuttavat käsitykseen muodikkuudesta. Voidaan kuitenkin todeta, että muotia on ollut miltei yhtä kauan kuin on ollut kulttuureja. Tyypillistä on, että kulttuurin polttopisteissä on päässyt muodostumaan eräänlaisia muotikeskuksia, joiden säteily ja merkitys on ollut riippuvainen keskuksen voimakkuudesta ja sen vaikutusalueen sekä kulttuuripiirin laajuudesta³³.

Muodilla voidaan tarkoittaa myös ajan henkeä. Vaateissa ideaalit ja ihanteet vaihtuivat ja saivat uusia muotoja ajalle tyypillisten arvojen ja normien sekä tietyissä tapauksissa käytännöllisyyden mukaisesti. Muoti on sekä ilmaisun väline, valtakenttä että näyttäytymisen tarpeen mahdollistaja, jossa muokataan ja manipuloidaan sekä kehoa

30 Kuninkaana ollessaan Juhana III.

31 Hertig Johans och Katarina Jagellonicas lösegendom 1563 *Mässe Clädher* 41-42.

32 Franck 1997, 146.

33 Pylkkänen 1956, 13.

että vaatteita³⁴. Muotivaatteelle on ominaista myös vaihtuvuus, sekä tietynasteinen moninaisuus: ihmiset pyrkivät ilmaisemaan sekä tietyn yhteisön piirteitä, että omaa minuuttaan³⁵. Ihmiset pyrkivät seuraamaan ja osittain myös luomaan omaa näkemystään muodista omien käytettävissä olevien resurssiensa valossa. Suomeenkin kulkeutunut muodin olemus ja etenkin sen seuraaminen tulevat esille piispa Eerik Sorolaisen Postillassa vuodelta 1625:

*” Nijn on mös sencltainen keweys waatteisa/ että se enimäst ioca Wuosi
muutetan/toisinans pidemät/ toisinans lawiamat/ toisinans soukeamat. Jos iocu outo
Idästä eli Lännestä oudolla waaten muodolla/ nijn iocainen cohta sitä tahto seurata/
ia sillä tawalla hänens waatetta/ waicka cuinga Ruma se olisi/ nijn että Skaatarit
wuosi wuodelda wastwdesta oppiman. ”³⁶*

2. Lähteet ja metodit

Kulttuurien ja eri kulttuurien välisten ilmiöiden tarkastelu on aina haaste. Kulttuurien vuorovaikutusta voidaan lähteä eriyttämään tarkastelemalla eri lähteitä monipuolisesti ja niitä vertaillen. Vertailun merkitys erityisesti kulttuurien vuorovaikutusta tutkittaessa korostuu. Kulttuurien vuorovaikutus ei ole ainoastaan tutkimuksen teoreettinen perusta vaan myös metodi, miten aineistoa tarkastellaan. Kulttuurien vuorovaikutusta tarkastellessa korostuu se, mitä tapahtuu ennen kuin kulttuurit kohtaavat. Kulttuurit eivät liiku tyhjiössä, vaan niillä on takanaan historiaa, arvoa ja aatteita. Ihmiset toimivat kulttuureissa ja kulttuurien välisissä kohtaustilanteissa nämä asiat mielessään.

34 Lönnqvist 2008, 48.

35 Franck 1997, 147.

36 Sorolainen 1625, 47.

Kulttuurien luomat piirteet ovat harvoin tiedostettuja, vaan niiden kautta ihminen pyrkii asettamaan uutena kokemansa asian tuttuun kontekstiin ja tällöin luomaan sillä ymmärrettävän merkitysympäristön. Kulttuuria ja sen ilmentymiä tutkittaessa täytyy siis muistaa myös ne tiedostomattomat ja välilliset tekijät, jotka muokkaavat ihmisen ajattelua. Ihminen ja sen rinnalla myös kulttuuri ei toimi vain suoraan yhteydessä, vaan aikaisemmat kokemukset vaikuttavat kohtaamiseen ja sen lopputulokseen³⁷. Kulttuurit keskustelevat tietyn universumin ja sen luomien merkityksien pohjalta. Ne eivät kuitenkaan välttämättä jaa samoja merkityksiä: toiselle nöyryys voi olla hyvä, toiselle taas liiallista alistumista. Asiat muuttuvat riippuen siitä minkälaisia konnotaatioita sanat ja kulttuurin ilmiöt saavat. Kulttuurien vuorovaikutusta tarkastellessa tulee ottaa huomioon myös se, mikä on kohtaamisen tavoite: toteutuuko se vai jääkö se toissijaiseksi, mikäli kohtaamisesta seuraa jotain yllättävää ja tarkoituksetonta.

2.1 Metodien merkityksestä kulttuurin tutkimukselle

Jotta ymmärtäisi eri kulttuurien vivahteita, tulee kulttuuri tuntea. Kontekstualisointi nousee erityisen tärkeäksi, kun tarkastellaan erilaisia kulttuurin ilmiöitä ja niiden esiintymistä tietyssä ympäristössä. Kontekstin luominen pohjautuu ajatukseen siitä, että mikä tahansa, jopa yksittäinen merkitys, on osana laajempaa merkityksien kenttää – kontekstia³⁸. Tällöin lähteitä tarkastellaan aina siten, että ne ovat osana suurempaa kontekstia ja niitä tulee myös tutkia omasta kontekstistaan käsin. Menneisyyden tavat vuorovaikutuksessa, kirjoittamisessa ja toimimisessa eroavat oman aikamme tavoista suuresti. Konteksti kuitenkin tuotetaan osana tutkimusprosessia, analysoiden ja tulkiten, ja sen ymmärtäminen avautuu lähteitä tarkastellessa³⁹. Mikäli halutaan ymmärtää tietyn ajan kulttuurin ilmiöitä tai tutkia sitä, miten ne ovat tulleet yhteisöön

37 Rioufreyt 2012, 57-60.

38 Saarelainen 2013, 246.

39 Saarelainen 2013, 245.

ja miten yhteisö on niitä muokannut omia tarpeitaan vastaaviksi, tulee olla käsitys tuon ajan olosuhteista ja aatteellisesta ilmapiiristä.

Lähteen kontekstia pohdittaessa täytyy myös ottaa huomioon myös se, että jollain lähteellä saattaa olla pidempi vaikutusaika kuin, mitä esimerkiksi lähteen valmistusvuosi kertoo. Tällöin konteksti on laajempi kuin vain lähteen valmistumisajan ajatukset ja ympäristö. Kulttuurien vuorovaikutuksen ajatusten mukaisesti eri konteksteista esitetyt tulkinnat eroavat, vaikka tarkasteltavana olisivat samat sanat, kuvat ja teot. Kontekstualisointi on kuitenkin saanut myös kritiikkiä, siitä, että voidaanko sitä käyttää metodina, jonka voi korvata⁴⁰? Vai onko se historiantutkijalle välttämätön apuväline? Kontekstoinnin asema tutkielmassani ratkaisee sen käytön myös metodina, eikä vain olennaisena osana historiantutkimuksen luonnetta. Kontekstoinnilla on lähteiden tarkasteluun suuri merkitys erityisesti, kun tarkastellaan sen vaikutusta kulttuurien väliseen vuorovaikutukseen. Kontekstoinnin voidaan tällaisessa tutkielmassa katsoa olevan oma tärkeä elementtinsä, jonka kautta ei vain tehdä tulkintoja vaan, joka olennaisesti kertoo vuorovaikutuksen luonteesta ja muutoksesta kontekstiin. Vuorovaikutuksen määrää ja merkitystä ei voida ymmärtää ilman laajaa kokemusta ja näkemystä siitä, millainen konteksti on vaikuttanut. Vaatteiden tarkastelu kulttuurin ilmiönä ja ilmentäjänä vaatii mahdollisimman laaja-alaisen ymmärryksen siitä, millaisessa olosuhteissa vaatteet ja vuorovaikutus ovat toimineet.

Halu ymmärtää kulttuurin välisiä vuorovaikutuksia ja niiden luomia verkkoja tulee esiin myös metodien valinnasta. Kulttuurien välinen vuorovaikutus on itsessään metodisesti tärkeä, mutta sen tueksi olen tässä tutkielmassa käyttänyt verkostanalyysia. Verkostanalyysin merkitys tutkielmalle korostuu etenkin siinä, miten vuorovaikutuksen eri osa-alueet ovat vaikuttaneet keskenään. Nostan esimerkiksi kauppasuhteiden merkitystä ja siellä esiintyviä vuorovaikutusten verkkoja osaksi analyysiani siitä, millaisia kulttuurin vuorovaikutuksen ilmentymiä pystymme löytämään vaatetuksesta ja siihen linkittyneestä kulttuurista. Verkostanalyysin perusajatuksena on se, että tekijät ovat keskenään riippuvaisia,

40 Burke 2002, 173.

eivätkä näin ollen toimi itsenäisinä yksikköinä⁴¹. Verkostanalyysi ohjaa tarkastelemaan ihmisten välisiä vuorovaikutussuhteita riippuvuussuhteina toisiinsa – ihminen on aina osana laajempaa verkostoa. Verkostanalyysillä pyrin osoittamaan millaisissa verkostoissa suomalaiset ja saksalaiset olivat keskenään ja miten tämä näkyi kulttuurissa. Verkostolla tarkoitan sosiaalisen kokonaisuuksien yhdentymiä sekä tapaa, jolla tutkimuksen eri osa-alueita nivotaan yhteen. Sosiaalisten verkostojen analyysissä käytän egosentristä käsitystä verkostanalyysistä⁴². Kuvaan yksilön ympärille rakentuneita tukiverkostoja, joiden kautta yksilö vuorovaikuttaa ympärillään. Tarkoituksena on saattaa verkosto osaksi laajempaa kokonaisuutta ja pyrkiä keskitetysti tarkastelemaan, millaisia verkostoja 1500-luvun Suomessa ja Saksassa oli. Verkostanalyysin pääajatuksena toimii myös se, että sosiaaliset verkostot tulevat näkyväksi siirtymisten kautta, jotka voivat olla joko materiaalisia tai ei-materiaalisia⁴³. Tutkielmassani nämä siirtymät tulevat esille kirjeiden muodossa. Tutkin Paavali Scheelin kirjeenvaihtoa ja tätä kautta teen näkyväksi Paavali Scheelin verkostot. Kirjeiden lisäksi analysoin myös materiaalisia lahjoja sekä suhteiden läheisyyttä kirjeiden sisällön sekä kirjeiden määrän mukaisesti. Verkostanalyysia on pääosin käytetty tutkittaessa yhteiskuntaa ja sosiaalisia verkostoja. Yhteiskuntatieteessä käytettynä verkostanalyysissä korostuvat erityisesti olemassa olevien sosiaalisten rakenteiden tarkasteleminen. Historian saralla verkostanalyysia on käytetty esimerkiksi Marko Hakasen (2007) tutkimuksessa *Vallan verkostoissa – Per Brahe ja hänen klienttinsä 1600-luvun Ruotsin valtakunnassa*. Verkostanalyysin käyttö historian tutkimuksessa on haastavaa, koska kokonaisvaltaisia esityksiä menneisyyden sosiaalisista suhteista ja verkottumisista on haastava esittää. Verkostanalyysi mahdollistaa kuitenkin kokonaisvaltaisemman kuvan historian osa-alueista sekä tuo näkyväksi sen, millaisissa vuorovaikutussuhteissa on tietynä aikana eletty.

41 Wasserman, Faust (1994), 4.

42 Johanson, Mattila, Uusikylä (1995), 12-13.

43 Wasserman, Faust (1994), 4.

2.2 Lähteiden tarkastelun merkityksestä

Tutkielman lähteinä käytän niin hallinnollisia asiakirjalähteitä, että yksityishenkilöiden kirjeenvaihtoa. Kirjallisen aineiston tutkimiseen 1500-luvun Suomessa ja Saksassa on omat haasteensa. Kirjeiden ajoittaminen ja paikantaminen on tietyissä tapauksissa haastavaa, vaikka 1500-luvun kirjeisiin päivämäärät on usein jo liitetty. Kirjallisen aineiston uskonnollisten kirjoitusten osuus on merkittävä. Kirkolliset tekstit ja liturgiat ovat suuressa osassa säilyneistä teksteistä. Niin sanottu maallinen⁴⁴ tekstiaineisto on osittain tuhoutunut. Osittain säilyvyyteen on vaikuttanut ihmisten asenteet, esimerkiksi Suomen kirjakieli on luotu lähinnä kirkollisia tarpeita varten. Tutkielmassa nouseekin esiin juuri kirkollisten henkilöiden kirjeenvaihto. Yhtenä merkittävimmistä lähderyhmistä käytän Paavali Scheelin kirjekoelmaa. Kokoelma sisältää sekä kirkollisia tekstejä, mutta ennen kaikkea Paavalin kirjeistä nousee esiin kaupankäynti sekä ihmisten väliset suhteet 1500-luvulla. Osittain hajanaisen kirjallisen aineiston perusteena on myös ollut uusiokäyttö. Vanhat käsikirjat ja kokoelmat uusiokäytettiin toisten tekstien ja teoksien pohjana⁴⁵ – kirjat ja kirjoitusvälineet olivat kalliita, eikä niitä haluttu tuhata. Tärkeäksi elementiksi lähteissä tulevat myös perukirjat sekä tavaraluettelot. Pyrin myös tarkastelemaan eri nimien merkityksiä ja niiden yhdistymistä saksalaiseen kulttuuriin. Erilaiset visuaalisten lähteiden tarkasteleminen nousee esille tutkielman alkuperäislähteinä, varsinaisia kirjallisia pukukuvauksia ei ole juurikaan säilynyt, vaan tutkittaessa vaatteita täytyy analysoida kuvallisen aineiston ja todellisuuden välistä suhdetta ja sitä, miten nämä ovat mahdollisesti eronneet toisistaan.

Monimuotoisen lähdeaineiston vuoksi työssä käytetään metodina abduktiivista menetelmää, jolla tarkoitetaan eräänlaista johtolankaparadigmaa, jonka ajatuksena on, että pienistä tiedon kappaleista ja niitä yhdistelemällä saadaan aikaan suuria linjoja, joiden avulla tietoa eriytyy johtoajatuksen avulla lähteistä. Abduktiiviseen

44 Maallisella tarkoitan esimerkiksi yksityishenkilöiden välistä kirjeiden vaihtoa, kaupankäyntiin liittyvää kirjallista aineistoa sekä kuvauksia arkielämästä.

45 Heikkilä (2010), 60.

menetelmään kuuluu olennaisesti myös pragmatismien periaatteiden hyödyntäminen ja käyttö⁴⁶. Pragmatismilla esimerkiksi Peirce tarkoittaa sellaista ajattelua, jolla tarkastellaan käsityksiä ja asioita niiden hyödyn kautta. Abduktiivisen menetelmän kohdalla tämä tarkoittaa siis sitä, että lähdeaineistosta eriytyy tietoa eri lähteiden merkityksen ja sitä kautta hyödyn näkökulmasta. Tämä ei tarkoita kuitenkaan sitä, että lähdeä tarkasteltaisiin vain yksittäisinä tiedon osina, vaan lähdeä tarkasteltaessa kontekstualisointi on silti merkittävässä asemassa.

Visuaalista aineistoa käytettäessä kulttuurihistoriallisessa tutkielmassa lähteenä tulee tarkastella myös sitä, miten aineistoa käytetään ja mitä lähteistä on mahdollista saada tietää. Tarkasteltaessa historiallisia kuvia, tulee tuntea ajan konteksti ja se, miten taide, maalaus sekä muu kuvallinen aineisto on koettu. 1500-luvun maalauksia ja muuta visuaalista aineistoa tarkastellessa tulee tiedostaa, ettei maalauksia pidetty taiteena vaan käsityönä⁴⁷. Tämän vuoksi maalauksia ei signeerattu, jolloin myös kuvan tekijän jäljittäminen on usein hankalaa. Maalaamisen pitäminen käsityönä taiteen sijasta on merkittävää myös sen kannalta, miten maalauksien oletettuun realistiseen ilmeeseen tulee suhtautua. Kun maalausta tarkastellaan taideteoksena, etenkin erilaisten symbolien merkitys korostuu, käsityönä tehtävässä taiteessa symbolit ovat usein olleet ennalta määrättyjä tai ainakin tietyille yhteisölle tuttuja, ei vain yhden taiteilijan näkemyksen mukaisia. Esimerkiksi sinisen värin liittäminen Neitsyt Mariaan ja ikonitaiteeseen kertoo vakiintuneiden symboleiden käytössä ajalla, jolloin maalaaminen koettiin käsityöksi. Maalareiden ja käsityöläisten muodostamat killat ohjasivat omalta osaltaan maalauksien tekemistä. Killoilla oli tarkat säädökset siitä, miten ja millaisissa olosuhteissa työtä sopi tehdä⁴⁸.

Lähdeä tarkastellessa tulisi ottaa huomioon se, kuka lähteen on tehnyt ja miksi. Maalaukset olivat miltei poikkeuksetta tilaustöitä. Maalauksia tilasivat niin ylempisäätyiset ja varakkaat ihmiset kuin kirkotkin. Suomessa suurin osa säilyneestä kuvallisesta aineistosta on kirkon käytössä ollutta taidetta, jolla on pyritty opettamaan

46 Peirce 1905.

47 Toim. Lamberg, Lahtinen & Niiranen 2009, 281.

48 Toim. Lamberg, Lahtinen & Niiranen 2009, 281.

lukutaidottomalle kansalle raamatun tapahtumia ja korostamaan esimerkiksi helvetin tuskia. Vaatteiden kohdalla tämä korostuu helvettiin tai syntiin liittyvissä kuvauksissa, joissa vaatteiden säädttömyyttä on tuotu korostetusti esiin. Pyhimyksen ovat vastavuoroisesti puettu kaapumaisiin vaatteisiin, jotka ovat selkeästi kuvastaneet tekohetkeään vanhempaa vaatetusta. Näiden maalauksien vaatteiden tarkastelu on tämän vuoksi suuresti arvosävyttynyttä. Tämä rajaa sitä, minkälaisia maalauksia on tehty, esimerkiksi alempisäättyisten ihmisten elämää ja vaatetusta ei ole juurikaan maalauksiin päässyt. Lisäksi maalauksien tilaajat ovat voineet asettaa maalarille erilaisia reunaehtoja, jolloin maalauksien aihe on voinut muuttua vähemmän realistisemmaksi, koska on haluttu korostaa esimerkiksi tilaajan varakkuutta tai muodikkuutta.

Kuvaa ei tulisikaan tutkia ainoastaan yksittäisenä objektina, joka kuvastaa ainoastaan taideteoksen tekohetkeä, vaan sitä tulisi tarkastella sen pohjalta, mitä työlle on tapahtunut sen elinkaaren aikana ja mitkä tekijät ovat vaikuttaneet siihen, kuinka kuvaa milloinkin tulkitaan⁴⁹. Tällainen tutkimus nousee kuitenkin haasteeksi, mikäli tarkasteltavat esineet ovat historian saatossa vaihtaneet paikkaa. Tutkijan voi olla myös hankala saavuttaa kuvan tarkoituspää ja sen aiheuttamia tuntemuksia. Tutkijalle huvittava kuva narriusisesta nuoresta miehestä, joka syöttää pirua voi olla lapsekas, ellei jopa huvittava, mutta omassa kontekstissaan kuva on esittänyt niitä pelkoja ja toisaalta ihanteita, joita ajalla on ollut. Kuvallinen aineisto nouseekin tärkeäksi osaksi kun tarkastellaan kulttuurissa vallinneita ihanteita ja pelkoja.

Vaikka kuva itsessään on tärkeä, ei sitä voida tulkita ilman, että tarkastellaan sen sosiaalista ja kulttuurillista merkitystä⁵⁰. Pyrin tarkastelemaan kuvia visuaalisen kulttuurin⁵¹ -käsitteen kautta. Visuaalinen kulttuuri elää rinnakkain kulttuurin kanssa – samalla se kuitenkin kertoo ja kuvallistaa kulttuurin eri aspekteja. Tämä voi osaltaan olla ongelma tutkittaessa kuvallisia lähteitä: näkeekö tutkija kulttuurin ilmentymiä siellä, missä niitä ei ole? Konteksti on miltei yhtä tärkeä kuin itse kuva. Visuaalista aineistoa tarkastellessa tulee ottaa huomioon myös se, mitä teos oikeasti esittää, mitä

49 Toim. Lamberg, Lahtinen & Niiranen 2009, 289.

50 Rose 2012, 51-55.

51 Rose 2012, 14.

sillä halutaan saada kerrotuksi⁵². Kuvallisessa analyysissä on tärkeää myös tiedostaa se, että aineisto ei ole ainoastaan silmillä koettavaa, vaan se herättää myös erilaisia mielleyhtymiä, tunteita ja ajatuksia⁵³. Tämä voi olla erityisen hankalaa, kun tarkastellaan historiallisia teoksia. Mielleyhtymät voivat erota suuresti siitä, mihin itse kuvan tekijä on halunnut ne johdatella. Usein kuvat on irrotettu niiden alkuperäisestä kontekstistaan yksittäisiksi artefakteiksi, jolloin teoksesta voi jäädä tulkinnalle oleellisia asioita puuttumaan, kuten onko teos ollut mahdollisesti osa kuvasarjaa.

Tutkimuskirjallisuus tukee alkuperäisaineistosta saatavia päätelmiä ja ovat apuna, kun työn kontekstualisointia luodaan ja analysoidaan. Tutkimuskirjallisuuden rooli nousee esiin myös, kun tarkastellaan laajempia kokonaisuuksia, joita ainoastaan alkuperäislähteitä tarkastelemalla voi olla vaikea lukijalle tuoda näkyväksi. Pyrin tutkielmassani käyttämään hyväkseni mahdollisimman laajaa tutkimuskirjallisuutta, jotta kontekstin muotoutuminen ei jäisi muutaman tutkijan ajatusten varaan. Tutkimuskirjallisuuden avulla pyrin myös tuomaan esille monipuolisesti erilaisia näkökulmia niin vaatetukseen, vallitseviin olosuhteisiin kuin kulttuurin vuorovaikutukseen. Tutkimuskirjallisuudesta nousee esille erityisesti Riitta Pylkkäsen (1956) kirjoittama teos *Säätyläispuku Suomessa Vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620*, joka on loistava kuvaus 1500-luvun vaatetuksessa Suomessa sekä Meri Heinosen ja Marika Räsäsen (2016) toimittama teos *Pohjoinen reformaatio*, joka nostaa esiin suomalaisen ja saksalaisen kulttuurin yhtäläisyydet ja erot reformaation näkökulmasta tarkasteltuna, mutta jotka ovat vaikuttaneet suuresti myös vaatetuksen kulttuuriin ja siihen, miten on ollut soveliaista ilmaista itseään vaatteiden avulla. Saksalaisella kulttuurilla ja pukeutumisella tarkoitankin reformin myötä merkitystään lisänneen koruttomamman tyylin mukaista vaatetusta. Riitta Pylkkäsen teoksen merkitys tutkielmaan on suuri. Sen voidaan katsoa olevan suomalaisen pukuhistorian klassikkoteoksia, joka on omalta osaltaan ollut määrittelemässä suomalaisen pukuhistorian tutkimuksen suuntaan. Pylkkäsen teos on ennen kaikkea laaja katsaus suomalaisesta pukeutumisesta ja siihen liittyvistä liitännäisilmiöistä. Tutkielmassani Pylkkäsen teos on ollut apuna kontekstoinnin luomisessa, mutta ennen kaikkea

52 Rose 2012, 58.

53 Waenerberg 2013.

tutkielmani pyrkii luomaan oman osuutensa ennen kaikkea siinä, miten kulttuurit ovat vaikuttaneet toisiinsa. Vertaan alkuperäislähteissäni esiintyvää maailmaa tutkimuskirjojen luomaan kuvaan kyseisestä ajasta. Lähdekritiikin periaatteita kunnioittaen pohdin niin alkuperäislähteitäni kuin tutkimuskirjallisuutta siten, että peilaan niiden herättämiä ajatuksia ja tietoa toisiinsa. Täten pyrin tuomaan esille mahdollisimman luotettavan kuvan tapahtumista ja niihin vaikuttavista seikoista.

Tutkielman metodiset seikat korostuvat tarkasteltaessa tutkimuskirjallisuutta. Tutkimuskirjallisuutta sellaisenaan aiheesta ei löydy, vaan tieto täytyy eriyttää erilaisia lähteitä tarkastelemalla, kuten alkuperäislähteiden kohdalla. Alkuperäislähteenä käytettävä kuvallinen aineisto tulee paremmin näkyviin, kun sen asettaa toisten lähteiden ja tutkimuskirjallisuuden luomaa kuvaa vasten. Kirjallisista alkuperäisaineistoista esille nousee jo edellä mainittu Paavali Scheelin kirjekokoelma. Perukirjoituksilla on oma merkityksensä ajan pukeutumisen kuvaajina. Otan tarkasteluun myös pukukirjat, jotka ovat tuoneet esiin aikalaisten ajattelua eri kulttureista, vaikkeivat ne olekaan suoranaisesti kuvanneet todellisuutta. Metodien luomat viitekehykset ovat kuitenkin vain sitä, mitä ne ovat kehyksiä ja apukeinoja, joiden avulla lähteet kertovat omaa todellisuuttaan historiasta ja, jota tutkija peilaa omiin tutkimuskysymyksiinsä.

3.Veneellä Danzigiin - Suomen ja Saksan vuorovaikutuksen väylät

Suomen ja Saksan kulttuurit pääsivät vuorovaikutukseen toistensa kanssa erilaisia reittejä pitkin. Tarkasteltaessa Suomen ja Saksan kulttuurista vuorovaikutusta tulee ottaa huomioon ne väylät, jotka ovat suoraan ohjanneet ihmiset toimimaan keskenään vuorovaikutuksessa. Vaatteiden näkökulmasta tarkasteltuna huomiota saa erityisesti kaupan merkitys suhteiden ylläpitämiseen. Kauppiaat levittivät mukanaan kulttuuria niin kauppatavaroidensa kuin itsensä kautta – päällä olevat vaatteet välittivät kulttuuria

huomaamatta. Ruotsin kaupunkipolitiikan vuoksi kaupunkien merkitys vuorovaikutuksien tutkimisessa on huomattava. Ruotsissa kaupungeissa olevien kauppiaiden täytyi saada erillinen lupa, että he voisivat harjoittaa kauppaa. Maaseudulla kauppaa ei saanut periaatteessa käydä, vaan maataloustuotteet tuli tuoda kaupunkiin myyntiin, jolloin niiden myynnistä joutui maksamaan⁵⁴. Suuri osa talonpojista möikin tuotteitaan porvareille, mutta myös salaista kaupankäyntiä maaseudulla käytiin. Kaupunkien aseman korostumisen takia kulttuurien vuorovaikutuksen tutkiminen maaseudun näkökulmasta on hankalaa.

Kaupan lisäksi merkittäviksi yhteydenpitovälineiksi muodostuivat myös oppineiden matkat ja opiskelijoiden lähettäminen Saksaan. Oppineiden mukana levinneet ajatukset ja kulttuurit kulkeutuivat Suomeen niin kirjeiden avulla kuin paluumatkustajien mukana. Kirjapainotaito joudutti tätä prosessia. Erilaiset kirjat ja erityisesti uskonnolliset tekstit levisivät nopeasti alueelta toiselle. Suomalaisten vaikutusta oppineiden keskuudessa Saksassa tulee myös tarkastella erityisesti reformaation näkökulmasta tarkasteltuna, koska se oli osaltaan vaikuttamassa voimakkaasti siihen, miten suomalaisten ja saksalaisten opilliset suhteet kehittyivät ja vaikuttivat toisiinsa.

Kaupan ja koulutuksen lisäksi yhteydenpitoreittinä toimivat myös ihmisten oma matkustelu sekä sosiaaliset suhteet. Ihmisten vaeltamiseen oli monenlaisia syitä, joita oli niin avioliiton solmiminen, toimettomuus, seikkailunhalu sekä köyhtyminen⁵⁵. Ihmisten liikkumiseen liittyi siis samoja syitä, mitkä ajavat ihmiset liikkeelle vielä tänäkin päivänä. Moniin suomalaisiin ja saksalaisiin sukuihin oli avioliiton kautta kulkeutunut myös toisesta kulttuurista ihmisiä, jotka pitivät usein yhteyttä toiseen kulttuuriin jääneisiin sukulaisiinsa. Lisäksi avioliiton kautta Suomeen tai Saksaan päätyneet veivät luonnollisesti mukanaan oman maansa kulttuuria ja tapoja – myös vaatteiden muodossa.

54 Heckscher 1935, 240-241.

55 Niiranen 2002, 99-100.

3.1 Neuvoja ja listoja – Kaupankäynnin merkitys kulttuuriin

Suomen ja Saksan välisten kauppasuhteiden historia ulottuu pitkälle. Jo keskiajan loppupuolella saksalainen Danzigin kaupunki oli suorassa kauppayhteydessä Suomeen⁵⁶. Kauppayhteydet olivat tiiviit ja etenkin Turku oli merkittävä kauppakaupunki 1500-luvulla. Turulla oli harvinainen oikeus käydä ulkomaankauppaa ja tuota oikeutta Turussa pyrittiinkin puolustamaan jopa mustasukkaisuuteen saakka⁵⁷. Kustaa Vaasan pyrkimyksenä oli siirtää kaupankäynti ainoastaan kaupunkien hallintaan. Tämä ei kuitenkaan onnistunut vaan suomalaiset talonpojat harjoittivat rannikolta omia kauppapurjehduksiaan 1600-luvulle saakka⁵⁸. Ulkomaankauppa oli Turun elinehto – Turku ja koko Suomi – oli tuohon aikaan suhteellisen pieni markkina-alue, jonka takia kotimaankauppa ei tuonut riittäviä tuloja kaupungin kasvaviin tarpeisiin.

Ulkomaankauppaa sekä kauppiaita verotettiin ankarasti, minkä vuoksi tulot kaupungissa kasvoivat ja vaurastuttivat merkittävimpiä virkamiehiä ja kaupungin raatia. Turussa porvareilla oli hyvät mahdollisuudet käydä myös ulkomaille suuntautuvaa kauppaa. Vaikka Tukholma olikin valtakunnan keskus, oli Turku sijainniltaan hyvällä paikalla Itämeren kauppaa tarkastellessa. Tämä näkyi myös siinä, mihin kauppa suuntautuu.

Saksalaisten merkitys kaupankäynnille nousi entistä merkittävämmäksi, kun Hansaliitto sai valtaa 1300-1400 –luvulla. Hansaliitto syntyi jo 1100-luvulla saksalaiskauppiaiden verkostojen pohjalta⁵⁹. Liitto liitti Suomen suurempaan kauppaverkostoon ja samalla se hallitsi suomalaista ulkomaankauppaa aina 1600-luvulle saakka⁶⁰ tehden siitä täten merkittävän tekijän ulkomaankaupassa sekä Saksassa että Suomessa. Hansakauppa vaikutti erittäin voimakkaasti Itämeren alueen

56 Melander 1939, 239.

57 Melander 1939, 231.

58 Seppälä 2009, 10.

59 Lehtonen, Juotsivuo 2002, 196-197.

60 Lehtonen, Juotsivuo 2002, 198.

kaupassa. Hansaliiton valta alkoi kuitenkin heiketä tultaessa 1500-luvulle. Sen vaikutus kaupankäynnille oli kuitenkin edelleen suuri ja etenkin kauppasuhteet, joita oli luotu Hansaliiton kautta, olivat merkittäviä suomalaiselle kaupalle ja kauppiaiden suhteet jäivät elämään, vaikka liiton merkitys vähenikin. Hansaliittoon kuului sen vallan suurimpina aikoina 180 jäsenkaupunkia⁶¹, joten sen merkitystä suhteiden luomiselle ja kulttuurin vuorovaikutukselle ei voida vähätellä. Esimerkiksi Lyypekin, jossa hansaliitto oli alunperin perustettu, asema merkittävänä kauppakaupunkina vakiintui liiton myötävaikutuksesta.

Hansaliittoa ei aina kuitenkaan katsottu hyvällä, vaan heidän toimiaan saatettiin myös kyseenalaistaa. Etenkin heidän suhteensa Russen alueeseen⁶² herätti ajoittain pahennusta, jonka vuoksi lyypekkiläiset, suomalaiset sekä rääveliläiset⁶³ pyrkivät saamaan rauhan palautettua Russen ja Hansaliiton välille. Lyypekkiläinen porvari halusi pyytää kirjeitse⁶⁴ apua ja tukea toisten kaupunkien asukkailta, jotta kaksi kiistelevää puoliskoa saisivat mahdollisimman vaikuttavan esityksen rauhan vastaanottamisesta. Kirje kertoo niin Hansaliiton vaikeuksista toisten alueiden kanssa, kuin myös porvareiden välisistä liittoutumista. Porvareilla, sekä muilla kaupankäyntiin osallistuvilla, saattoi olla huomattavan laajat suhteet toisten alueiden porvareihin. He myös pitivät toisiinsa yhteyttä kirjeitse ja saattoivat ajoittain olla niin hyvissä väleissä, että porvareilla oli mahdollisuus pyytää toisiltaan palveluksia ja apua. Tällaisten suhteiden luomiseen vaadittiin ainakin jonkinasteista luottamusta ja varmuutta siitä, että apua olisi mahdollista saada – kirjeenvaihdon täytyi toimia ja kulttuureiden kohdata.

Turun asemesta saksalaiseen kauppaan nähden kertoo paljon Turun hopeaveroluettelo vuodelta 1571. Hopeaveroluettelossa on listattu turkulaiset, jotka ovat maksaneet niin sanotun hopeaveron⁶⁵ hopeasta, tinasta, kuparista sekä kauppatarvarasta. Hopeaveroa

61 Toim. Jeep 2001, 322.

62 Nykyisen Venäjän alueella sijainnut hallintoalue.

63 Nykyinen Tallinna.

64 Lutke, Bernt kirje 1507.

65 Määrättiin maksettavaksi, koska Ruotsin kruunun oli maksettava Tanskalle lunnaita Tanskan valloittamasta Älvsborgin linnasta. Säädyt suostuivat tähän ylimääräiseen omaisuusveroon 25.1.1571.

kerättäessä otettiin huomioon myös esimerkiksi vuokratulot. Luettelossa näkyy porvareiden nimet. Useat nimet ovat saksalaistaustaisia. Saksalaissukuiset porvarit ovat olleet kaupungin eliittiä ja hallitsivat erityisesti haastavia ammatteja, kuten helmenompelua ja räätälin toimea. Saksalaiset porvarit olivat Suomessa kuitenkin sulkeutunut ryhmä, joka toimi lähinnä toisten saksalaisten porvareiden kanssa⁶⁶. Heidän merkityksensä kaupunkikuvassa on kuitenkin ollut merkittävä, ovathan he varakkuudeltaan ansainneet paikkansa ihaillun kohteena ja täten myös muodin levittäjinä. Varmuutta siitä, että kaikki luettelossa esiintyvät saksalaisnimen omaavat henkilöt olisivat todella saksalaisia, ei ole. Voidaan kuitenkin olettaa, että saksalaisperäisiä nimiä omaavat henkilöt ovat ainakin jollain tavalla olleet yhteydessä myös Saksaan. Olivatpa he joko itse saksalaisia tai heidän sukunsa kokivat olevansa niin lähellä saksalaisuutta, että lapset voitiin nimetä saksalaiseen tapaan. Mikäli suomalaiset vanhemmat antoivat saksalaisen nimen lapselleen, mutta heillä ei ollut suoraa yhteyttä Saksaan, voidaan katsoa, että he ovat ihailleet tuota kulttuuria niin paljon, että lapsille on sen vuoksi annettu saksalaistaustainen nimi.

Saksalaisten saapuminen Suomeen ja Ruotsiin sekä heidän asettumisensa kauppiaiden rooliin selittyy osittain parantuneiden reittien kautta, osittain Suomen sijainnin vuoksi. Pohjoissaksalainen kauppa-alue, koggi, pystyi ylittämään aikaisemmin haastavan osuuden Saksasta Suomeen. Saksalaisten asettuminen suomalaisiin kaupunkeihin selittyy osittain myös sillä, miten ylivertaisia saksalaiset olivat suomalaisiin kauppiaisiin nähden.⁶⁷ He osasivat kirjoittaa, laskea ja ennen kaikkea he osasivat verkostoitua toisten kauppiaiden kanssa, saaden täten ylivertaisen edun suomalaisiin kauppiaisiin verrattuna. Saksalaisten kauppiaiden oli näin ollen kannattavaa jäädä kaupunkiin, jossa he saattoivat nousta merkittävään asemaan sekä taloudellisesti että yhteisöllisesti – oli todennäköisempää päästä Turun kaupunginraadin merkittäväksi jäseneksi kuin tehdä sama esimerkiksi Lyypekissä. Turku ei kuitenkaan ollut ainoa kaupunki, jossa saksalaisten porvareiden merkitys oli suuri, vaan esimerkiksi Viipuriin muutti paljon saksalaisia kauppiaita 1300-luvulta lähtien⁶⁸.

66 Tarkiainen 2010, 209.

67 Tarkiainen 2010, 206.

68 Hovi, Maahinen, Niemi 2013, 16.

Saksalaisten porvareiden merkitys Suomelle tulee esille kirjeenvaihdon myötä, jota suomalaiset ja ruotsalaiset porvarit kävivät saksalaisten kanssa. Kirjeet tuovat esiin myös sen, miten saksalaisen kielen merkitys on ollut suuri kaupankäynnissä: porvarit kirjoittivat kirjeensä pääosin saksaksi, mutta mukana on myös ruotsiksi ja latinaksi kirjoitettuja kirjeitä. Porvareiden kirjeenvaihto koostui erilaisista kirjeistä, joiden tarkoitukset vaihtelivat. Tyypillisimmät kirjetyypit olivat joko neuvoja antavia tai niitä pyytäviä. Esimerkiksi Turun kaupungista on pyydetty neuvoa ja apua oikeudelliseen ongelmaan⁶⁹. Apua haettiin maan rajojen ulkopuolelta, mikäli rikoksesta tai epärehellisyydestä syytetty tai syyttäjä oli toisen maan hallinnon alainen tai vastaavasti mikäli rikos tai muu ongelma kosketti myös muita alueita, ei vain yhtä. Kaupan käyntiin liittyvät rikokset ja väärinkäytökset olivat erityisen tuomittavia – kaupan sujuvuuden kannalta oli erityisen tärkeää, että kauppiaat toimivat samoilla säännöillä ja näin ollen he pystyivät luottamaan toisiinsa.

Kirjeenvaihdosta suuri osa käsittelee myös jokapäiväistä kaupankäyntiä: summista sovitaan ja tavarasta tingitään. Esimerkiksi danzigilainen kauppias Hans Chonnert käy kirjeessään⁷⁰ Turun tuomiorovastin Paavali⁷¹Scheen kanssa läpi erilaisia kauppasioita. Kirjeissään hän varmistee esimerkiksi kauppatavaran määrää ja laatua. Kauppa Saksan kanssa oli arkipäivää, jonka näkee kirjeen tyylistä: kirjeitä on selkeästi lähetetty useamman kerran näiden kahden henkilön välillä. Heidän välinen kirjeenvaihto jatkui myös myöhemmin, jälleen kauppasioiden puitteissa. Vuoden 1511 kirjeeseen⁷² on sisälletty ohjeita myös muille turkulaisille, joiden osuus lastista on merkitty kirjeeseen. Laivojen ruumat täytettiin tyypillisesti usean kauppiaan tavaroilla, koska silloin riskit olivat pienemmät. Lastin osuudet merkittiin erilaisten symboleiden avulla, kirjeessä⁷³ käytetty symboli on esimerkiksi kauppias Hans Blomenouschen tavaroiden erottaminen xvi – merkinnällä. Paavali Scheel oli aktiivisessa roolissa Saksan kanssa käytävää kauppaa tarkasteltaessa. Saksalaiset kauppiaat lähettivät hänelle useita kirjeitä ja vastavuoroisesti hänen kirjeenvaihtonsa Saksaan on myös

69 Turun raatimiehen kirje 1524.

70 Chonnert, Hansin kirje 1509.

71 Lähteissä Påval. Käytetään myös nimitystä Paulus.

72 Chonnert, Hansin kirje 1511.

73 Chonnert, Hansin kirje 1511.

ollut hyvin aktiivista. Paavali Scheelellä oli myös omia palkollisia Saksassa ja he lähettivät hänelle listoja tavaroista ja kaupankäynnistä sekä huomioita siitä, mitä kannattaisi ostaa ja millä hinnalla. Kauppiaiden ja kauppaa käyvien väliset suhteet olivat monimuotoisia. Kaupantekijä ja ostaja eivät toimineet vain itsestään vaan he olivat osa laajempaa verkostoa ja vuorovaikutusta, joka näkyy Hans Chonnertin kirjeissä. Kirjeet vilisevät toisten porvareiden ja velallisten nimiä. Kauppiat eivät keskustelleet ainoastaan kauppaan liittyvistä asioista, vaan he myös kyselivät toisiltaan kuulumisia, kertoivat elämässään tapahtuvista muutoksista ja toivottelivat hyvää onnea kaupankäyntiin. Suhteet ja verkostot olivat olemassa ja vuorovaikutus on selkeästi nähtävissä.

Kaupankäynti oli hyvin epävarmaa 1500-luvulla, jolloin erilaiset kahnaukset ja ristiriidat olivat ihmisten arkipäivää. Kauppiaiden ja merenkulkijoiden piti pelätä haaksirikkoja, epävarmoja sääolosuhteita sekä merirosvousta eli toisen omaisuuden, kuten kauppatavaran tai rahan, ottamista oikeudettomasti vesillä⁷⁴. Itämeri ja Suomen kannalta katsottuna erityisesti Suomenlahden rannikko tarjosi merirosvoille loistavan kohteen hyökkäyksille⁷⁵. Esimerkiksi vitaaliveljet kylvivät kauhua Suomen ja muissa Itämeren rannikkokaupungeissa. Vitaaliveljet aloittivat toimintansa Ruotsin kuninkaan Albrekt Mecklenburgilaisen myötävaikutuksesta. Ruotsin kuningas oli antanut luvan vitaaliveljille kaapata laivoja Ruotsin armeijan käyttöön. Vitaaliveljet kuitenkin nopeasti käyttivät tätä oikeutta hyväkseen ja aloittivat myös ryöstelyn, suoranaisten merirosvouksen⁷⁶. Vitaaliveljet koostuivat alunperin lähinnä saksalaisista porvareista ja jopa aatelismiehistä. Ruotsin kuninkaan avunpyyntö saksalaisille porvareille kertoo sekä hyvistä väleistä että luottamuksesta, jota kuitenkin valitettavasti käytettiin väärin. Kaapparitoiminta osoitti sen, että Ruotsin kruunu pyrki valloittamaan jatkuvasti lisää alueita sekä puolustamaan entisiä. Hopeaveron kerääminen kertoo hyvin siitä, miten Ruotsin kuninkaan laajenemishalut vaikuttivat suoraan kaupunkilaisten elämään.

74 Puistola, Hanén, Jeppsson, Sipilä, Takamaa, Wikström 2010, 1.

75 Puistola, Hanén, Jeppsson, Sipilä, Takamaa, Wikström 2010, 2.

76 Puistola, Hanén, Jeppsson, Sipilä, Takamaa, Wikström 2010, 2-3.

3.2 Lutherin opissa - oppineiden matkustaminen ja kirjeenvaihto

Suurin osa suomalaisista saivat oppinsa työn kautta: työhön synnyttiin ja se opeteltiin tekemisen kautta. Mikäli kuitenkin halusi saada oppia tuli se ennen Suomeen perustettua Turun akatemiaa vuonna 1640 lähteä hakemaan toisista maista. Vain harvoilla oli mahdollisuus lähteä opintielle. Opiskelemaan pääsivät lähinnä aatelin, papiston ja porvariston jäseniä tai heidän jälkeläisiään. Poikkeuksiakin oli, kuten Mikael Agricola, Suomen kirjakielen kehittäjä, joka oli talonpojan lapsi, mutta lahjakkuutensa ansiosta pääsi kouluttautumaan. Oppineisuus koettiin tärkeänä etenkin korkeissa kirkollisissa viroissa. Erityisesti 1500-luvun alkuvuosina ulkomailla oppinsa saaneet olivat miltei poikkeuksetta kirkolliseen tehtävään valmistautuvia henkilöitä. Opintoja ei aatelin parissa vielä tuolloin pidetty tärkeänä, vaan suku sekä sen mahtavuus olivat merkittävien kriteeri onnistuneen aatelismiehen mallissa. Suomalaisista aatelismiehistä tiedetään kuitenkin muutamien lähteneen saamaan koulutusta ulkomaalaisista yliopistoista, etenkin Saksassa Rostockin yliopistossa⁷⁷. Varsinaisesta aatelismiehien kouluttautumisesta ei voida kuitenkaan puhua, koska ulkomailla opiskelleita oli vielä verrattain vähän. Sivistyksen taso ei Suomen aatelin parissa ollut korkea, kuten ilmenee esimerkiksi siitä, miten osa valtaneuvoston henkilöistä ei osannut edes lukea saati kirjoittaa⁷⁸ - eihän sivistys ratkaissut aateliin kuulumista vaan mahdollisuus varustaa hevonen sekä sotilas kuninkaan joukkoihin sekä se, mihin perheeseen sattui syntymään.

Vaikka Suomessa oli jonkin verran oppilaitoksia, kuten Raumalla ja Viipurissa sijainneet mendikanttiveljien⁷⁹ ylläpitämää opetusta⁸⁰, tuli korkeamman koulutuksen tasoja haluavan suunnata Suomesta pois. Suomesta lähdettiin usein opiskelemaan kohti Saksaa tai Ranskaa. Todennäköisesti yksi asiaan vaikuttavista seikoista oli se, miten kulkureitit kulkivat Suomesta suhteellisen helposti Saksaa kohti johtuen sinne

77 Blomstedt 1921, 38.

78 Blomstedt, 1921, 38-39.

79 Dominikaanien ja fransiskaanien kerjäläismunkkien ylläpitämä oppilaitos.

80 Salonen 2016, 120.

suuntautuneesta kaupasta. Usein matkalaiset kulkivatkin kauppalaivojen mukana maksua vastaan. Opiskeltuaan osa palasi Suomeen saadakseen korkean viran kirkon piiristä⁸¹ tai asettuakseen omaan kotipitäjäänsä papiksi. Takaisin tullessaan he toivat mukanaan vaikutteita niin uskontoon kuin kulttuuriinkin. Opiskellessaan he mitä todennäköisemmin keskustelivat ja vaikuttivat myös niissä kaupungeissa, mihin opinnot heidät ohjasi.

Saksassa ei vielä 1100- ja 1200-luvuilla ollut yhtään niin sanottua studium generale, jota pidetään yliopistojen esiasteina ja alkupaikkoina. Tämä ei kuitenkaan vähentänyt Saksan arvostusta oppineiden keskuudessa. Monien, esimerkiksi Kölnissä sijainneen, mendikanttioppilaitoksien, maine ylsi studium generaleja korkeammalle⁸². Myöhäiskeskiajalle tultaessa Saksaan alkoi kehittyä suhteellisen laaja opinahjojen ryhmittymä, jonne myös entistä useampi suomalainen suuntasi opintonsa Pariisiin sijaan. Tähän vaikutti suuresti myös reformaatio ja sen ihannointi, jonka myötä Ruotsi, ja sitä kautta myös Suomi, tuli entistä tiiviimmäksi osaksi saksalaista kulttuuria.

Ruotsissa reformaation tarkoitusperät olivat alun perin lähinnä maallisen vallan ja omaisuuden tavoittelua, mutta sen kautta lähdettiin myös muuttamaan koulutusta ja sen suuntautumista. Kustaa Vaasa perusteli osittain myös luostareiden sulkemista ja niiden maiden haltuunottoa sillä, että niillä rahoilla voitaisiin lähettää nuoria opiskelemaan studiumeihin⁸³, joka viittasi siis vahvasti ulkomaille suuntautuneisiin opintoihin, ja tämän kautta pyrittiin nostamaan maan omaa oppineisuuden tasoa.

Reformaatio aiheutti kuitenkin koulutuksessa mullistuksia ja jopa oppilaitoksissa opiskelevien määrien vähentymisen⁸⁴. Osittain tähän on saattanut vaikuttaa se, ettei oppilaitoksien roolia reformaation ja katolisen kirkon ristitulessa oltu selkeästi eroteltu ja täten sen ymmärtäminen oli haasteellista. Teologian opettaminen ja uskonnollisten tekstien tutkiminen olivat yliopistojen päätehtäviä. Täten katolilaisuuden ja reformaation väliset erot korostuivat studiumeissa. Eri oppilaitoksissa oli erilainen

81 Salonen 2016, 123.

82 Nuorteva 1997, 86.

83 Konung Gustaf den Förstes Registratur. VI Kohdassa Strengnäs den 17-21 Junii 1529, 148.

84 Nuorteva 1997, 150-151.

käsitys siitä, miten asioita tulisi opettaa: minkä suuntauksen oppeja tulisi saattaa opiskelijoiden tietoon ja näin ollen levitykseen myös opinahjon ulkopuolelle. Ruotsissa, jossa reformaatio oli vasta saamassa jalansijaa 1500-luvulla, tilanne johti siihen, että opiskelijoiden suuntautuminen ulkomaille vähenivät hetkellisesti.

Reformaation myötä Wittenbergin yliopisto nousi suomalaisten oppineiden keskuudessa suosituimmaksi⁸⁵ opinahjoksi ulkomaalaisista oppilaitoksista, vaikka lukumääräisesti tarkasteltuna suomalaisten joukko oli pieni. Suomesta ei kuitenkaan reformin alkuvaiheessa lähetetty juurikaan opiskelijoita ulkomaille vaan heidät pyrittiin kouluttamaan joko Suomessa tai Ruotsissa – osalla kirkonmiehillä oli täten hyvin vähäinen ja vaatimaton koulutustausta takanaan. Osaltaan tähän vaikuttivat kirkkojen vähentyneet varat, koska suuri osa kirkon omaisuudesta oli siirretty hallisijan käsiin, jolloin opiskelijoiksi haluavien tuli pyytää sekä kirkon neuvoja, että hallinnon apua. Ne henkilöt, jotka kuitenkin opiskelemaan päätyivät, lähtivät yhä useammin Wittenbergiin. Sen yliopiston asema suomalaisten oppineiden keskuudessa oli luonnollinen. Wittenberg oli reformaation keskuksia ja professorina toimi itse Martti Luther (1483-1546). Täten sen arvostus reformoiduissa maissa oli merkittävä. Piispa Juustenin kirjoittaman piispain kronikan mukaan ensimmäinen vuonna 1521 Wittenbergiläisestä seurakunnasta Suomeen saapunut pappi oli maisteri Pietari Särkilahti, joka opetti Lutherin ajatuksia kirkossa ja kouluissa⁸⁶. Piispain kronikassa on kerrottu Turun piispojen opinahjot. Huomattavaa on se, että kun 1500-luvun alussa suurin osa oli saanut oppinsa Pariisissa, 1500-luvun edetessä yhä useamman mainitaan käyneen saksalaisessa oppilaitoksessa. Saksalaisuuden ja reformaation merkitys kasvoi 1500-luvun kuluessa huomattavasti. Kirkko pyrki lähettämään oppilaita Wittenbergiin saadakseen näin hallinnon ja kirkon käyttöön oppinutta papistoa, mutta osittain myös sen vuoksi, että tullessaan takaisin opiskelijat toivat mukanaan usein myös kirjallisuutta, jonka avulla kirkko pystyi määrittelemään itseään ja luomaan niiden pohjalta omat perinteensä ja toimintamallinsa. Reformaation ja saksalaisen kulttuurin vaikutus näkyi kirkkojen ja pappiloiden lisäksi myös monissa kartanoissa. Reformaation vaikutuksen myötä saksalaista kirjallisuutta ja kulttuuriperintöä siirtyi

85 Nuorteva 1997, 187.

86 Juusten 1560/1943, 36.

myös maallisen säädyn edustajien kirjahyllyihin, kuten Kurjalan kartanon vuoden 1577 tavaraluettelosta voidaan päätellä⁸⁷. Kyseisessä luettelossa on löydettävissä myös saksalaisia laulukirjoja, jotka osaltaan viittaa vahvaan yhteyteen kahden kulttuurin välillä.

Kirjojen lisäksi opiskelijat lähettivät kirjeitä niin perheelleen kuin kirkonmiehille, jotka olivat opiskelijoita auttaneet opintojen pariin. Miltei kaikki opiskelijat olivat käyneet jonkinlaisen koulutuksen jo Suomessa tai Ruotsissa ollessaan, vain ne, joissa katsottiin olevan tarpeeksi potentiaalia lähetettiin saamaan oppia ulkomaille. Opinnot suoritettiin tiiviissä yhteistyössä kirkon kanssa, joten heidän suhteensa kirkossa toimiviin henkilöihin olivat vahvat. Kirkolla oli usein omat ajatuksensa oppilaiden lähettämisen taustalla. Korkeasti koulutetuista oppilaista toivottiin korkea-arvoisia kirkon virkamiehiä, kuten piispoja. Opintojen taustalla oli siis oman edun tavoittelu – sekä valtion taustalla että kirkon piirissä.

Kirkon ja opiskelijoiden läheisistä väleistä kertoo esimerkiksi opiskelijan lähettämä kirje⁸⁸ alkujaan Uppsalaiselta opiskelijalta Leipzigin studiumista Turun tuomiorovastille, jossa hän esittää suurimmat kiitöksensä saamastaan avusta. Kirje tuo esille, miten kirkonmiehet saattoivat henkilökohtaisesti vaikuttaa opiskelijoihin ja heidän pääsemiseensä oppilaitoksiin. Kirje todistaa myös sen, että saksalaisista yliopistoista oltiin yhteydessä Suomeen, jonka kautta myös kulttuuriset vaikutteet saivat mahdollisuuden siirtyä kirkon piiriin ja sitä kautta muuhun kulttuuriin ja elämään. Opinnoista ja kaupankäynnistä todistaneiden lähteiden myötä voidaan havaita se, kuinka suomalaisten väliset yhteydet saksalaisiin kauppakumppaneihin ja opinahjoihin edesauttoivat kulttuurien vuorovaikutusta.

4. Verkostoituminen

⁸⁷ Koskinen Ulla, viitattu 20.11.2018.

⁸⁸ Johansson, Jesper kirje 3 Maj, 1515.

Verkostoitumisen näkökulmasta tarkasteltuna kaupunkien merkitys korostuu. Kaupunkien väestö oli luonnollisesti kansainvälisempää kuin maaseutujen⁸⁹. Suomessa kaupunkien lukumäärä oli 1500-luvulla vielä verrattain pieni. Kaupunkien kehittymisen esteenä oli osittain Suomen pieni väestömäärä, maatalouden tehottomuus sekä sijainti. Vaikka Itämeren kauppa oli kukoistanut Suomen osalta 1200-luvulta lähtien⁹⁰, ei sen vaikutukset suoraan heijastuneet kaupunkien määrään. Hansakaupan myötä kehitys Saksassa on taas päinvastainen. Saksalaiset hansakauppiat levittyivät uusille alueille luoden mukanaan uusia kaupunkeja ja verkostoitumisen mahdollisuuksia. Ruotsin kaupunkeihin saksalaiset kauppiat ilmaantuivat viimeistään 1200-luvun puolivälissä⁹¹. Hiljalleen saksalaisten kauppiaiden osuus myös Suomen kaupunkien kauppiaista lisääntyi. Saksalainen väestönosa Suomessa nousi kuitenkin merkittäväksi osaksi suomalaisten kaupunkien kansainvälistä ilmettä Viipurissa⁹², mutta myös muissa isoimmista kaupungeissa. Viipurin väestöstä vuonna 1535 saksalaisten osuus oli 65% niistä asukkaista, joiden kansallisuus on pystytty määrittelemään esimerkiksi nimen tai muun tiedon perusteella⁹³. Saksalaisten merkitys väestökehityksen ja kaupungin sosiaalisten suhteiden kannalta tarkasteltuna on huomattava. Sosiaalisten verkostojen näkökulmasta tarkasteltuna on perusteltua päätellä, että ainakin osa Viipuriin muuttaneista saksalaisista on pitänyt yhteyttä vanhaan kotimaahansa ja luonut myös omat verkostot paikallisiin viipurilaisiin.

Kauppan ja kauppiaiden merkityksen lisääntyminen näkyi myös kaupungin raatien perustamisessa ja niiden vaikutusvallan kasvuna. Kaupungin raati pystyi määrittelemään ja luomaan säädöksiä siitä, miten kaupunki ja siellä käytävä kauppa toimi. Kaupungin raadin myötä myös kirjallinen aineisto lisääntyi. Organisaation ja merkityksen laajentuessa nousi erityisen tärkeäksi se, että päätökset pysyisivät yhtäläisinä ja tämän vuoksi ne täytyi kirjata ylös. Kaupungin raadit saattoivat hankkia

89 Walta (2010), 312.

90 Walta (2010) 313.

91 Walta (2010) 313.

92 Schweitzer (2013).

93 Schweitzer (2013) osa A: v. 1535 asti (Koskivirran mukaan).

myös oman kirjurin⁹⁴, joka osaltaan kertoi siitä, miten merkittävästi kirjallisen tuottamisen tarve oli lisääntynyt.

Verkostoituminen näkyi niin saksalaisten kauppiaiden tulona suomalaisiin kaupunkeihin, mutta myös kiltajärjestön luomisen yhteydessä. Killat määrittivät tietyn kaupungin sisällä asuvien käsityöläisten tapoja. Killat ajoivat omien käsityöläisten etuja sekä varmistivat sen, ettei kukaan voinut saada liian suurta etua kilpailuasemassa. Killat pyrkivät täten monopolisoimaan ammatinharjoittamisen⁹⁵. Kiltujen säännöt ja säädökset kirjattiin sääntökirjoihin, joita ei kuitenkaan ole säilynyt Suomesta⁹⁶. Asiakirjalähteistä kuitenkin mainitaan myös suomalaisia kiltoja, joten voidaan olettaa myös heillä olleen omat sääntökirjansa.

4.1 ”Kutsu velalliset luoksesi” - Paavali Scheelin kirjeenvaihto tapausesimerkkinä

Laaja-alaisen kirjeenvaihdon tutkiminen ja analysointi on suomalaisella kulttuurialueella 1500-luvulta haastavaa: kirjeiden määrät ja taustat ovat hajanaisia. Kirjeitä on hävinnyt kokonaan tai osittain, joten kokonaisuuksien hahmottaminen on

94 Walta (2010) 320-321.

95 Walta (2010) 313.

96 Lähimmät säilyneet kiltujen sääntökirjat ovat säilyneet Tukholmassa ja Tallinnasta.

hankalaa. Paavali Scheelin kirjeenvaihtoa on kuitenkin säilynyt meidän päiviimme saakka. Kirjeistä on osittain tallella sekä Paavalin itsensä kirjoittamat kirjeet, että vastaukset hänen monimuotoiseen yhteistyöhönsä erityisesti Saksan suunnalta. Kirjekokoelma on ainutlaatuinen katsaus Suomeen 1500-luvulta. Se on laajuudessaan ja kokonaisvaltaisuudessaan merkittävimpiä kirjelähteitä, joiden avulla kauppaa erityisesti Saksaan voidaan tarkastella. Kirjekokoelma sisältää 121 erilaista asiapaperia ja kirjettä vuosilta 1460-1516. Paavali Scheelin kirjeenvaihtoa on tutkittu esimerkiksi Ilkka Leskelän pro gradu -tutkielmassa *Kauppa, verkosto ja kaapparisota - Turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja Danzigin porvarin Hans Chonnertin kauppayhteydet 1509-1516*. Kirjeenvaihdon tutkiminen aiheeni kannalta luo kuitenkin uuden näkökulman samaan aineistoon. Vuorovaikutuksen tutkimuksen kannalta on olennaista tarkastella kirjeenvaihtoa kokonaisuudessaan, jolloin saadaan selvempi kuva 1500-luvun vuorovaikutuksesta. Vuorovaikutuksen tutkimuksen apuna käytän verkostanalyysia. Verkostanalyysissä tutkin kirjeitä kymmenen vuoden ajalta vuodesta 1506-1516. Erityisen vilkasta kirjeenvaihtoa kauppasioiden suhteen on vuosina 1508-1511. Suurin osa tuona aikana säilyneistä kirjeistä ovat sivunneet kaupankäyntiä, mutta Paavalilta on pyydetty apua myös perintöriitojen selvittelyyn⁹⁷ tai neuvoja seurakuntalaisten ohjaukseen⁹⁸. Yhteiskunnan osia on mahdotonta erottaa toisistaan ja täten vaatekulttuurin eri osa-alueet ovat näkyvissä niin monissa eri konteksteissa.

Paavali Scheel oli itsessään mielenkiintoinen henkilö 1500-luvun yhteiskunnassa. Hän nousi maallisesta säädystä papin ja tuomiorovastin virkaan opintojensa avulla⁹⁹. Hänellä oli kirkollisen virkansa ja vaikutusvaltansa lisäksi merkittävä osuus valtakunnan asioissa, kuten hänen laaja kirjekokoelmansa osoittaa. Kirjeissä kuvastuu tuon ajan yhteiskunta. Samassa kirjeessä saatettiin käsitellä niin uskonnollisia kysymyksiä kuin kaupankäyntiin liittyvien velkojen perintää. Eri yhteiskunnan osat olivat läheisissä yhteyksissä: uskontoa ei erotettu kaupankäynnistä – Paavali Scheel oli sekä kauppias että kirkonmies. Kirjeissä pyydettiin niin kirkollista mielipidettä että

97 Kirje Paavali Scheelille Hans Suurpään leskeltä Gertrudilta vuodelta 1511 (DF5516).

98 Kirje Paavali Scheelille Sääksmäen kirkkoherra Erikilta vuodelta 1511 (DF5512).

99 Leskelä (2007), 14.

keskustella varastojen tilanteesta tai kauppasuhteiden merkityksestä. Paavali Scheelin kirjeenvaihdon merkityksellisyyttä lisää myös se, että hän oli yhteyksissä eri yhteiskuntaluokkien edustajiin. Kauppiaiden kanssa käyty kirjeenvaihto kattaa suurimman osan kirjeenvaihdesta, mutta hän on vastaanottanut kirjeitä niin kirkkoherroilta, valtakunnan merkkihenkilöistä, aseenkantajilta kuin itse paaviltakin. Myös surevat lesket ja opiskelijat saivat vastauksen ja kirjeissä kuvastunut suhteiden historia kertoo siitä, että kirjeenvaihtoa on käyty pitkän aikavälin puitteissa.

Paavali Scheelin kirjeenvaihto kattoi laajasti niin yhteiskunnan eri ulottuvuudet kuin kansainväliset yhteydetkin. Tutkimuksen kannalta olennaisinta Paavali Scheelin kirjeenvaihdoissa on erityisesti hänen yhteytensä saksalaisiin kauppiaisiin (katso liite 10). Paavali toimi myös itse kauppiana ja välittäjänä erilaisissa yhteistöissä eri kauppiaiden ja velallisten välillä. Kirjeenvaihdon myötä voidaan saada tarkempi kuvaus laajasta verkostosta, joka eri kauppiaiden välillä vallitsi ja tätä kautta voidaan tarkastella vaatteiden ja kankaiden kulkeutumista eri yhteisöjen välillä. Verkostot näkyvät kirjeiden sisällöstä: Paavalia on pyydetty välittämään niin terveisiä kuin muistutuksia velkojen maksamisesta toisille kauppiaille¹⁰⁰. Verkostanalyysin merkitys korostuu kun tarkastellaan kirjeiden vaikutusaluetta. Paavali Scheelin kirjeenvaihdoista voimme havaita hänellä olleen laajaa vuorovaikutusta eri kulttuureiden edustajien välillä 1500-luvulla. Kirjeenvaihdon avulla pyrin myös osoittamaan sen, miten

tällainen yhteistyö on vaikuttanut kulttuuriin. Verkostanalyysi tuo näkyväksi myös sen, kuinka kulttuurin ilmiöt ovat kulkeutuneet yhteisössä eri kulttuurialueiden välillä, mutta myös kulttuurin sisällä.

Kirjeenvaihtoon liittyviä tapoja ja kirjoittamattomia sääntöjä on haaste tulkita ajan kontekstin ulkopuolelta. Kirjeistä ja kirjeenvaihdon normeista voidaan kuitenkin esittää tulkintoja kirjeiden ja ajan hengen näkökulmasta tarkasteltuna. Kirjeiden sisällöt vaihtelevat: niissä on niin viittauksia yksityiselämään kuin kaupankäyntiin ja hallinnolliseen puoleen. Kirjeiden ei katsottu olevan ainoastaan henkilökohtaisen vuorovaikutuksen ilmentymiä, vaan niihin sekottui piirteitä myös hallinnollisista

100 Hans Suurpään kirje Paavali Scheelille vuonna 1509 (DF5422).

teksteistä¹⁰¹. Kirjeiden kirjoittamiseen liittyi jo itsessään henkilökohtaisten asioiden esille tuomiseen liittyviä haasteita. Kirjeitä saattoi kirjoittaa joko henkilö itse tai palkattu kirjuri. Kirjuri saattoi olla kirjeen tilaajan ennestään tuntema tai tuntematon henkilö, joka oli palkattu vain hetkellisesti tehtävään. Kirjeiden kirjoittaja saattoi myös lainata ystäviensä tai tuttaviansa palvelijoita¹⁰². Ajoittain kirjeisiin kirjattiin se henkilö, joka kirjeen oli saattanut perille. Lähetit ei ollut ainoastaan kirjeen kuljettaja, vaan hän saattoi myös edustaa kirjeen kirjoittajaa – hän neuvotteli ja keskusteli kirjeen vastaanottajan kanssa¹⁰³ ja saattoi täten vaikuttaa suuresti siihen, miten kirjeen sisältö ymmärrettäisiin tai millä tavoin kirjeen tulkintaan ohjattaisiin. Hän saattoi myös odottaa vastausta kirjeeseen, jolloin kirjeen alkuperäinen lähettäjälle tulisi vastaukseksi kirjeen lähetin näkemys kirjeen vastaanottajan kokemuksesta kyseiseen kirjeeseen. Lähetit eivät kuitenkaan taanneet sitä, että he olisivat ainoita, jotka pystyisivät tarvittaessa vaikuttamaan ja muuttamaan kirjeen sisältöä ja merkitystä.

1500-luvun kirjeet ovat leimallisesti täynnä näennäisesti merkityksettömiä korulauseita ja huomioita, jotka kuitenkin kertoivat tuon ajan ihmiselle olennaisia asioita yhteiskunnasta ja kirjeenvaihdon osapuolten keskinäisestä suhteesta¹⁰⁴. 1500-luvulla kirjeiden kirjoittajien tuli ottaa huomioon myös se, ketkä saattaisivat kirjeet saada käsiinsä. Kirjureiden lisäksi myös monet muut ihmiset saattoivat saada selville kirjeen sisällön. Kirjeet oli tapana lukea ääneen joko kirjurin, sihteerin tai palvelijan toimesta¹⁰⁵. Kirjeissä täten harvoin mainittiin henkilökohtaisia asioita vaan kirjeet koettiin osana laajaa sosiaalista rinkiä: kirjeet eivät olleet vain kirjeen kirjoittajan ja vastaanottajan välisiä.

Kirjeiden verkoston sekä vuorovaikutuksen tutkimuksessa tulee huomioida myös kirjeenvaihdon nopeus ja tiiviys. Kirjeet saattoivat olla matkalla päiviä tai kuukausia, esimerkiksi kirje Saksasta Hämeeseen saattoi matkata 45 päivää¹⁰⁶. Kirjeiden

101 Hakanen 2011, 30.

102 Koskinen 2011, 346-347.

103 Koskinen 2011, 351.

104 Hakanen 2011, 30.

105 Hakanen 2011, 30.

106 Koskinen, 2011 343.

saapumisajat eri reittien välillä vaihtelivat suuresti. Tuon ajan kirjeiden kulkua leimasivat myös sääolosuhteet sekä reittien turvattomuus ja epävakaus. Kirjeiden saapumista saatettiin siis joutua odottamaan hyvinkin pitkään – ajoittain kirjeiden lähettämisen ja matkaamisen vaikeutta saatettiin myös liioiteilla¹⁰⁷. Tämän kaltaisella toiminnalle saatettiin pyrkiä siihen, että erityisesti arkaluontoisten asioiden käsittelyyn saatiin tarpeeksi aikaa tai jopa niin paljon aikaa, että asia olisi saattanut ratketa ilman selkeää kannanottamista. Asiat, joista kirjeissä kerrottiin ja jotka vaativat reagoitua, olivat auttamattomasti usein jo vanhentunutta tietoa. Tämä tulee ottaa huomioon kun tarkastellaan kulttuurin ilmiöiden liikkumista yhteisöissä. Kirjeiden tiedot ja niiden vaikutukset toimivat hitaalla syklillä. Kun nykyisin ihminen saa muutamassa sekunnissa, korkeintaan minuuteissa, tiedon uutisista sekä uusimmista muodin ilmiöistä sosiaalisen median kautta, joutui 1500-luvun ihminen olemaan tuulten, laivojen sekä lähettien nopeuden armoilla – kirjeitä myös hävisi ja tuhoitui matkojen aikana.

Kirjeistä voidaan havaita suhteellisen tiiviit yhteydet kauppiaiden sekä Paavali Scheelin välillä kaupankäyntiin liittyvissä asioissa. Kirjeisiin liittyvien normien takia kirjeenvaihdon osapuolten suhteen läheisyydestä on kuitenkin haastava tehdä arvioita. Paavali Scheelin kirjeenvaihto noudatti kohteliaisuussäädöksiä ja niissä käsiteltävät asiat olivat leimallisesti kauppaan liittyviä. Osissa kirjeissä voidaan havaita kuitenkin olleen sellaisia merkityksiä, jotka osoittavat kirjeenvaihdon osapuolten läheiset välit. Kirjeiden vaihto ja yhteydenpito eivät kuitenkaan käsitelleet ainoastaan kauppasuhteita, kuten voidaan havaita Hans Suurpään lesken Gertrudin ja Paavali Scheelin yhteydenpidosta. Hans Suurpään leski Gertrud lähettää Paavalille useita viestejä vielä miehensä kuoleman jälkeen. Kirjeissään hän luonnollisesti pyrkii edelleen jatkamaan kauppaa, mutta kertoo samalla myös omasta elämästään. Kirjeistä voidaan lukea hänen vaikeutensa miehensä kuoleman jälkeen ja perinnön jakoa, joka on kuitenkin luvattu hoitaa ystävällisissä väleissä¹⁰⁸. Paavali Scheelin läheinen ja henkilökohtainen suhde Hans Suurpään ja tämän perheeseen tulee esille myös

107 Koskinen, 2011 344.

108 Hans Suurpään lesken Gertrudin kirje Paavalille vuonna 1511 (DF5516).

kirjeiden runsaudesta sekä siitä, että Paavali on tuntenut hyvin perheen asiat – myös ne, jotka eivät liittyneet kauppaan.

Kirjeistä voidaan lukea myös kirjeen osapuolten tuttavalliset välit, lähettäähän Gertrud Paavali Scheelille rusinoita kirjeensä mukana. Mieheensä kuoleman jälkeen Gertrud pyrkii pitämään yhteyttä myös toisiin merkittäviin toimijoihin Paavali Scheelin kautta. Gertrud lähettää kirjeidensä mukana myös lahjoja toisille suurmiehille, kuten Arvid Kruckille, joka saa Gertrudilta lahjaksi kaksi paitaa sekä kirjoitun nenäliinan¹⁰⁹. Erilaiset palvelukset ja lahjat ovat Paavali Scheelin kirjeiden valossa olleet osa tavanomaista kauppasuhteiden hoitoa. Kirjeiden ohella tarkastelun kohteena ovat myös kirjeiden mukana kulkeneet tavarat ja lahjat. Tavaroiden ja pienten lahjojen välittäminen kirjeiden ohella oli tavanomainen tapa 1500-luvun ihmisten välisessä kirjeenvaihdossa. Kirjeissä usein myös mainittiin kyseiset tavarat sekä se, kenelle muille erinäisiä lahjoja tuli välittää. Verkostoista on pyritty saamaan mahdollisimman paljon hyötyä irti. Verkostojen avulla saatiin etuuksia, mutta samalla ne toi mukanaan velvollisuuksia. Yhteiskunnassa, jossa suvun kunnia ja oman kunniansa puolustaminen oli merkittävä osa ihmisten sosiaalista kanssakäymistä, velvollisuudet ja palvelukset sitoivat ihmisiä toisiinsa.

Mielenkiintoiseksi tarkastelun kohteeksi nousee myös Paavali Scheelin kirjeet ja suhde kauppiaas Hans Chonnertiin. Hans Chonnert oli saksalainen kauppiaas, jonka kanssa Paavali kävi vilkasta ja tiivistä kirjeenvaihtoa. Hans Chonnertin suhde Paavali Scheeliin muuttui sen mukaan, miten kauan miehet olivat tunteneet toisensa. Aluksi kirjeissä esiintyi lähinnä toisten kauppiaiden ja porvareiden nimiä – myöhemmin kirjeissä korostuivat Hans Chonnertin perhe ja hänen yksityiselämänsä¹¹⁰. Kirjeissä esitellään nimeltä useita perheenjäseniä sekä välitetään näiden kuulumisia Paavalille. Perheestä kertominen kertoi omalta osaltaan vuorovaikutuksen ja kauppasuhteiden lähentymisestä.

Verkostot luovat ympärilleen laajoja verkkoja, jotka risteilevät sekä kietoutuvat toisiinsa. Paavali Scheelin verkostot noudattavat tätä linjaa. Hänen kanssaan

109 Hans Suurpään lesken Gertrudin kirje Paavalille vuonna 1511 (DF5525).

110 Leskelä 2007,84.

vuorovaikutuksessa olleet ihmiset mainitsivat kirjeissään useita eri ihmisiä, jotka pyysivät Paavalin välittävän terveisiä ja suoranaisia käskyjä muille ihmisille (katso liite 10). Kirjeistä voidaan lukea myös heidän käyneen kirjeenvaihtoa myös Paavalista erillään. Kirjeet heijastelevat ajan yhteiskuntaa myös siten, että Paavalia pyydetään toimimaan välittäjänä monissa erilaisissa asioissa. Eräänlaiset puhemiehet olivat tavanomaisia 1500-luvun Suomessa. Puhemiehiä käytettiin niin uskonnollisista asioista kertomiseen, veloista puhumiseen että avioliiton solmimisen apuna. Puhemiehenä toimi usein luotettu ystävä tai tuttava, joka oli velkaa palveluksia. Puhemiehen toimi saattoi langeta myös läheiselle sukulaiselle, kuten valtakunnan prinssien käytös tuo esiin: Juhana Herttua toimi veljensä kosioaikeiden välittäjänä Englannissa vuonna 1559¹¹¹.

Paavali Scheelin tehtävänä oli kirjeiden perusteella toimia niin Jumalan sanan välittäjänä kuin velan perijänä kauppakumppaneidensa puolesta¹¹². Hans Suurpää kertoo kirjeessään tavaralähetyksen kulusta, joka kyseisen kirjeen mukaan sisälsi tällä kertaa ruista, mallasta ja kankaita, sekä pyytää Paavali Scheeliä kutsumaan velalliset luokseen ja selvittämään, miten velan maksun kanssa toimitaan. Velalliset ovat mitä ilmeisemmin vuorovaikutuksessa sekä Paavalin itsensä kanssa että Hans Suurpään kanssa, joka toimi porvarina Räävelissä. Kirjeiden perusteella voidaan nähdä laaja verkostojen kirjo, joka kulkee Suomen ja Tallinnan kautta Saksaan sekä aina Vatikaaniin saakka. Vaikka 1500-luvun Suomea on pidettykin pienenä sisänpäin kääntyneenä maalaistalouteen painottuvana hallinta-alueena¹¹³ näyttävät kirjeet sen, kuinka laajalle verkostot ovat maailmassa ylettyneet. Paavalin kirjeiden avulla saadaan tiivistetty kuva siitä, miten kulttuuri on päässyt kulkemaan ja vuorovaikuttamaan eri alueiden ja henkilöiden kautta. Kirjeiden välitykselle on kulkenut niin tietoa, tavaroita kuin mielikuviakin eri alueista sekä niiden kulttuurista.

111 Pyllkkänen 1956, 6-7.

112 Hans Suurpään kirje Paavali Scheelille vuonna 1509 (DF 5422).

113 Pyllkkänen 1956, 3.

4.2 Pormestarin vävyinä – sukulaisuus yhteydenpitokeinona

Kauppasuhteet ja opintielle lähteminen eivät olleet ainoita reittejä, joiden kautta suomalainen ja saksalainen kulttuurit pystyivät vaikuttamaan keskenään, vaikka usein tällaiset suhteet olivatkin osaltaan mukana, kun kauppasuhteista luotiin muita suhteita. Suuri osa suomalaisista porvareista oli 1500-luvulla saksalaissyntyisiä¹¹⁴. Ei ole siis ihme, että suomalaiset ja saksalaiset suvut alkoivat luoda kauppasuhteiden lisäksi myös sukulaisuussuhteita. Hyvän esimerkin avioliittoihin saksalaisten kanssa antoi itse kuningas Kustaa Vaasa, joka nai saksalaissyntyisen ruhtinattaren Katariinan vuonna 1531. Avioliitto oli vielä 1500-luvulla ennen kaikkea järkeen perustuva sukujen välinen liitto, josta molemmat osapuolet hyötyisivät joko taloudellisesti, statuksessa tai tärkeiden suhteiden muodossa. Avioliitto saattoi perustua myös tunteisiin, mutta yleisesti romanttiseen rakkauteen perustuvien liittojen ei katsottu olevan järkeviä.

Saksalaisten ja suomalaisten välisistä liitoista ei ole olemassa tarkkoja lukuja. Avioliitot solmittiin usein kaupungeissa ja kauppiaiden sukujuurien selvittäminen saattaa olla hankalaa, etenkin jos kauppias muutti paljon. On kuitenkin tiedossa, että tällaisia liittoja solmittiin, jolloin voidaan myös olettaa, että molemmat pitivät yllä suhteita omiin sukulaisiinsa – perhe oli 1500-luvun yhteisössä tärkein toimintayksikkö. Yhteiskunnan toiminta perustui pitkälti sukujen välisiin valtasuhteisiin: aatelistarvo oli periytyvä ja tavanomaisessa tilanteessa myös sosiaalinen status ja ammatit periytyivät sukupolvelta toiselle. Ihmiset käsittivätkin oman identiteettinsä ennen kaikkea sukusa ja säätynsä kautta¹¹⁵. Omien sukujuuriensa tunnistamisen ja niihin tutustuminen nousikin tärkeäksi tekijäksi ihmisten identiteetin luomisen kannalta: identiteetti ei ollut yhteydessä vain siihen asuinpaikkaan, jossa ihminen asuu, vaan ennen kaikkea suvun historiaan ja vaikutusvaltaan. Saksalaisten sulhasten ja morsianten voitiin siis olettaa olleen yhteyksissä saksalaisiin sukulaisiinsa – ja tätä kautta levittäneensä kulttuuriaan avioliiton kautta perhekunnan sisällä, josta se on mahdollisesti lähtenyt leviämään myös muualle yhteisöön. Samoin suomalaiset lähtivät avioliittojen myötä uuteen

114 Kuujo 1977, 148-157.

115 Hakanen 2011, 17.

kotimaahan omien oletuksiensa ja ominaisuuksiensa kanssa saaden näin aikaan muutoksen ensin omassa perheessään ja myöhemmin mahdollisesti naapuriensa kautta koko kaupunkiin tai kylään.

Saksalaisten avioliitot suomalaisten kanssa ulottuivat ajoittain hyvin merkittäviinkin kauppiassukuihin saakka. Helsingissä 1500-luvulla pormestarina olleen Lars Michelssonin kaksi vävyä olivat saksalaissyntyisiä, mutta Suomeen asettuneita ja kotiutuneita, kauppiaita Casper Reiher ja Henrik Blöth (Bloet)¹¹⁶. Pormestarin vävyinä saksalaissyntyisillä Reiherillä ja Blöthillä oli mahdollisuus päästä vaikuttamaan suureen joukkoon helsinkiläisiä. Pormestari on ollut merkittävässä asemassa yhteisössä, joka osaltaan tarkoitti myös sitä, että avioliittoja saksalaisten kanssa ei pidetty epäilyttävinä tai ”ala-arvoisina”, vaan omalta osaltaan arvostettuina ja hyväksyttävinä – olihan kuningas mennyt naimisiin saksalaissyntyisen naisen kanssa.

Saksalaisten kanssa solmittuja avioliittoja tavattiin porvareiden parissa, mutta myös muiden luokkien jäsenien kanssa solmittiin avioliittoja, kuten esimerkiksi Suomen aatelien von -liite sukunimissä tulee Saksasta¹¹⁷. Aatelin avioliitot solmittiin usein erilaisten lähettien avulla, joiden toivottiin myös harjoittavan vakoilua, esimerkiksi juuri muodin saralla¹¹⁸. Lähetit jakoivat tietonsa mielellään niin aviopuolisista kuin uusimmista vaatteista. Ihmiset halusivat olla perillä siitä, mitä pidettiin tyylikkäänä ja kauniina. Avioliiton myötä eivät siirtyneet ainoastaan myötäjäiset ja mukana olevat vaatteet sukujen välillä, vaan avioliiton solmimisella saattoi olla myös laajempia seurauksia kulttuurin leviämiseen, kuten lähettiläät osoittavat. Avioliittojen myötä solmittiin siteitä paljon laajemmalle kuin vain aviopuolisoiden kesken. Kaiken kaikkiaan tavallisimpia avioliitot vaikuttaisi kuitenkin olevan kauppiaiden keskuudessa, mikä korostaa entisestään kauppasuhteiden merkitystä suhteiden luomisessa – olipa tarkoituksena sitten liiketoimi tai sukulaisuus.

116 Seeberg-Elverfeldt 1975, 256-257.

117 Esimerkiksi Suomessa aateloitu von Gerten.

118 Hovi, Maahinen & Niemi 2013, 95.

5. Yläpöydässä – hallinnon merkitys kulttuurin vuorovaikutukseen

Kustaa Vaasa loi 1500-luvulla pohjan Ruotsin suurvallan syntymiseksi. Hän mullisti hallintoa muuttamalla sekä kruunun perintöoikeutta että valtiomiesten toimintaa. Kustaa Vaasan tavoitteena oli luoda mahdollisimman toimiva ja voimakas valtiojärjestys, joka mahdollistaisi uudenlaisen vallan kerääntymisen Ruotsin hallitsijalle. Perintöoikeuden myötä syntyi entistä vahvempi ja varakkaampi hovikulttuuri, koska varallisuutta saattoi nyt kertyä useamman sukupolven ajan. Varakkuuden myötä myös hovimiesten asema kasvoi ja kukoisti, samoin kuin erilaisten virkamiesten ja työläisten merkitys hovin kasvavien tarpeiden täyttämiseen. Kustaa Vaasa loi myös tunnetusti tiukat siteet saksalaisuuteen ja erityisesti Saksan kulttuurissa syntyneen protestanttisen uskonnon kautta. Kustaa Vaasan kautta pyrittiin luomaan uskonto, joka ennen kaikkea siirsi pappien valtaa kuninkaalle, mahdollistaen ja luoden samalla myös entistä tiukemmat ja yhtenäisemmät suhteet Saksaan.

Kustaa Vaasan ideologiaan kuului myös muutos siitä, miten ruotsalaisuus nähdään ja koetaan. Hallinnollisten muutoksien lisäksi Kustaa Vaasa pyrki tuomaan esiin dynastian kunnioittamisen sekä kansallisen itseihailun piirteitä¹¹⁹. Tällä hän tarkoitti sitä, että Ruotsin omaleimaisuutta ja kulttuuria korostettaisiin ja täten pyrittäisiin nostamaan Ruotsi esille verrattuna toisiin valta-alueisiin, erityisesti Tanskaan. Ruotsalaista kulttuuria pyrittiin siis toisin sanoen nostamaan ja parantamaan – muuttamaan arvokkaammaksi. Tällaisen ideologian tavoittelu heijastui suhteisiin toisiin alueisiin ja siihen, miten kulttuuri ymmärrettiin. Oman paremmuuden ja omaleimaisuuden korostaminen toi oman osansa erityisesti hovimiesten asemaan, muttei kuitenkaan poistanut toisten kulttuurien merkitystä ja ihannointia.

5.1 Hovimiehet – valmiina palvelukseen

119 Tarkiainen 2010, 250.

Hovimiesten merkitys kansainvälisille yhteyksille on merkittävä. Heidän merkityksestään hallinnolle näkyy etenkin kun uusi hallitsija pyrkii varmistamaan omaa valtaansa ja vakauttamaan asemansa hallitsijana. Hallitsijan vaihdoksen myötä kuninkailla oli Ruotsissa tapana palkita ylhäisiä hovimiehiään erilaisilla aatelisarvoilla¹²⁰ - hallitsemiseen ei riitä vain yksi. Hallitsijat saivat näin oikeutuksen vaatia erilaisia palveluksia hovimiehiltään ja täten edesauttaa omia tarkoituksiaan. Aatelisarvon muokkautuminen siten, että se oli mahdollista saada ainoastaan synnyinoikeutena tai lahjana hallitsijalta, vahvisti entisestään kuninkaan määräävää asemaa suhteessa aatelisiin¹²¹. Eri aikakaudet, hallinta-alueen asema sekä hallitsijan mieliteot näkyivät siinä, ketkä saivat paikan hovista ja keille himoittu aatelisarvo luovutettiin.

Reformaation vaikutus Kustaa Vaasan hallinnon muutoksista myös siinä, ketä Kustaa Vaasa halusi hoviinsa. Vanhoista traditioista on hankala päästä eroon ja tähän tehtävään kuningas tarvitsi apua ulkopuolelta, olihan kuninkaalla vaikeuksia saada puolelleen ruotsalaiset ja suomalaiset ylimykset. Kuninkaan muutokset olivat vieneet aatelilta ja ylimyksiltä heidän mahdollisuutensa toimia niin itsenäisesti, mihin he olivat tottuneet. Ongelmia aiheutti myös Kustaa Vaasan halu laajentaa alueitaan, joka heijastui taloudellisesti koko yhteisöön, vähentäen täten myös ylimysten varallisuutta. Kustaa Vaasan pyrkimykset aiheuttivat liikehdintää yhteiskunnassa, jonka ansiosta Smoolannissa syttyi ilmikapina, joka toi osaltaan esiin kaipuun kohti vanhaa ja tuttua¹²². Saksalaisten hovimiesten houkuttelu pimeään Pohjolaan ei ollut helppo tehtävä, mutta Kustaa Vaasa oli päättänyt saada hoviinsa kansainvälistä ilmettä¹²³.

Kustaa Vaasa ei ihannoinut Saksaa ainoastaan reformaation ja sen mukanaan tuoman kuninkaan vallan vahvistamisen kautta. Saksassa vallitsi pelkästään hallinnolle alaisista, koulutetuista henkilöistä, joiden tavoitteisiin sopi se, että hallitsijan valta vain kasvoi¹²⁴. Kustaa Vaasa ymmärsi myös saksalaisen hallinnon jakautumisen erilaisiin toimialueisiin, jotka jokainen hoiti omaa osa-alueitaan ja näin pystyivät keskittämään

~~120~~ Hakanen 2011, 16-17.

122 Blomstedt 1921, 107.

123 Blomstedt 1921, 62.

124 Blomstedt 1921, 61-62.

asioiden hoidon. Tällaisen muutoksen aikaansaamiseksi tarvittiin jälleen apua saksalaisilta hovimiehiltä, joilla oli kokemusta kyseisestä järjestelmästä.

Kustaa Vaasan ponnistelut osoittautuivat onnistuneiksi. Ruotsiin saapui saksalaisia hovimiehiä kuninkaan avuksi. Hoviin saapui esimerkiksi vuosina 1538-1539 Konrad von Pyhy, joka toimi myöhemmin kanslerina sekä ylimpänä valtioneuvoksena, ja Yrjö Norman, jolle annettiin vastuu sekä nuorten prinssien kasvatuksesta että kirkollisesta hallinnosta¹²⁵. Saksalaiset virkamiehet pääsivät korkeisiin virkoihin Ruotsin hallinnossa, jolloin heillä oli mahdollisuus olla sekä esikuvina suomalaiselle hoviväelle että heillä on konkreettisesti ollut merkitystä siihen, miten Ruotsin seuratuimmat nuoret, prinssit, käyttäytyivät ja pukeutuivat. Ruotsin kuninkaan toiveen toteutuminen näytti mahdolliselta: Ruotsi alkoi erottautumaan katolisesta kirkosta, mutta myös sai osansa saksalaisesta kulttuurista, niin taloudellisesti kuin kulttuurinkin kannalta katsottuna. Saksalaisten hovimiesten tulo Ruotsin ja Suomen hoviin vaikutti varmasti suuresti pukeutumiskulttuuriin – saivathan hovimiehet ajoittain palkaksi hovipukuun kankaita ja rahaa¹²⁶.

Suomen merkitys hallinnossa ja siten myös kulttuurivaikutteiden siirtymisessä yhteisöön näkyy hyvin kun tarkastelee suomalaisia hovimiehiä, jotka työskentelivät Kustaa Vaasan hovissa. Tunnetuimpia heistä oli Henrik Klaunpoika Horn, jonka merkitys erityisesti Ruotsin ja Saksan suhteissa korostuu. Hän toimi erinäisissä tehtävissä Kustaa Vaasan palveluksessa ja hän onkin tuttu nimi Kustaa Vaasaa koskevissa asiakirjoissa. Henrik Klaunpojan tiedetään toimineen kuninkaan asioilla Pohjois-Saksassa jo vuodesta 1542 lähtien¹²⁷. Hänen tehtävinään oli tarkkailla ja pitää yllä suhteita etenkin hansakauppaan ja Pohjois-Saksaan¹²⁸. Samalla hän valvoi Ruotsin saksalaisia joukkoja, joita kuningas oli palkannut toimimaan omissa tarkoituksissaan: Ruotsin vallan vahvistamisessa. Saksalaisten joukkojen pitäminen osana ruotsalaista hallintoa viittaa vahvoihin ja luottamuksellisiin siteisiin kahden alueen välillä. Henrik Klaunpoika Hornin asema sekä Ruotsin hallinnon suosiota

125 Blomstedt 1921, 62.

126 Pylkkänen 1956, 327.

127 Blomstedt 1921, 112.

128 Blomstedt 1921, 115-118.

nauttivana hovimiehenä että saksalaisiin suhteita ylläpitävänä virkamiehenä kertoo siitä, kuinka suomalaisilla ja suomalaisuudella oli merkittävä asema molempien hallintoalueiden toiminnassa. Klaunpojan merkitys Suomelle oli suuri – sanottiinhan hänen kuuluneen viiden Suomen etevimmän miehen joukkoon¹²⁹.

5.2 Räättälit muodinluojina ja – lähettäjinä

Tyylikäs hovipukeutuminen vaatii taidokasta käsityötä ja kalliita kankaita – materiaaleja, joiden käsittelemistä ei voitu antaa kenen tahansa tehtäväksi. Räättälän ammatti ei vaatinut erilaisten työkalujen harjaantunutta käyttöä, vaan työtä saattoi harjoittaa saksien, liidun sekä puhtaan pöydän avulla. Räättälän arvostus ei tullut työkalujen taitavasta käytöstä vaan työn tarkkuuden vaatimuksesta sekä siitä, miten pystyi luomaan ja jäljentämään vaatteita, jotka korostaisivat parhaiten kunkin

asiakkaan asemaa sekä tuoden esille kyseisen henkilön muodikkuuden. Räättälän ammatti vaati täten pitkällisen valmentautumisen vaatteille ja erilaisille kangaslaaduille.

Räättäleille alettiin perustamaan ammattikuntia, jotka määrittivät oppiajan pituuden sekä ne säädökset ja rajat, jotka varmistivat työn laadukkuuden. Euroopassa ensimmäisiä räättäleiden ammattikuntia perustettiin 1200-luvulta lähtien¹³⁰. Suomeen perustettiin ensimmäinen virallinen räättälän ammattikunta vuonna 1625¹³¹. Voidaan kuitenkin olettaa, että jo ennen virallisen ammattikunnan syntyä, räättälit tekivät yhteistyötä toistensa kanssa varmistaakseen, että heidän ammattikuntansa maine pysyisi korkeana ja ajaakseen tätä kautta ammattitaidottomat toimijat pois omilta markkina-alueiltaan. Ammattikunnan synty määritteli myös sen, kuinka monta

129 Tawaststjerna 1875, 35.

130 Arnold 1985, 3.

131 Kallio 2000, 19.

räätilimestaria kaupungissa sai olla ja kuinka monta oppipoikaa yhdellä mestarilla sai taloudessaan olla¹³². Tämän tarkoituksena oli varmistaa, että laadun standardit pysyisivät riittävän korkeina. Samalla ammattikunta halusi vaikuttaa siihen, että jokaiselle räätilikunnan jäsenelle riittäisi asiakkaita ja töiden hinta sekä arvostus pysyisivät riittävän korkeina. Samalla ammattikunta pystyi luomaan oman kulttuurinsa vaatteiden luomiselle ja tekemiselle: mitä katsottiin hyväksi työksi ja se, mitä räätiläiden tuli osata, kertoo siitä, millaisia tarpeita yhteiskunnalla ja siinä elävillä ihmisillä oli. Ammattikunnat olivat omalta osaltaan luomassa myös verkostoitumisen kulttuuria. Niiden avulla pyrittiin verkostoitumaan ennen kaikkea maan tai kaupungin sisällä, mutta yhteydet toisissa maissa sijaitseviin ammattikuntiin olivat ilmeisiä. Ihmiset saivat ryhmittymien ja verkostojensa kautta mahdollisuudet laajentamaan yhteydenpitoaan entistä laajemmalle.

Ammattikunta toi esille myös räätilin työn monimuotoisuuden. Vaikka räätilit olivat leimallisesti kalliiden kankaiden käsittelijöitä ja hovin vaatetuksen asiantuntijoita, tuli heidän kuitenkin pystyä vaatettamaan laajaa osaa kansasta. Esimerkiksi Tukholman räätilien ammattikuntaan hakevalta henkilöltä odotettiin kykyä ja taitoa tehdä erilaisia vaatteita niin hovimiehille, palkkasotureille, porvareille kuin tavallisille kansan ihmisille¹³³. Ihmiset, jotka tekivät vaatteita kaikkein rikkaimmille ja vaikutusvaltaisimmille, olivat siis myös tarvittaessa valmiita vaatettamaan tavallista kansaa ja tuoden näin omaa ammattitaitojaan koko yhteisön saataville ja täten he myös mahdollistivat eri muodin osa-alueiden siirtymisen eri säätyjen välillä. Ihmiset käyttivät myös hyväkseen räätilien monimuotoista osaamista. Jo 1200-luvulta lähtien varakkaimmat talonpojat teetättivät vaatteensa räätiläillä sen sijaan, että tekisivät kaikki vaatteensa itse¹³⁴.

Vaatteet eivät olleet ainoastaan osoitus varakkuudesta vaan myös statussymboleja, joiden merkitystä ajan kulttuurissa voidaan päätellä esimerkiksi siitä miten erilaiset pukukuvaukset yleistyvät erityisesti 1500-luvulta lähtien. Tunnetuimpia pukukuvauksia on Mattheus Schwarzin *Kleidungsbüchlein or Trachtenbuch* (noin

132 Kallio 2000, 22.

133 Pylkkänen 1956, 34.

134 Salo-Mattila 2009, 25.

vuodet 1520-1560). Pukukuvaukseen Matthaus Schwarz on koonnut kaikkein vaikuttavimmat vaatteensa, jättäen itsestään jäljen historian sivuille. Vaatetuksen ja räätälitaidon merkitys korostui voimakkaasti Juhana Herttuan hovin aikaan. Räätälin tehtävänä oli sekä luoda unohtumattomia tyylinäytteitä, joita kuka tahansa ei osaisi tehdä että saada kankaista suurin hyöty irti.

Räätälit työskentelivät hoveissa sekä käytännöllisyyden että koristeellisuutta ihannoivien ihmisten vuoksi. Ihmiset toivoivat saavansa räätäleiden kautta osan ulkomaalaisesta muodikkeudesta. Rikkaimmilla oli omat räätälit¹³⁵, jotka säilyttivät asiakkaidensa salaisuudet ja pukumieltymykset. Räätälit voitiin nähdä eräänlaisena statussymbolina – vain rikkaimmilla oli varaa omaan. Suurin osa räätäleistä asui kuitenkin hoveissa ja kaupungeissa. Hovien räätälit saatettiin palkata joko hetkelliseen tarpeeseen tai pitkäaikaiseksi osaksi hoviovia. Räätälit olivat tärkeä osa hovikulttuuria – heidän tuli luoda modinmukaiset vaatteet vaatimaan makuun. Tämän vuoksi räätälit olivat palkkatasoltaan korkealla, esimerkiksi Kustaa Vaasalla oli omat hoviräätälinensä, joiden tehtävänä oli valmistaa hoviväen vuotuiset puvut ja samalla pitää tiliä käytetyistä materiaaleista. Vuosipalkkana räätälistä oli huomattavat 80 markkaa, hovipuku, puku sekä 16 markkaa apulaiselle¹³⁶.

Räätäleiden arvostus näkyi heidän varakkuudessaan. Varakkuuden määrää voidaan palkkatietojen lisäksi tarkastella sen mukaan, missä räätälit asuivat ja miten he maksoivat kaupungille veroja. Turussa asuinalueiden välillä oli suuria eroja. Tontit tietyissä osissa kaupunkia maksoivat huomattavasti enemmän kuin esimerkiksi hieman syrjemmässä olevat. Verotietojen lisäksi hopeaveroluettelosta voidaan saada selville asuinpaikka ja sen merkitys yhteiskunnalliseen asemaan. Vuoden 1571 hopeaveroluettelosta voi huomata, että kymmenestä räätälistä kuusi asui niin sanotussa kirkkokorttelissa, eli Kircke Quartter. Kyseisessä korttelissa asui kaupungin varakkaampi väestö. Esimerkiksi Oleff Skreddare¹³⁷ maksoi veroina noin 8 markkaa, joka vastaa noin 120 markan verotettavaa omaisuutta. Tämä tarkoitti sitä, että räätälit

135 Koskinen 2010.

136 Pyllkänen 1956, 25.

137 Skreddare = räätäli.

olivat varakkaampi kuin noin puolet muista veroja maksavista porvareista. Varakkuutensa avulla räätäleillä oli paljon sananvaltaa kaupungin asioissa.

Pääasiassa räätälit olivat muiden käsityöläisten tavoin liikkuvaa väkeä, jotka joko kouluttautuivat ulkomailla tai olivat esimerkiksi Saksasta kotoisin¹³⁸. Saksalaisten suuri määrä kuninkaallisten ulkonäöstä huolehtivien käsityöläisten joukosta tuo selkeästi esille saksalaisuuden merkityksen vaatetukseen liittyvän kulttuurin piiristä¹³⁹. Heidän vaikutusvaltansa kuninkaallisen perheen ulkoiseen olemukseen ja sitä kautta koko hovia kattavaan muotiin oli suuri. Kuninkaallisten myötä heidän vaikutuksensa tuli esille kaikissa yhteiskunnan kerroksissa: kuninkaallisia katsottiin ja heistä otettiin mallia. He olivat aikansa tyyli-ikoneita, joita seurattiin ja ihailtiin. Hovi pyrki luomaan yhtä loisteliaita taideteoksia vaatteiden muodossa, alemmat säädyt pyrkivät jäljittelemään hovin väkeä, joita kävi asikkaina puodeissa ja torien kojuilla.

Ulkomaalaisten suhteiden avulla räätälit eivät toimineet ainoastaan vaatteiden parissa vaan heitä saatettiin käyttää viestinviejinä – eräänlaisina diplomaatteina, joiden kautta tieto levisi hovista – ja maasta – toiseen. Räätälit olivatkin loistavia vakoojia, erityisesti kun pohditaan kulttuurin leviämistä vaatteiden näkökulmasta tarkasteltuna. Räätäleillä oli tietoa ja taitoa nähdä, millaisia kankaita ja koristeita vaatteissa käytettiin ja ennen kaikkea he pystyivät ammattitaitonsa avulla jäljentämään pukuja esimerkiksi hovin käyttöön. Räätäleiden lisäksi myös nuoret aatelismiehet toimivat hoveissa viestinviejinä¹⁴⁰ ja sillä tavoin myös kulttuurintuojina. Heidän oletettiin kertovan näkemästään ja kuulemastaan hoville. Suoranainen vakoilu ja tiedostomattomasti saadut vaikutteet pääsivät täten kulkemaan eri hallintoalueiden välillä.

138 Pyllkänen 1956, 26-27.

139 Pyllkänen 1957, 26.

140 Blomstedt 1921, 52.

6. Yksi äyri kyynästä - kankaiden merkitys kaupankäynnissä ja kulttuurissa

Kankailla oli suuri merkitys niin ihmisten elämässä kuin kaupankäynnissä. Kankaiden kautta voidaan saada laajempi käsitys siitä, millaista kaupankäynti on ollut Suomen ja Saksan välillä 1500-luvulla. Kankaat olivat arvokkaita, niiden värjääminen ja koristelemine oli vaativaa käsityötä, jota arvostettiin. Lisäksi kankaat toimivat helppona kauppatavarana. Niitä oli helppo kuljettaa suuriakin määriä ja niiden arvokkuuden vuoksi niitä kannatti myös pitää kauppatavarana. Suomalainen yhteiskunta toimi pitkälti kankaiden avulla. Niitä käytettiin niin palkkauksessa kuin maksuvälineenä ja oman arvovaltansa osoittamisessa.

6.1 Lähtö Lyypekkiin – kangas kaupan kohdentuminen Saksaan

Kankaiden merkitystä kaupalle voidaan tutkia esimerkiksi tarkastelemalla sitä, miten paljon kankaita on tuotu maahan suhteessa muuhun kauppatavaraan. Esimerkiksi Ruotsissa vuonna 1576 vaatteiden ja kankaiden osuus koko tuonnista oli 29,3% ja

kaikenlaisten tekstiilien osuus koko tuonnista oli 35,8%¹⁴¹. Verka¹⁴² olikin Ruotsin tuontiluetteloissa yksi suosituimmista tuotteista¹⁴³. Sen ohitti vain suola, joka oli välttämätöntä ruoan säilömisessä. Voidaan olettaa, että Suomessa, osana Ruotsia, lukujen osuudet ovat olleet hyvin samanlaisia. Kankaiden merkitystä Suomen ja Ruotsin kaupasta ei voi, eikä pidä aliarvioida. Jos verrataan kankaiden määrän tuontia siihen, mihin maihin Ruotsin ulkomaankauppa keskittyi, saadaan tietoa siitä, miten tiiviit yhteydet Suomella ja Saksalla on ollut ja kuinka suuri merkitys kankailla oli tuonnissa ja sitä kautta, millaisiin kankaisiin ja vaatteisiin suomalaiset ja saksalaiset mahdollisesti pukeutuivat.

Ruotsin ulkomaankauppa suuntautui voimakkaasti Saksaan, joka näkyy siinä, että Tukholman tuonnista vuonna 1571 44,6% tuli Lyypekistä ja 24,5% Danzigista¹⁴⁴. Nämä ovat suurimmat yksittäiset kaupungit, joista tavaraa saapui Ruotsiin ja täten päätyi myytäväksi eteenpäin tai omaan käyttöön. Kokonaisuudessaan saksalaisalueiden osuus on ollut 83,1% kaikesta tuonnista.

Vaate – ja tekstiiliteollisuus olivat merkittävässä osassa kun tarkastellaan Saksan ekonomista rakennetta 1500-luvulla¹⁴⁵. Tekstiiliteollisuudesta saatavat verorahat toivat merkittäviä rahasummia valtion kirstuihin. Tekstiilikauppa oli näin ollen erittäin kannattavaa. Vaatteita ja tekstiilejä mahtui yhteen laiva lastilliseen huomattavat määrät. Lisäksi niiden varastoiminen oli helpompaa verrattuna esimerkiksi pilaantuviin elintarvikkeisiin. Ongelmaksi saattoi kuitenkin koitua rotat, hiiret ja erilaiset tuholaishyönteiset, mutta kaikkienensa tekstiilien ja vaatteiden vienti ja myynti houkuttelivat monia kauppiaita.

Ihmiset käyttivät mielellään koristeellisia vaatteita, mikä omalta osaltaan selittää vaatteiden ja kankaiden suurta osuutta kauppatavaroista. Suomessakin vaatteilla

141 Heckscher 1935, liite V *Handels- och sjöfartsstatistik*.

142 Verka on yleisnimitys kaikille ulkomailta tuoduille villakankaille, jotka olivat ohuita, tiiviitä ja joiden nukka oli ainakin kertaalleen leikattu.

143 Perko 1999, 213.

144 Heckscher 1935, liite V *Stockholms import på avgångsorter*.

145 Reinhard 2001, 84-85.

osoitettiin oma arvonsa ja varakkuutensa, josta kertoi osittain esimerkiksi vuoden 1563 ryöstöluettelo¹⁴⁶. Luettelosta ilmenee vaatteiden olleen koristeellisia, kalliita sekä muodinmukaisia. Etenkin Juhana-herttuan hovin myötä vaatteet muuttuivat koristeellisimmiksi ja arvokkaimmiksi ja tämän seurauksena kankaiden määrän tuonti Suomeen kasvoi voimakkaasti¹⁴⁷. Kankaiden tuonnin huomattavan nousun voi päätellä myös Juhana-herttuan ja Katariina Jagellonican omaisuusluettelo tarkasteltaessa, joista pukujen osuus omaisuudesta on huomattava. Katariina Jagellonican mittavaan puvustoon¹⁴⁸ kuului 113 erilaista mekon osaa¹⁴⁹.

Kankaiden osuus Suomen ja Saksan välisissä kauppasuhteissa oli merkittävä. Se ei kuitenkaan tarkoittanut sitä, että koko Suomen alueella olisi ollut yhtä tiiviit yhteydet Saksaan ja sieltä tulleisiin kankaisiin. Kauppa keskittyi voimakkaasti kaupunkeihin, joista merkittävämpiä olivat Turku ja Viipuri. Tämä tarkoitti sitä, ettei kaikilla ollut mahdollista päästä käsiksi saksalaisiin kankaisiin tai päästä näkemään Saksasta tulleita kauppiaita. Kaupan vaikutus kulttuuriin, muualla, kuin suurissa kaupungeissa, voi olla täten hankala tutkia. Esimerkiksi Turussa oli kuitenkin ajoittain markkinoita, joissa myös maalla asuvat matkustivat myymään omia tuotteitaan tai ostamaan, mitä oli tarpeen. Tällöin voidaan olettaa heidän nähneen joko vaikutteita saksalaisesta vaatetuksesta tai jopa itse saksalaisia kauppiaita vaatteineen ja koristuksineen. Alemmat säädyt pyrkivät myös matkimaan ylhäisempien pukeutumista, vaikka eivät voineetkaan toteuttaa kaikkein kalleimpia luomuksia tai ostaa arvokkaimpia kankaita.

6.2 Pohjolan turkikset – Suomen ja pohjolan asema kaupankäynnissä

Saksalaiset kauppiaat olivat löytäneet pohjolan ja Suomen omaksi markkina-alueekseensa 1300-luvulta lähtien. Heidän ylivertaisuutensa vuoksi kauppiaat saivat

146 Hausen, 1563, 185-226.

147 Pylkkänen 1956, 58.

148 Hertig Johans och Katarina Jagellonicas löseghedom 1563 *Wijde Kiortel* ja *Lijffkiortel*, 64-69.

149 Ruotsiksi *kiortel*, englanniksi *kirtle*.

nopeasti jalansijan ja kilpailua ei ollut liikaa – harva kauppias halusi asettua pysyvästi Suomen karuun ja kylmään ilmastoon, mikäli olivat saaneet tottua ainaiseen lämpöön ja ylellisyyteen. Suomi nähdäänkin historian tutkimuksena ennen kaikkea alueena, jonne tuotiin tavaraa tai, jossa tavara tuotettiin vain omaan käyttöön. Pohjolalla ja sitä kautta myös Suomella oli kuitenkin myös vientivaltteja, joiden takia kylmästä ja maan epävakasta oloista huolimatta kannatti lähteä tekemään kauppaa pohjolaan.

Pohjolan suurimpia valtteja kaupankäynnissä olivat erilaiset turkikset¹⁵⁰. Ruotsi-Suomi oli Venäjän¹⁵¹ ohella Euroopan suurimpia turkiksen tuottajia¹⁵². Suomessa oli paljon turkiseläimiä ja talvivärietyksen vuoksi myös valkoista turkista, joka oli haluttua tavaraa niin pohjolassa kuin muuallakin Euroopassa. Valkoista turkista näkee paljon aatelin ja ylimistön muotokuvissa ympäri Eurooppaa, esimerkiksi Bess Hardwickin¹⁵³ muotokuvassa, joka on maalattu noin vuonna 1560, näkyy valkoista turkista sekä kauluksessa että puvun aukoista esiin vedettynä.

Turkikset kuvastivatkin usein vaurautta, erityisesti, jos turkiksena käytettyä eläintä pidettiin arvokkaana. Erityisesti kettua, karhua ja majavaa pidettiin arvokkaina turkiksina ja näitä nähtiinkin usein kruunajaisvaatteissa¹⁵⁴. Ilves nousi yhdeksi suurimmaksi muoti-ilmiöksi 1500-luvun Euroopassa. Ne olivat haluttua ostotavaraa, etenkin sen vuoksi, että niiden maastamyynti oli kielletty – lähes kaikki Suomessa pyydetyt ilvekset päätyivät hovin käyttöön¹⁵⁵. Houkutus myyntiin oli kuitenkin kova, koska ilveksien turkit olivat harvinaisuutensa vuoksi erittäin arvokkaita ja ihmiset olivat valmiita maksamaan niistä kovaa hintaa. Ilvesten turkisten myynti ei siis näy tileissä eikä arkistoissa, vaikka salakauppaa näiden kohdalla käytiin varmasti.

Turkikset kiinnostivat useita ostajia, ne olivat muotia ja niiden hintaa ei oltu tiukasti määritelty. Turkiksen käyttö vaatteissa huipentui 1500-luvulla. Tämän vuoksi

150 Postan 1987, 168-169.

151 Nykyisen Venäjän alueella sijainnut hallintoalue, jota kutsuttiin Moskovan ruhtinaskunnaksi. Moskovan noustua ruhtinaskuntien hallitsijaksi 1400-luvun lopulla alettiin kyseisestä alueesta käyttää nimitystä Moskovan Venäjä.

152 Pyllkänen 1956, 100.

153 Bess of Hardwick.

154 Postan 1987, 169.

155 Pyllkänen 1956, 88-89.

esimerkiksi Saksasta ja Englannista tultiin Suomeen saakka ostamaan turkiksia. Turkikset olivat muodikkuutensa lisäksi käytännöllisiä kylmissä oloissa, mutta niitä käytettiin runsaasti myös maissa, joissa niiden lämpöä ei tarvittu. Suomalaiset turkikset olivat osana muokkaamassa ruhtinaiden ja ylhäisten vaatetusta – niiden, joita muut seurasivat ja ihailivat ja, jotka määrittivät sen, mitä pidettiin kauniina ja modikkaana. Turkikset toimivat myös arvostuksen osoituksena. Kuninkaalliset ja muu ylhäisempi väki saattoivat lahjoittaa turkiksia kiittolisuuden ja arvostuksen osoituksena¹⁵⁶. Muodin vaihtuvuuden takia suomalaiset ja pohjolaisten turkikset eivät pärjänneet vertailussa kaukomailta tuoduille silkeille ja värikkäille kankaille, jolloin turkiksien merkitys ylellisyystuotteina väheni¹⁵⁷.

Turkiksien osuus oli kuitenkin vuonna 1559 22,3%¹⁵⁸ kaikesta viennistä Ruotsista. Tämä tarkoitti sitä, että viennin kokonaismäärästä erilaisten turkiksien osuus oli kolmanneksi suurin. Edelle pääsivät vain raudan ja teräksen sekä voin ja rasvan vienti. Turkiksien merkitys kuitenkin tippui selkeästi 1500-luvun loppua kohti ja 1600-luvulla sen osuus oli jo todella pieni - vuonna 1645 enää 1,4%. Tilanteeseen vaikutti niin turkiksien arvostuksen väheneminen kuin metallituotteiden osuuden lisääntyminen.

7. Palkkoja ja perintöjä - kankaiden siirtyminen yhteisössä

Kulttuurillisen merkityksen laajuutta tarkasteltaessa tulee ottaa huomioon myös se, miten kulttuurin ilmiöt ovat levinneet yhteisössä. Kulttuuri hakee jatkuvasti muutosta,

156 Pylkkänen 1956, 100.

157 Postan 1987, 175-176.

158 Heckscher 1935, Bilaga V.

se ilmentää tietyn kansan tai yhteisön identiteettiä ja tapoja¹⁵⁹. Kulkiessaan eri kansan osien välillä, myös sen ilmentymät muuttuivat vastaamaan kunkin kansan ryhmän tarpeita ja erityispiirteitä. Muoti syntyi ja levisi pääosin hoveissa aatelin ja kuninkaallisten parissa, sieltä se kuitenkin levisi ja laskeutui yhteiskunnan eri osiin, noudattaen ajalle tyypilliseen tapaan tiukkaa säätyporrastusta¹⁶⁰. Tässä luvussa tarkastellaan sitä, millä erilaisin keinoin kulttuurin ilmentymät ovat siirtyneet yhteisössä ja eri säädyistä toiseen. Yhteiskunnassa säädyt olivat tekemisissä toistensa kanssa, mutta vuorovaikutuksessa oli havaittavissa selkeää porrastusta sekä arvottamista – ennen kaikkea vaikutettiin ylhäältä kohti alempia säätyjä.

Kulttuurin ilmentymisen muotoja Suomessa on haastavaa tutkia eri kansan osien välillä. Suomesta ei ole löytynyt yhtäkään täysin säilynyttä asukokonaisuutta. Osittain tämä johtuu kankaiden herkkyydestä ja osittain taas siitä, että vaatteet ja kankaat olivat niin arvokkaita, että ne käytettiin loppuun. Erityisesti ulkomailta tulleet kankaat olivat aarteita, joihin harvalla oli varaa. Suomeen saapui kankaita ulkomailta, lähinnä Saksasta. Sen lisäksi Suomessa valmistettiin osa kankaista itse. Eriyisesti alemman luokat pyrkivät olemaan omavaraisia, mitä tuli vaatteisiin ja kankaisiin. Pellava kasvatettiin itse ja lampaita pidettiin pihapiirissä. Suomessa kankaita valmistettiin yleensä talonpoikien tuvissa, joiden tuotteista ei ole jäänyt jälkeä asiakirjoihin. Jokaisen naisen tuli osata valmistaa kangasta ja itselleen vähintään kapiot¹⁶¹, jotta avioliitto olisi mahdollinen ja nainen todettu hyväksi emännäksi. Vaatteita ja liinavaatteita kudottiin myös linnojen yhteydessä olleissa fatabuureissa¹⁶², joista käytettiin myös yleisesti nimitystä naisten tupa. Kankaiden merkitys oli tuon ajan yhteisössä merkittävä, jonka vuoksi voidaan olettaa, että kankaiden mukana myös vaikutteet liikkuivat ainakin osittain eri säätyluokkien välillä.

159 Franck 1997, 25.

160 Pyllkänen 1956, 15-16.

161 Osa myötäjäisiä. Esimerkiksi erilaisia liinavaatteita, jotka morsian vei mukanaan sulhasen taloon.

162 Linnan kutomo (Vilkuna 1998, 164).

7.1 Palkkana kangasta ja kengät

Suomessa vaatteiden kulutus oli suurta. Ihmisillä täytyi olla lämpimät vaatekerrat johtuen Suomen ilmasto-olosuhteista¹⁶³. Tämä seikka on vaikuttanut osaltaan siihen, että Suomessa on ollut yleisenä käytäntönä niin sanottu kangaspalkkaus. Tämä tarkoittaa sitä, että palkolliset ovat saaneet osan palkastaan kankaana tai suoraan vaatteina. Tavanomaisin tapa toimia oli antaa jokaiselle tietty määrä kangasta, josta he voisivat joko tehdä itse tai teetättää vaatteensa. Kankaat kävivät myös maksuvälineestä, jolloin palkaksi saatuja vaatteita voitiin vaihtaa esimerkiksi ruokaan, työvälineisiin tai muuhun tarpeelliseen.

Turun kangasvarikon tileistä nähdään kangaspalkkauksien määrä, kankaan väri ja sen laatu. Kankaiden tarkka merkintä kertoo tiettyjen kangaslaatujen arvosta ja arvottamisesta. Lisäksi tarkalla kirjanpidolla on haluttu varmistaa se, ettei kangasta mennyt hukkaan – kangas oli arvokas hyödyke. Yleinen kangaspalkkauksessa käytetty kangas oli niin sanottu brabant, jolle käytetään myös nimitystä verka. Esimerkiksi palkollinen Jönsön on saanut kangaspalkaksi kuusi kyynärää sinistä brabant kangasta¹⁶⁴. Kangaspalkkaus kattoi vuoden saatavat ja kuudesta kyynärästä kangasta sai uusittua yhden asun. Palkollisille ei siis ollut aina mahdollista seurata uusinta muotia, koska heidän käytössään oleva kangasmäärä oli vähäinen ja mahdollisuutensa teetättää asuja näin ollen pieni. Sarkaa¹⁶⁵ oli mahdollista saada enemmän. Sarka oli usein halvempaa ja esimerkiksi Hämeen linnassa lammaspaimenet saivat sarkakangasta 11 kyynärän verran¹⁶⁶. Alhaisemmille palkollisille annettiinkin kangaspalkkana pääosin vähemmän arvokkaita kankaita kun taas linnan oma väki niin Turussa kuin Hämeessäkin kulkivat verkavaatteissa. Sarkavaatteet olivat halpoja, mutta ennen kaikkea myös käytännöllisiä ruumiillista työtä tekeville palkollisille. Villa

163 Holopainen, Helama 2012, 109.

164 Turun linnan kangasvarikon tilit 1563, jakso 1, 6.

165 Eli villakangasta.

166 Vilkuna 1998, 167-168.

on lämmin ja itseään puhdistava kangaslaatu, joka suojaa kylmältä ja kosteudelta ulkotyötä tekeviä työläisiä. Arvokkaimmille virkamiehille annetuissa verkalaaduissa oli myös eronsa. Pääosin Keski-Euroopasta tuotuja kankaita pidettiin laadukkaimpina¹⁶⁷, joka kertoo toisaalta Suomen kangasteollisuuden tilasta, toisaalta siitä, miten ulkomaalaisia tuotteita arvostettiin jo niiden tuottajamaan perusteella. Turunverkaa ei käytetty korkeimpien virkamiesten palkanmaksussa lainkaan vaan heidän palkkansa maksettiin laadukkaimmilla ja arvostetuimmilla kangaslaaduilla¹⁶⁸. Saksalaisen kulttuurin vuorovaikutus näkyi siis sekä Suomessa ja Saksassa ensin varakkaimmissa ja ylemmissä säätyluokissa saavuttaen vasta sen jälkeen palkolliset ja talonpojat perheineen.

Kangaspalkkauksen määrä väheni 1500-luvun loppua kohden, kun taas sotaväen kankaankulutus vastavuoroisesti kasvoi¹⁶⁹. Sotaväelle ei riittänyt suomalainen turunverka, vaan esimerkiksi Länsi- Suomen käskynhaltija kreivi Aksel Leijonahufvud antoi käskyn ostaa kangasta saksalaisilta kauppiailta sotaväelle¹⁷⁰. 1500-luku oli Ruotsissa sotaisaa aikaa, jonka vuoksi kankaan kulutus oli suurta. Pukujen tuli myös olla tarpeeksi lämpimiä, jotta sotiminen kylmissä oloissa olisi mahdollista.

Eräänlaisena kangaspalkkauksena voidaan pitää myös tilastojen ulkopuolelle jäävää vaatteiden ja kankaiden siirtymistä ihmiseltä toiselle. Palkolliset saattoivat saada isänniltään ja emänniltään lahjoiksi vanhoja tai turhia vaatteita ja kankaita¹⁷¹. Palkolliset saivat tällöin virallisen kangaspalkan lisäksi ylimääräisiä lahjoituksia tai jopa kokonaisia asuja. Vaatteet olivat todennäköisesti huonokuntoisia tai jo muodista pois jääneitä, mutta myös ne omalta osaltaan heijastivat kulttuuria ja tyylin eri muotoja.

167 Vilkuna 1998, 168.

168 Vilkuna 1998, 168.

169 Pykkänen 1956, 60-62.

170 Pykkänen 1956, 62.

171 Lahtinen 2006, 41.

7.2 Kuoleman saapuessa – vaatteet perintönä

Vaatteet ja kankaat kiersivät yhteiskunnassa myös perukirjoitusten, myötäjäisten ja huomenlahjojen avulla. Perukirjoituksista on lueteltu vaatteet osaksi testamentattavaa omaisuutta, olivathan ne arvokkaita ja täten osa laskettavaa omaisuutta. Testamentit olivat merkittäviä maailmassa, jossa perhe oli tärkein toimintayksikkö ja asema sekä varallisuus siirtyivät sukupolvelta toiselle. Omaisuuden kartuttamiseen liittyi kirjoittamattomia sääntöjä, jotka vaikeuttivat oman omaisuuden kerääntymistä ilman sopivaa yhteiskunnallista asemaa. Testamentit ovatkin olleet konkreettisen omaisuuden siirtämiseen tarvittavien asiakirjojen lisäksi eräänlaisia vakuutuksia. Testamentit eivät siirtäneet vain omaisuutta, mutta myös vastuuta niistä, jotka olivat heikossa asemassa vainajan kuoleman jälkeen. Testamenteissa pyrittiin varmistamaan oma autuas kuolema ja ennen kaikkea kuolemanjälkeinen elämä – testamentissa saatettiin määrätä lahjoja ja rahasummia autuaan sielun rukoilemisen puolesta: ” --- ja mitä siitä jää yli, menee niihin lahjoihin, jotka vaimoni teettää sieluparkani takia”¹⁷². Oman sielun suojelemisen lisäksi pyrittiin testamenteilla varmistamaan myös läheisten ihmisten turvallinen elämä. Tämä saatettiin varmistaa lahjoittamalla ihmisille esimerkiksi vaatteita, arvokkaita esineitä tai kokonaisia tiloja. Testamentissa saatettiin myös suoraan vaatia sitä, että jäljelle jääneet sukulaiset suojelesivat esimerkiksi vainajan leskeä: ”Edelleen pyydän rakkaita sukulaisiani Jumalan takia, etteivät he estäisi eivätkä haittaisi vaimoani kuolemani jälkeen tavalla eivätkä toisella, sillä minä luotan heihin ja he ovat sen minulle luvanneet”¹⁷³.

Testamentit kertovat selkeää kuvaa tuon ajan yhteiskunnasta. Ihmisillä oli käsitys kuolemanjälkeisestä elämästä ja he valmistautuivat siihen. He huolehtivat sekä kuolemattomasta sielustaan että maallisen omaisuuden jakautumisesta. He ymmärsivät sekä sielun autuuden tärkeyden että jäljelle jäävien ihmisten suojelemisen tarpeen. Eräs tapa oli lahjoittaa asioita, jotka turvaisivat ihmisten elämää. Vaatteilla ja kankailla oli suuri merkitys testamentteja laadittaessa: vaatteiden ja kankaiden arvokkuus auttoi

172 Hartvik Jacobssonin testamentti vuodelta 1486 (DF 4111).

173 Hartvik Jacobssonin testamentti vuodelta 1486 (DF 4111).

turvaamaan ihmisten toimeentulon, mutta ne myös muistuttivat vainajasta. Ihmiset haluavat tulla muistetuiksi ja vaatteiden lahjoittaminen sekä sen määrittäminen, missä tilanteissa vainajaa tulisi esimerkiksi muistella tuo esille tämän tarpeen.

Testamentit tuovat esiin vallitsevan kulttuurin erityispiirteet ja sen, mitä asioita pidettiin arvokkaina. Kulttuurin aineellisia ilmentymiä tarkasteltaessa perukirjat antavat korvaamatonta tietoa. Kirjeistä ja asiakirjoista ei usein selviä, millaisista esineistä on kyse: harva kirje käsittelee ainoastaan uusimpia vaatehankintoja tai kuvauksia tavaroista ja arkkujen sisällöistä. Eräs merkittävimmistä perukirjoista pukuhistoriallisen tarkastelun näkökulmasta on Filippa Flemingin perukirja vuodelta 1578. Perukirjasta selviää se, miten ylhäinen nainen on 1500-luvun puolivälissä pukeutunut, minkälaisia kankaita hän on arvostanut ja miten hän on halunnut vaatteensa koristaa. Vaateluettelosta selviää myös se, mikä on ollut muodissa. Filippa Flemingin perukirjassa on havaittavissa sekä espanjalaisen että saksalaisen muodin vaikutus. Vaatteet ovat väreiltään vihreitä, ruskeita ja punaisia¹⁷⁴. Perukirjoituksesta löytyy myös mustia vaatekappaleita, jotka ovat tyypillisiä espanjalaiselle kulttuurille 1500-luvulla. Kulttuurien vaikutus on voinut näkyä kulttuurissa rinnakkain ja päällekkäin sekä luoden uudenlaisia variaatioita, jotka ovat ominaisia juuri tietyille kulttuurille. Perukirjoituksissa esiintyvät puvut eivät kuitenkaan ole aivan yhtä koristeellisia kuin Ranskassa tai Englannissa¹⁷⁵, joka osaltaan tekee niistä suomalaisen kulttuurin edustajia.

Perukirjoituksissa vaatteita tavallisesti kuvailtiin todella yksityiskohtaisesti. Osittain perukirjoituksien tarkat kuvaukset johtuivat muodollisista seikoista: tuli olla varmuus siitä, millaisia vaatteita kenellekin jätettiin perinnöksi. Osittain kuvailu kertoi vaatteiden ja kankaiden arvokkuudesta: mitä arvokkaampi ja merkittävämpi esine oli sitä tarkempaa sen kuvailu ja saajan merkitseminen oli. Perinnön jättäjä saattoi myös sanella sen, miten kangaskappaleita, joita perinnöksi saatiin, tulisi käyttää. Tämä tulee ilmi jopa kaikkein merkittävimmissä testamenteissa, kuten kuningas Kaarle VIII Knuutinpoika Bonden¹⁷⁶ testamentissa vuodelta 1470, jossa todetaan: ”*Samoin*

174 Philippa Eriksdotter Flemings kvartlåtenskap *Gongh cleder* 1578, 460-463.

175 Arnold 1985, 8-9.

176 Testamentissa kirjoitusasu Karl Knutsson.

*annettakoon sisarenpojallemme Niilo Klaunpojalle punaisen samettinutun, kaavun ja punaisen soopelilla vuoratun samettihatun ja punaista samettia nutuksi.*¹⁷⁷ Samaa linjaa noudatti myös aseenkantaja Hartvik Jacobssonin testamentti¹⁷⁸. Testamentissa esiteltiin yksittäisille esineille käyttötarkoituksia, pyydettiin suojelusta rakkaalle vaimolle sekä lahjoitettiin kangasta vaatteita varten. Tarkkaa kangasmäärää ei ole testamentissa mainittu – kangasta sai sen verran kun oli tarpeellista, jotta vaate voitiin valmistaa. Vaatteilla on suurempi merkitys kuin yksittäisillä kangasmäärillä. Kuninkaan testamentin kautta voimme huomata, kuinka vaatteet siirtyivät perintönä, olipa kyseessä sitten kuningas tai porvari.

Vaatteille ja kankaille annettiin myös oma tarkoituksena – ne eivät olleet ainoastaan omaisuutta vaan niihin voitiin liittää erilaista symboliikkaa sekä merkityksiä. Kuninkaan testamentissa esiintyvä yksityiskohtainen kuvailu vaateista kertoo myös niiden arvosta ja merkityksestä – samaisessa testamentissa jaettiin myös linnoja. Vaatteet eivät täten olleet ainoastaan turhanpäiväisiä hyödykkeitä, vaan arvostettuja statussymboleita, joilla haluttiin tuoda esille oma mahtavuus ja valta – jopa kuoleman jälkeen. Perinnön avulla tuota statusta ja mahtavuutta voitiin jakaa myös seuraavan sukupolven eduksi.

Perinnöksi saadut vaatteet olivat usein jo jääneet kaikkein tiukimmista ja nopeimmin muuttuvista muotikäsitteiden kärjestä. Vaatteita tuli siis muokata paremmin ajan henkeen käyviksi ja käyttäjälle sopivaksi. Erilaiset korjaustyöt olivatkin merkittävässä osassa suomalaista, kuten myös saksalaista kulttuuria ja vaatteiden kehittämistä muodinmukaisiksi. Vaatteet eivät näkyneet ainoastaan perukirjoituksissa vaatteiden muodossa, vaan vaikutteet saattoivat siirtyä myös maalausten ja seinämaalausten muodossa kun talo vaihtoi omistajaa. Maalauksia ei saatettu kirjata perukirjoitukseen. Tämä johtui ajatuksesta, jonka mukaisesti maalaukset kuuluivat taloon: niitä ei aina nähty yksittäisiksi artefakteiksi. Vaatteita saatettiin antaa myös lahjoiksi, esimerkiksi kuninkaan myötämielisyys tuli esiin usein turkislahjoitusten muodossa¹⁷⁹.

177 Karl Knutssonin testamentti vuodelta 1470.

178 Hartvik Jacobssonin testamentti vuodelta 1486 (DF 4111).

179 Pylkkänen 1956, 100.

Vaatteiden kulkeutuminen yhteisössä ei rajoittunut ainoastaan siihen, että vaatteet siirtyivät ihmiseltä ihmiselle, vaan myös niiden käyttötarkoitus saattoi muuttua kokonaan. Eri instituutioilta toiselle kulkeutuneet vaatteet ja kankaat eivät olleet poikkeuksellisia. Vaatteet ovat saattaneet kulkeutua esimerkiksi kirkkoihin, joissa niistä on valmistettu erilaisia kirkollisia tekstiilejä, esimerkiksi pyhimyspatsaiden vaatteita ja köyhimmissä pitäjissä jopa alttarivaatteita. Turun tuomiokirkosta on löydetty esimerkiksi Neitsyt Maria -patsas, jonka vaatteet koostuivat kymmenistä erilaisista vaateilkuista. Vaatteen kappaleita oli lisätty vuosikymmenten kuluessa ja niitä oltiin korjattu, sitä mukaan kun edellinen kangas alkoi olla hajoamispisteessään¹⁸⁰. Kangastilkuista voidaan nähdä eri värejä, materiaaleja sekä menetelmiä. Samalla patsaan vaatteeksi muutetut tilkut peittävät taitavasti sen, mitä vaatteet ovat olleet ennen päätymistään pyhimyspatsaan pukimiksi ja millaisia vaikutteita kangastilkut ovat mahdollisesti tuoneet esille.

Vaatteet ja tekstiilit ovat kulkeutuneet laajalti yhteisön eri osien välillä. Osaltaan tämä kulkeutumisen vaikeuttaa sitä, miten kulttuurien ilmentymiä voidaan tutkia kulttuurin vuorovaikutuksen kannalta. Vaikka vaikutteet ovat olleet olemassa ja ne ovat kulkeutuneet eri yhteisöjen välillä, on niiden selkeää vaikutusta toisiinsa haastava osoittaa tilanteissa, joissa vaatteet sekä tekstiilit muuttavat useita kertoja muotoaan olemassa olonsa aikana. Vaatteita ja tekstiilejä harvoin säilytettiin sellaisinaan tuleville sukupolville. Voidaan kuitenkin päätellä, että vaikka niiden muoto yhteiskunnassa muuttuu, on niiden merkitys pysynyt tärkeänä: siitä kertoo osittain tarkat kuvakset siitä, miten perinnöksi saadut kangaskappaleet tulisi käyttää. Lisäksi niistä voidaan edelleen tarkastella esimerkiksi erilaisten kangaslaatuojen samankaltaisuutta ja siirtymää.

8. Lemmenpareista kätilöihin – kulttuurin vuorovaikutus kuvallisissa lähteissä

180 Museo Vapriikin Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla – näyttely.

Suomessa ei ole juuri säilynyt vaatteita 1500-luvulta. Muutama yksittäinen kangaspala on onnistuttu ajoittamaan 1500-luvulle, mutta esimerkiksi kokonaisia pukuja ei ole säästynyt. Vaatteet ovat olleet ennen kaikkea käyttöesineitä, vaikka ne ilmensivät myös aikansa muotia ja suuntauksia. Tämän vuoksi vaatteet myös käytettiin loppuun saakka: vaatteet kulutettiin loppuun ja kankaat käytettiin tarkasti hyödyksi. Puvut periytyivät isältä pojalle ja äidiltä tyttärelle. Pukuja saatettiin antaa myös palkollisille lahjoiksi testamentissa tai palkkana hyvästä palveluksesta¹⁸¹. Visuaalisen aineiston avulla vaatteiden tutkiminen on kuitenkin mahdollista. Kulttuurien vuorovaikutusta tutkittaessa erilaisten kuvallisten aineistojen vertaileminen nousee esille keinona tuoda näkyviksi kulttuureissa vallitsevat samankaltaisuudet, jotka omalta osaltaan kertovat kulttuurien välisestä vuoropuhelusta.

8.1 Rakastavaiset Turun linnassa ja Saksassa

Turun linna on ollut suomalaisen hovielämän ja ylhäisten keskus. Se on ollut myös kymmenien palkollisten koti ja eri säätyjen kohtaustapaikka. Turun linnan kupeessa Turku ja Saksan kauppakaupungit kävivät vuoropuhelua, joka heijastui myös Turun linnan sisälle ja seinään. Turun linnan kalkkiseinämaalaukset noin vuodelta 1530 (katso liite 1 Turun linnan nuori pari) näyttää sen, miltä ylhäinen pari on saattanut näyttää 1500-luvulla. Maalauksessa on kuvattu nuori pari näyttävine juhlavaatteineen. Pari on asettunut viistosti vastakkain ja heidän olemuksestaan voi havaita ylhäiselle sopivaa arvokkuutta. Parin todennäköisesti ylhäinen syntyperän voi aavistaa niin vaatteiden arvokkuudesta kuin myös miehellä olevasta miekasta. Vain maan ylhäisö sai kantaa miekkaa mukanaan silloinkin, kun ei matkustellut¹⁸². Parin vaatetuksesta päätellen pari on lähdössä juhliin, ei hevosen selkään.

¹⁸¹ Lahtinen 2006, 41.

¹⁸² Harjula, 2010, 59-77.

Maalausta tarkastellessa, vaatetuksesta nousee esille selkeästi koristeellisuus ja vaaleahko väritys. Värejä on runsaasti, mutta ne eivät ole tummia tai räikeänvärikkäitä. Puvuissa on havaittavissa myös selkeää kerroksellisuutta, joka osaltaan viittaa vaatteiden saaneen innoituksensa saksalaisesta kulttuurista. Saksalaiselle vaatetukselle oli tyypillistä myös siluetin yksinkertaisuus¹⁸³ – vaatteiden arvokkuutta lisäsivät enemmän materiaalit kuin monimutkainen muotokieli. 1500-luvun alussa, jota myös Turun linnan pari edustaa, vaatteiden siluetti oli selkeästi yksinkertaisempaa. Siluetin muoto muuttui kun espanjalainen muoti sai jalansijaa saksalaisessa sekä suomalaisessa vaatekulttuurissa. Lisäksi miehen asussa nähtävät laajat hihat olivat tyypillisiä saksalaisessa vaatetuksessa¹⁸⁴. Puvussa on huomattavaa myös se, että naisella hameen kangas on koottu eteen. Tämäkin kuuluu piirteiltään saksalaiseen kulttuuriin, jossa vaateen eteen jäi huomattavasti enemmän tilaa kuin sivuilla johtuen pönkkähameesta¹⁸⁵, joka sai aikaan sen, että nainen näytti olevan raskaana. Päällyshameen muoto ei juurikaan muuttunut sen muodissa olon aikana, joka kesti 1500-luvun alkupuolelta noin 1580-luvulle¹⁸⁶, vaikka erilaisia variaatioita esiintyikin eri yhteiskuntaluokissa ja muotivirtauksien seurauksena. Hameen kellomaisen muodon kaava löytyy myös tiedettävästi maailman ensimmäisestä kaavakirjasta¹⁸⁷, josta varhaisin jäljellä oleva painos on vuodelta 1598. Kaavakirja esittelee, miten vaatteet tulisi tehdä siten, että kangasta kuluisi mahdollisimman vähän, mikä osaltaan puhuu kankaiden arvostamisen puolesta. Kaavan löytyminen kaavakirjasta osoittaa sen, että samanlaiset virtaukset kulkivat ympäri nykyisen Euroopan alueella jo 1500-luvulla.

1500-luvulta tutun hamemallin voi nähdä myös Jost Ammanin puupiiirroksesta (katso Liite 6 Jost Ammanin Der schneidet). Räätälin puodissa roikkuu puuparrusta tyypillinen, kaavakirjastakin tuttu, hame. Muista tulkittavista maalauksista poiketen hametta voidaan tarkastella myös ilman päällyshametta, jolloin saadaan ymmärrys siitä, miten saksalaisen ihanteen mukainen siluetti saadaan aikaan. Kyseisen hameen valmistus käsitti useita vaiheita, jotka tekijän tuli hallita. Alushameen tukirenkaiden

183 Yarwood 1992, 7.

184 Kohler 1930, 250.

185 Kohler 1930, 253.

186 Pyökkänen 1956, 172.

187 Algeca 1598.

materiaalina käytettiin esimerkiksi koripajua, joka täytyi kastaa veteen ennen muotoilua¹⁸⁸. Koripajun lisäksi pönkkähameen tukirakenne voitiin tehdä myös rautalankakehikon avulla. Kulttuuri ei siis vaikuttanut ainoastaan siihen, mitä ihmiset näyttivät ulospäin, vaan myös siihen, mitä he pukivat päällysvaatteidensa alle.

Turun linnan kalkkiseinämaalaus kuvaa hyvin Suomen ja Saksan välistä yhteyttä 1500-luvulla. Maalausta verrattaessa Barthelm Behamin puupiirroksen *Junger Mann und Mädchen* (katso liite 2 . Junger Mann und Mädchen) vuodelta 1521 voidaan havaita niiden selkeä samankaltaisuus. Molemmissa kuvissa on nuori pari, jotka on asetettu hyvin samantapaiseen sommitteluun. Sommittelun lisäksi kuvat ovat samankaltaisia myös vaatetukseltaan. Erityisesti naisen hameenmuoto sekä hameen alaosa löytyvä erillinen kaistale ovat miltei identtiset. Hameen ylimääräinen kaistale on ollut yleinen lisäys puvuissa, kuten voi havaita myös Jost Ammanin puupiirroksista naisesta ja kättilöstä (katso liite 3 Kättilö ja nainen). Kaistale on ollut sekä ulkonäöllinen seikka, että todennäköisesti myös käytännöllinen. 1500-luvun kaupungit ovat tunnettuja likaisuudestaan. Jätteet saatettiin heittää kadulle, jossa eläinten ja ihmisten jätteet sekoittuivat mudan ja sohjon kanssa. Ylimääräisen kaistaleen saattoi siis vaihtaa likaisuuden ja rispaantumisen seurauksena. Kaistaleella saattoi olla myös toinen käytännöllisyyttä lisäävä syy, vaatteet kulkivat perheen sisällä, jolloin samaa pukua on saattanut käyttää hyvin eri pituiset henkilöt. Kaistaleella saatiin vaihdettua puvun pituutta ja lisättyä sen käyttöikä.

Parin ulkomuodossa on havaittavissa samankaltaisuuksia myös asusteissa, etenkin hatut vastaavat toisiaan muodoltaan. Vaikka saksalaisessa versiossa hatut ovat hieman koristeellisempia, voi niiden havaita kuitenkin olevan samasta kulttuurialueesta kotoisin ja koettavan tavoitella samoja kauneusihanteita. Päähineet ovat selkeästi saksalaisen pukeutumisen vaikutuspiiristä. Jo se, että maalauksien henkilöille on päässään hattu, viittaa selkeästi saksalaisuuteen. Espanjalaisessa sekä ranskalaisessa tyyliässä päähineen asemaa piti naisilla koristeellinen verkkomainen päähine tai kruunumaista muotoa jäljittelevä metallien, korukivien sekä kankaan luoma

188 Arnold 1985, 7.

pääkoriste¹⁸⁹ (katso liitteet: liite 4: Tuntematon danzigilainen nainen sekä liite 5: Gripsholmin linnan tuntematon nainen). Peittävämmät hatut ja hunnut eivät olleet enää tunnettuja tyylikkyydestään espanjalaisen muodin vaikutuksen kasvaessa. Kuitenkin saksalaisessa kulttuurissa ja täten myös suomalaisessa sekä hatut että hunnut olivat muodissa 1500-luvun puoliväliin saakka.

Samankaltaisuuksien lisäksi kuvista löytyy eroavaisuuksia, jotka kertovat kulttuurien omalaatuisuudesta. Kulttuurit eivät vastaanota ilmiöitä sellaisenaan vaan ne muokkaavat niitä omiin tarpeisiinsa ja yhteisöönsä sopiviksi¹⁹⁰. Kahdessa vertailtavassa kuvassa nuoresta parista on havaittavissa kyseistä ilmiötä. Suomalaisessa version parilla vaatteet ovat muodoiltaan yksinkertaisempia, vaikka koristeellisuudessaan ne yltyvät saksalaisen vastineen tasolle. Pukujen yksinkertaisempi muotokieli on voinut johtua esimerkiksi Suomen kylmemmistä olosuhteista. Vaatteiden on oltava muodoiltaan niin yksinkertaisia ja toimivia, että vaatteita voidaan lisätä ja muokata tarpeen mukaan. Suomalaisessa kulttuurissa räätälit olivat vähemmän esillä kuin saksalaisessa. Räätäleitä alkoi ilmestyä kaupunkiin enenemässä määrin 1500-luvun puolivälin jälkeen, kuten ilmenee Turun hopeaveroluettelosta¹⁹¹, jossa räätäleitä ja myös kengäntekijöitä on lueteltu useampi.

Maalaus on sekä kulttuurin vuorovaikutuksen ilmiö, että osaltaan sitä levittävä tekijä. Turun linnan maalaus sijaitsee portinvartijan huoneen seinässä, jolloin ihmisten on täytynyt kulkea sen ohi halutessaan päästä asioimaan linnassa. He ovat mahdollisesti joutuneet odottamaan kuvan edessä vuoroaan portinvartijan luokse, jolloin katse on hakeutunut seiniä koristavaan maalaukseen. Vaatteet ovat herättäneet huomiota ja saaneet pohtimaan omaa vaatevarastoaan. Saksalainen kulttuuri on päässyt ihmisten mieleen, muokkautunut ja saanut aikaan uudenlaisia variaatioita vuorovaikutuksesta kohonneesta ilmiöstä. Maalauksen alkuperäisenä tarkoituksena onkin todennäköisesti luoda seinille katsottavaa. Samalla se on antanut alemman säädyn edustajille mahdollisuuden nähdä korkea-arvoisten ihmisten elämää ja vaateista – vaatteiden

189 Yarwood 1992, 13-14.

190 Espagne 1992, 147.

191 Turun hopeaveroluettelo 1571.

edustamat ihanteet ovat täten päässeet kiertämään yhteisössä, ylhäältä alaspäin. Kuvaavaa on myös se, että kuva esittää nuorta paria. Avioliittoa pidettiin molemmissa maissa parhaimpana mahdollisena toimintayksikkönä, lukuun ottamatta luostarin mahdollisuutta. Tällöin maalaus on toiminut niin kulttuurissa vallinneiden ihanteiden välittäjänä ja vahvistajana.

8.2 Röyhelökaulusiset – 1500-luvun lopun vaatetuksen esiintyminen muotokuvissa

Edellä mainitun kalkkimaalauksen lisäksi Suomessa pukuhistorian käyttöön tarvittavia maalauksia on säilynyt valitettavan vähän. Maalaukset ovat usein olleet tilaustöitä, jolloin esimerkiksi kirkollisen aineiston korostuminen on selkeästi havaittavissa 1500-luvun säilyneistä maalauksista. Muotokuvat nousevat myös esille tarkasteltaessa tuon ajan maalauksia. Oletettavasti myös muotokuvat olivat tilaustöitä ja siten niitä on säilynyt meidän päiviimme saakka sukujen sisällä tai museoihin lahjoitettuina. Muotokuvien käyttöä vaatetusta tarkastellessa sitoo samat ongelmat ja seikat kuin muutakin taidetta. Muotokuvissa korostuu erityisesti tilaajan omat mieltymykset, jotka eivät saattaneet aina vastata sitä, mitä valtaosa piti esimerkiksi vaatetuksessa toivottavana tai ihailtavana. Säilyneet muotokuvat kuvaavat miltei poikkeuksetta rikkaampaa kansan osaa, jolloin vaatetuskulttuurin leviämistä niin sanotun tavallisen väestön parissa ei voida suoraan tutkia tarkastelemalla muotokuvia. Tässä luvussa käsittelen muotokuvien merkitystä vuorovaikutuksen tarkasteluun.

Suomalaisia muotokuvia 1500-luvulta on hankala jäljittää. Suuri osa muotokuvista ovat joko siirtyneet sukujen mukana Ruotsiin tai tuhoutunut aikojen saatossa¹⁹². Ruotsalaisten muotokuvien tarkastelu osana suomalaisen vaatetuksen tarkastelua on kuitenkin validia niiden läheisten suhteiden vuoksi. Useat suvut olivat menneet

192 Pylkkänen 1956, 51.52.

keskenään naimisiin Ruotsin ja Suomen välillä ja näin ollen niiden jäsenet vaikuttivat molemmilla alueilla. Suomi oli myös osa Ruotsia, joka osaltaan on merkinä siitä, että vaatetus on ainakin osittain vastanneet toisiaan molemmissa maissa. Kahden alueen erottaminen liian jyrkästi on täten mahdotonta ja luo omalta osaltaan keinotekoisien eron alueiden välille. Kulttuurin kannalta tarkasteltuna alueet ovat myös yhteneväiset ja niiden välinen vuorovaikutus – niin valtiollisesti kuin yksilönkin tasolla – on merkittävää.

1500-luvun loppupuolen vaatetus Suomen ja Saksan välillä on selkeämmin ajautunut enemmän toisistaan pois päin. Tarkemmin sanottuna saksalainen ja suomalainen vaatetus ottivat enemmän mallia nousevista muotimaista, kuten Ranskasta ja Espanjasta, johon myös poliittiset syyt ovat voineet vaikuttaa. Katarina Jagellonica, puolalaisen prinsessan, saapuminen Suomeen on tuonut mukanaan tuulahduksen kansainvälisestä muodista. 1500-luvun loppupuolella espanjalainen pukumuoti hiljalleen muuttui yleiseurooppalaiseksi tyyliksi, jota myös Katarina Jagellonica omaisuusluettelo sekä muotokuvat edustivat. Espanjalaisen muotipuvun siirtyminen pohjolaan tapahtui muita alueita jäljessä. Espanja oli ollut jo pitkään yksi Euroopan rikkaimista ja merkittävimmistä alueista ja täten sen merkitys muotikeskuksena oli ilmeinen¹⁹³. Suomi oli kuitenkin sekä sijaintinsa että ekonomisten suhteidensa valossa enemmän Saksan vaikutuspiirissä.

Espanjan merkityksen, niin poliittisen kuin kulttuurisenkin, lisääntyessä alkoi alueen muoti-ilmiöt saamaan jalansijaa myös pohjolassa sekä Suomessa, samalla syrjäyttäen saksalaisen muodin vaikutuksen niin Suomessa kuin Saksassakin. Saksalaisessa kulttuurissa espanjalaisen muodin jalansijan saaminen oli haastavaa. Saksa pitikin tiukasti kiinni omasta muodistaan 1500-luvun loppupuolelle saakka. Se, miksi näin tapahtui, saattoi johtua esimerkiksi siitä, että Saksassa oli jo frankkien aikaan ollut tiukasti säänneltyä sitä, miten vaatteita kuului käyttää¹⁹⁴. Tyypillisesti myös naisten ja miesten asut olivat hyvin samankaltaisia, joten espanjalaisen puvun monimuotoisuus ja runsaus saattoi aiheuttaa vastahankaisuutta saksalaisessa kulttuurissa. Saksan asema

193 Pylkkänen 1956, 13-14.

194 Toim. Jeep s. 128.

protestanttisen reformaation johdossa vastusti myös koristeellista pukeutumista – pyrkihän jo Martti Luther yksinkertaisuuden ja nöyryyden hyveeseen.

Vaatetukselle tyypilliset samankaltaisuudet ovat yhä näkyvissä, mutta erot ovat kuitenkin selkeämmin havaittavissa. Erilaiset piirteet tulevat hyvin näkyviin esimerkiksi näyttävissä röyhelökauluksissa. Tarkasteltaessa esimerkiksi oletettavasti Anton Möllerin¹⁹⁵ maalaamaa tuntemattoman danzigilaisen naisen muotokuvaa (katso viite 4. Tuntematon danzigilainen nainen) sen silmiinpistävin piirre on suuri röyhelökaulus, jonka voi katsoa olevan tyypillinen erityisesti espanjalaiselle ja englantilaiselle pukumuodille, joka korosti myös kauluksen valkoisuutta ja puvun mustan värin vastakohtaisuutta¹⁹⁶. Ruotsalaisista maalauksista voidaan päätellä röyhelökauluksen rantautuneen suosittuna myös Suomeen. Esimerkiksi Gripsholmin linnassa sijaitseva tuntemattoman vallasnaisen muotokuva (katso viite 5 Gripsholmin linnan tuntematon nainen) 1580-luvulta osoittaa sen, että röyhelökaulukset ja tummemmat värisävyt saapuivat myös pohjoiseen osana vaatetusta.

Espanjalaisen muodin myötä sekä Saksassa että Suomessa puvut muuttuivat, röyhelökauluksen ohella, tummemmiksi ja yksivärisiksi¹⁹⁷. Vaikka saksalainen kultturi vastusti espanjalaisen muodin saapumista pidempää kuin muut maat¹⁹⁸, voitiin kuitenkin sen vaikutus nähdä 1500-luvun lopulla. Sekä Möllerin maalauksessa, että Gripsholmissa sijaitsevassa muotokuvassa naisten asut ovat yhtä aikaa lähes yksivärisiä, mutta silti todella koristeellisia. Muodin muuttuminen edellisellä Verrattuna vuosisadan alkupuolen maalauksiin Turun linnan nuoresta parista ja Barthel Behamin rakastavaisista¹⁹⁹ vaatteet ovat muuttuneet sekä tummemmiksi, raskaammiksi että koristeellisemmiksi. Molemmat kulttuurit ovat ottaneet innoituksensa espanjalaisesta vaatetuksesta, joka osaltaan voi kertoa kulttuurien vuorovaikutuksen laantumisen, kun taas ihanteeksi on noussut espanjalaisen tyylin piirteet ja vuorovaikutus ja keskustelu kyseisen kulttuurin kanssa.

195 Kuurne, Jouni (kansallismuseo.fi).

196 Arnold 1985, 50-52.

197 Pyökkänen 1956, 338-339.

198 Yarwood 1992, 16.

199 Kts. Liitteet 1 ja 2.

Voimakkaan vuorovaikutuksen kausi Suomen ja Saksan välisten suhteiden kannalta vaikuttaa olleen 1500-luvun alusta puoliväliin, kun taas loppupuoliskolla espanjalaisen ja jopa ranskalaisen muodin piirteet ovat selkeämmin esillä, vaikka voidaan olettaa, että vaikutukset ovat osittain rantautuneet Saksan kautta Suomen läheisten kauppasuhteiden ja verkostojen takia. Se, mitä ihailtiin, muuttui kuitenkin pois saksalaisesta kulttuurista kohti eteläisempiä alueita. Vaikka saksalaisen muodin syrjäyttäminen espanjalaisella muodilla oli haastavaa 1500-luvun Saksassa, on espanjalaisen vaatetuksen merkitys kuitenkin suuri myös saksalaisen kulttuurin alueilla. Erityisesti Saksan eteläisillä alueilla oli suoria ja läheisiä kauppasuhteita Espanjan kaupunkeihin, jolloin muodin vaikutuksien leviäminen oli voimakasta²⁰⁰. Saksan ylhäisempien henkilöiden myötävaikutukselle espanjalaisen muodin piirteet levisivät alemmaksi kaikkiin kansan kerroksiin²⁰¹ Saksa oli poliittisesti ja kaupan kannalta merkittävä alue, jonka kautta monet kulttuurin ilmiöt levisivät ihmisten välityksillä muihin kulttuureihin – Saksan ja Suomen tiiviiden kauppasuhteiden myötä mitä todennäköisemmin myös Suomeen.

8.3 Pukukirjojen sivuilta – koottujen pukuteoksien merkitys vaatetuksen tarkastelulle

Kuvallisten lähteiden tarkastelu ei rajoitu ainoastaan seinämaalauksiin ja muotokuvaan. Pukukirjat tuovat oman merkittävän osansa vaatetuksen tarkasteluun. Pukukirjat ovat puupiirroksien tai -kaiverruksien kokoelmia, joissa kuvataan henkilöitä pukeutuneena omalle alueelle ominaiseen vaatetukseen. Pukukirjoja on käytetty erinäisissä

200 Pylkkänen 1956, 15-16.

201 Pylkkänen 1956, 15.

tutkimuksissa kuvaamaan tietyllä ajalla tyypillistä vaatekappaletta tai miten vaatteita on kuvattu. Vuorovaikutukselle pukukirjat antavat ennen kaikkea pohjaa vertailevalle kuvalliselle analyysille, mutta myös sille, miten kirjat ovat voineet vaikuttaa omana aikanaan näkemyksiin vaatekappaletusta ja eri alueen ihmisistä: miten pukukirjojen esittämät mielikuvat ovat muuttaneet vuorovaikutuksen suhteita?

Jo 1400-luvulta lähtien on pyritty luomaan kokonaisvaltaisia esityksiä eurooppalaisesta vaatekappaletuksesta. Pukukirjojen suosio kasvoi tullessa 1500-luvulle. Vuosina 1560-1590 julkaistiin noin kymmenen pukukirjaa, jotka käsitelivät laajasti eri alueiden vaatekappaletusta. Osittain pukukirjojen tarkoituksena oli esitellä alueen vaatekappaletusta, toiset kirjat taas oli luotu joltain tiettyä tarkoitusta varten. Esimerkiksi ensimmäisellä tiedossa olevan kaavakirjan Juan de Alcegan *Libro de Geometria, Practica y Traca – räätälin kaavakirjalla*, joka ilmestyi Madridissa 1580-luvulla²⁰², tarkoituksena oli toimia eräänlaisena opaskirjana räätäleillä siihen, kuinka käyttää kangas mahdollisimman ekonomisesti hyödyksi. Kaavakirja sisältää kymmenen naisen ja yksitoista miehen muotipuvun tärkeimpien vaatekappaleiden kaavat. Mukana on myös joitakin kirkollisia pukimia. Kaavakirjassa esitellään päällyshameen kaava, joka säilyi lähes muuttumattomana 1500-luvun alusta 1580-luvulle saakka²⁰³. Päällyshameen muoto tulee esiin niin Turun linnan rakastavaisia esittävässä seinämaalauksessa kuin myös sen saksalaisessa vastineessa. Kaavakirja tuo esille ajalle ominaisia vaatekappaleita.

Vaatteita esiteltiin kaavakirjojen lisäksi erityisten pukukirjojen avulla. Pukukirjat toivat esille ajalla tyypillisen vaatekappaletuksen eri alueilla – tai ainakin sen, millaiseksi kirjan tekijä on vaatekappaletuksen kuvitellut. Pukukirjojen käyttöä historiallisen tutkimuksen lähteenä täytyy tarkastella kriittisesti. Pukukirjat ovat edustaneet ennen kaikkea tekijänsä näkemystä ja olettamusta alueiden tyylistä. Tieto on saattanut kulkeutua pukukirjojen tekijälle huhujen perusteella tai hän on saattanut itse matkustaa ja nähdä pukukirjoissaan esitellyihin asuihin puettua ihmisiä. Pukukirjojen todistusarvo, kun tarkastellaan sitä vastaavatko pukukirjoissa esitetyt vaatteet todellisuutta, on sitä

202 Kirjasta on säilynyt ainoastaan vuoden 1589 painos.

203 Pyllkkänen 1956, 172.

epävarmempaa, mitä kauempana pukukirjan tekijästä hänen kuvaamansa vaatteet ovat²⁰⁴. Pukukirjoille on tyypillistä myös se, että samaa kuvaa tai asua on voitu käyttää eri maiden ihmisten pukeutumisen kuvauksessa – tällöin voidaankin todeta pukukirjojen todistusarvon olevan pieni. Pukukirjoihin luetaan myös kuvaukset yhden ihmisen käyttämistä vaatteista. Tällainen kirja on esimerkiksi augsburgilaisen patriisin Mathäus Schwarzin kokoama kuvaus *Klaidungsbuechlin*.

Tarkasteltaessa pukukirjojen merkitystä kulttuurin vuorovaikutuksen ilmiöiden todentajana voidaan kirjoista saada tietoa, joka ei kietoudu siihen, kuvaavatko kirjoissa esitetyt asut todellisia asukokonaisuuksia. Pukukirjojen merkitys kulttuurien välisen vuorovaikutuksen tutkimuksessa nousee merkittäväksi kun tarkastellaan sitä, millainen vaikutus pukukirjoilla on ollut siihen, kuinka ihminen kokee toisen kulttuurin. Pukukirjat ovat esitelleet kulttuureja, joihin suurella osalla ihmisistä ei ollut lainkaan kontaktia. Kirjat loivat heille siten olettamuksen sen kulttuurin todellisuudesta, jota pukukirja koski. Pukukirjojen esittämät kuvat ovat levinneet kirjoista toiseen vieden mukanaan näkemyksen edustamastaan kulttuurista ja vähitellen vakiinnuttaen esittämänsä tyylin ominaisuudet kulttuurin symboliksi²⁰⁵. Pukukirjat eivät siis vain pyrkinet esittämään todellisuutta vaan ne myös loivat sitä.

Vaikka pukukirjojen vastaavuutta todellisuuteen on tarkasteltava kriittisesti, voidaan niiden esittämiä kuvia käyttää tarkasteluun siitä, millaisia assosiaatioita eri alueiden vaatteisiin on liitetty ja millaisia yhteyksiä näiden välille on pukukirjassa luotu. Conrad Lautenberghin kirjoittama ja Jost Ammanin kuvittama kirja *Frauen-Trachtenbuch* vuodelta 1586 on kuvaus eri maiden naisten pukeutumisesta. Kirjassa pyritään kuvaamaan naisia eri elämäntilanteissa ja eri kulttuureista. Pukukirjassa ei ole kuvattu erikseen suomalaisen naisen vaatetusta. Ruotsalaisen naisen vaatetus kirjaan on kuvitettu. Ruotsalaisen naisen vaatetus on kuitenkin todennäköisesti vastannut myös mielikuvia suomalaisen naisen vaatekerrasta pukukirjan tekijöiden mukaan, olihan Suomi osa Ruotsia. Saksalaisia vaatteita kirjassa on kuvattu useita: kirjassa on kuvattu niin naimattoman neidon, vaimon kuin saksalaisen leskenkin vaatekertaa. Ruotsalaisen naisen (katso liite 9: Ruotsalainen nainen) ja saksalaisen naisen (katso liite 8:

204 Pylkkänen 1956, 22.

205 Pylkkänen 1956, 22.

Augsburgilainen nainen) vaatteita verratessa nousee esille vaatteiden koristeiden määrä. Saksalainen vaate on selkeästi koristeellisempi kun taas ruotsalaisen naisen vaatteissa voidaan havaita vaatimattomuutta. Koristeiden määrän ollessa eri on koristeiden muodossa kuitenkin samankaltaisuuksia. Saksalaisen naisen viitassa olevat kuviot vastaavat pitkälti ruotsalaisen naisen esiliinassa näkyvää kuviointia. Molempien naisten pukujen kaulukset ovat vahvasti röyhelöiden peitossa, joka vahvistaa samankaltaisuutta. Saksalaisen naisen hameen muoto ja kuviointi vastaavat Turun linnan nuoren parin naisen hameen muotoa. Sama muoto on nähtävissä myös Jost Ammanin kättilöä ja naista esittävässä puupiirroksessa (katso liitteet 1 ja 3).

Pukukirjat eivät useinkaan esitelleet ainoastaan vaatteiden kuvia. Ne olivat täynnä kuvauksia alueesta ja sen ihmisistä. Pukukirjojen sivuilla esitetyillä kuvauksilla pyrittiin tuomaan esiin ja luomaan kuvaa kulttuurin periaatteista ja ominaispiirteistä²⁰⁶. Pukukirjassa saatettiin kuvata sitä, millaisia asioita kulttuurissa arvostettiin. Esimerkiksi augsburgilaista naista esittävässä pukukirjan kuvan (katso liite 8: Augsburgilainen nainen) ohessa kerrotaan naisesta ja kulttuurista olennaisia asioita. Kuvan ohessa kerrotaan naisen olevan hyvä ja nöyrä. Kyseiset hyveet nousevat esille luterilaisista ihanteista, jotka saivat jalansijaa Saksassa 1500-luvun lopulta lähtien²⁰⁷. Pukukirja on heijastanut kirjoittajansa näkemyksiä hyveistä ja hyvyydestä – nöyryys ja köyhyyden ymmärtäminen yhdistetään. Vaatetus on täten todennäköisesti tarkoituksellisesti vaatimattomampaa kuin kirjassa²⁰⁸ esitellyt italialaiset ja ranskalaiset asukokonaisuudet: saksalaiset kirjoittaja ja kuvittaja on halunnut korostaa oman alueensa hyveitä. Hyveiden – nöyryyden, hyvyyden ja vaatimattomuuden – korostaminen ohjaa lukijaa tarkastelemaan ja näkemään kulttuurit näiden hyveiden näkökulmasta tarkasteltuna. Pukukirjassa vaatimattomuuden hyvettä korostetaan myös ruotsalaisten naisten vaatetuksen kohdalla (katso liite 9: Ruotsalainen nainen). Kyseinen pukukirja alkaa alkusanoilla, joissa käydään läpi naisen roolia raamatussa: samalla korostetaan kunniallisuuden ja vaatimattomuuden hyveitä. Saksalaisen ja ruotsalaisen naisen vaatetuksesta puhutaan samalla tavoin: ne ovat vaatimattomia ja

206 Moseley-Christian 2013, 12-13.

207 Laitinen 2016, 331.

208 Lautenbach 1586.

siveitä. Molemmat maat jakavat reformaation myötä luterilaisen uskonnon ihanteet. Samankaltaisuudet saattavat täten johtua ennen kaikkea kulttuurien jakamista ihanteista. Voisiko samankaltaisuudet johtua myös siitä, että kulttuurit ovat voimakkaasti yhteydessä toisiinsa ja näin ollen kulttuurien välinen vuorovaikutus on vaikuttanut voimakkaasti molempien maiden vaateeseen? Saksalaisen ja ruotsalaisen naisen kuvauksien yhtäläisyydet tulevat erityisesti esille kun tarkastellaan muiden maiden naisten vaatteiden ohessa kirjoitettuja kuvauksia, esimerkiksi roomalaisen naisen kohdalla kuvaukset keskittyvät kauneuteen²⁰⁹ ja koristautumiseen²¹⁰. Kuvauksissa myös pohditaan koristautumisen merkitystä ja ennen kaikkea sitä, mitkä ovat motiivit koristeellisen pukeutumisen takana. Vaatteita ja kulttuureja on kuvailtu arvottavilla sanavalinnoilla ja merkityksillä. Kulttuureista on pyritty luomaan lukijalle kokonaisvaltaisempi kuvaus kulttuurista kuin vain vaatteiden kuvaus. Vaatteiden ja kuvauksen avulla kirjan lukijaa ohjataan tarkastelemaan vaatteita osana paikan- ja ajankuvausta²¹¹.

8.4 Yksinkertaisen koristeellista – tyyliuuntien päällekkäisyys

Vaatteiden muuttuminen tyyliuuntien muutoksien tahdissa ei ollut mahdollista suurimmalle osalle ihmisistä. Espanjalaisen vaateuksen tulo muotiin ei täten tarkoittanut sitä, että kaikki vaatteet tai vaatteiden osat voitiin muuttaa yhdellä kertaa muodinmukaisiksi. Erityisesti Suomessa, jossa myös aateli oli suhteelliseen köyhää,

209 Lautenbach 1586, kuva: Ein fürneme Fraw von Rom.

210 Lautenbach 1586, kuva: Ein Geschlechterin von Venedig.

211 Moseley-Christian 2013, 21-22.

vaatteiden muuttaminen täysin muodinmukaiseksi oli sellainen taloudellinen ponnistus, johon ihmisillä ei ollut varaa. Muoti myös eteni yhteisössä säätyportaiden mukaan. Ylemmillä ja rikkaimmilla säädyillä oli paremmat mahdollisuudet saada sekä tietoa uudesta muodista että varaa myös pukeutua sen mukaisesti. Hovien välillä muoti liikkuikin varsin nopeasti kun otettiin huomioon se, että kaikenlainen tiedotus oli tuolloin varsin hidasta²¹². Alemmille säätyportaille muodin päätyminen toimi kuitenkin hitaasti. Kun saavuttiin alemmille säädyille, oli ylemmät ja muotia luovat säädyt jo hylänneet muodin.

Muoti ei kokonaisuudessaan kulkeutunut yhdellä kertaa alueelta toiselle, vaan osia siitä saapui ihmisten tietoon erinäisiä reittejä pitkin: kauppias saattoi tuoda matkoiltaan kotiin tyylikkään hatun tai kaupungilla kulkiessaan saattoi törmätä armolliseen rouvaan, joka on juuri saapunut Danzigista. Muodin eri osa-alueet päätyivätkin usein käyttöön eri aikoihin. Lisäksi nuoremmille, joille vaatteita jouduttiin jo kasvamisen vuoksi tekemään useammin, saivat enemmän mahdollisuuksia muodinmukaiseen pukeutumiseen kun taas vanhemmat sukupolvet tyytyivät käyttämään, ainakin osittain, samoja vaatteita kuin aikaisemmin. Saksassa muodin kehitystä hidasti myös sen tiukka halu pitää kiinni perinteistä ja vastustaa uusien muoti-ilmiöiden saapumista osaksi katukuvaa.

Muoti-ilmiöiden päällekkäisyyttä voidaan tutkia niin maalauksista kuin vaatelöydöksistäkin. Sturen perheeltä pukuja on säilynyt kolme (kts. Liite Svante, Nils ja Erik Sturen vaatteet.), jotka omalta osaltaan kuvaavat ylhäistä vaateetusta. Vaatteet ovat säilyneet meidän päiviimme murhateon ansiosta. Eerik XIV tunnetaan historian tutkimuksen piirissä epävakana ja epäluuloisena henkilönä. Hän näytti epäluuloisuutensa esimerkiksi antamalla henkivartijoilleen käskyn tappaa niin poliittisia henkilöitä kuin ylhäisön edustajia. Näin tapahtui myös Svante Sturelle sekä hänen pojilleen vuonna 1567²¹³. Svante Sturen leski ja hänen poikiensa äiti halusi ottaa talteen verentahrimat vaatteet, joita säilytettiin Sture-suvun hautakuorissa. Nykyisin vaatteet sijaitsevat Uppsalan tuomiokirkon museossa. Säilyneet vaatteet ovat hyvä

212 Pyllkänen 1956, 15-16.

213 Samuelson. Viitattu 7.3.2018.

esimerkki siitä, miten sattuman kautta voidaan saada paljon merkittävää tietoa 1500-luvun vaateuksesta.

Vaatteet ovat kaikki erilaisia tyyliältään. Svante Sturen puku edustaa vanhemman muodin mukaista asua (kts. Liite 6 vasemman puoleinen asu). Asussa on havaittavissa saksalaiselle muodille ominainen yksinkertainen leikkaus yläosassa. Yläosa ei ole leikattu korostamaan kapeaa lantiota ja leveitä hartioita, vaan sen yksinkertainen malli on ollut helppo toteuttaa ja käyttää. Alaosan pluderhousut ovat tyypillisiä 1500-luvun alun suomalaisella ja saksalaiselle pukeutumiselle. Pluderhousut saivat alkunsa Saksasta ja lähti kehittymään entistä liioittelevampaan suuntaan²¹⁴. Sturen perheen asuissa on havaittavissa jo liioittelevamman tyyliuunnan edustusta, jonka voi havaita siitä, miten paljon kangasta housuihin on käytetty ja, miten kangasmäärä on aikaansaanut vaikutelman runsaudesta. Väriltään housut ovat kuitenkin yksinkertaiset, eivätkä näin ollen pääse samoille asteille saksalaisten palkkasotureiden tyylin kanssa. Pludertyyliset housut saivat aikaan voimakasta vastustusta erityisesti kirkon piirissä, niitä pidettiin liian näyttävänä ja niiden käyttö saattoi altistaa jopa paholaisen voimalle, kuten saksalainen kirkonmies Andreas Musculus toteaa lehtisessään ”*Vom Hosen Teuffel*”, joka kääntyykiin paholaisen housuiksi, vuonna 1555. Jo kansikuvassa voidaan nähdään paholaisen viekottelevan housuja käyttävää miestä, joka on ajautumassa tuhoon valittuaan väärät housut jalkaansa.

Paholaisen pelko ei kuitenkaan estänyt kulttuurin siirtymää, vaan housuista tuli yleisesti muodikkaana pidetty asuste Suomessa ja Ruotsissa, kuten ilmenee esimerkiksi Juhana-herttuan omaisuusluettelosta. Luettelossa on esillä useita housuja, joiden sisuskangas on erikseen mainittu. Housujen päällyskankaan ja aluskankaan väri ovat eronneet toisistaan, jotta housut olisivat mahdollisimman näyttävät. Juhana-herttuan omaisuusluettelosta löytyy esimerkiksi housut, joiden päällysosaa on samettia ja aluskangas kultaisen väristä kangasta²¹⁵. Housujen yhteydessä mainitaan poikkeuksetta myös sukat, joiden kanssa housuja oli tarkoitus käyttää. Asut olivat tarkkaan harkittua, jotta herttua esiintyisi mahdollisimman vaikuttavana. Vastustuksesta huolimatta

214 Pyllkänen 1956, 152-153.

215 Hertig Johans och Katarina Jagellonicas lösegendom 1563 s. 25-27.

kulttuurit vuorovaikuttavat keskenään, niiden yhteyttä voidaan pyrkiä erottamaan erilaisilla asetuksilla ja lailla, mutta tulos on harvoin onnistunut. Paholaisen riivaamaksi joutuneminenkaan ei estä ihmisiä havittelemasta kauneutta ja sitä, mitä pidetään arvokkaana ja hyvänä. Ihminen pyrkii jäljittelemään parhaansa mukaan niitä, joita itse pitää arvossa. Kulttuurien vuorovaikutus pohjautuukin pitkälti tällaiseen ajatteluun.

Svante Sturen vanhuus on saattanut olla syy siihen, miksi puku on ollut vanhemman tyylin mukainen. Svante Sture on voinut tottumuksesta valita itselleen tutun vaateen tai uusi muoti ei vain jostain syystä miellyttänyt Svante Sturea. Hänen asuaan verrattaessa esimerkiksi vuoden 1521 maalaukseen (kts. Liite 2: Junger Mann und Mädchen.) voi siinä huomata kuitenkin selkeän eron. Sturen yläosan hihat ovat selkeästi pelkistetyimmät, vaikkeivat yhtä kapeat ja koristeelliset kuin tyyppilliseen espanjalaiseen pukuun kuuluu. Asun kavenneet hihat antavat jo viitteitä espanjalaisen puvun suuntaan, vaikka malliltaan ja siluutiltaan yläosan ja alaosan yhdistelmä on leimallisen saksalainen.

Svante Sturen pojat ovat olleet isäänsä huomattavasti muodikkaammin puettu (kts. Liite 6 keskimmäinen sekä oikeanpuoleinen asu). Pukuihin on lisätty haastavampi leikkaus, jonka tavoitteena oli korostaa kantajansa ruumiin muotoja mahdollisimman imartelevalla tavalla ja saada aikaan muodikas siluetti, joka koostui kapeista lanteista ja leveistä harteista. Saksalainen muoti on saanut yläosan leikkauksessa ja koristeellisuudessa tehdä tilaa espanjalaisen muodin vaatimuksille ja sen asettamille tavoitteille. Nils ja Erik Sturen nuoruus, Nils oli kuollessaan 24-vuotias, Erik 21 vuotta, saattoi olla yksi syy sille, miksi he hakivat vaatetukseensa ihanteet Saksan sijaan Espanjasta. Puvuista huokuu koristeellisuus niin nappeja kuin muitakin yksityiskohtia tarkastelemalla. Napit olivat kullattua hopeaa ja toinen yläosista koristeltu punosnauhoin – tyyppilliseen espanjalaiseen tapaan.

Espanjalainen muoti ei kuitenkaan ollut kokonaan syrjäyttänyt saksalaisten pukimien asemaa. Saksalaisuus nousee esille kaikkien kolmen asun alaosissa. Ne ovat samanlaiset pluderhousut, jotka ovat Suomessa ja Ruotsissa olleet käytössä jo 1500-luvulta lähtien. Vastakkain asettelua ei olla pidetty kummallisena. Muodista ja

vaateihanteista poimitaan ne, jotka puhuttelevat käyttäjää tai, joiden hankkiminen ja käyttäminen on käytännöllisesti katsottuna mahdollista. Kulttuurien vuorovaikutus ei näin ollen ole ainoastaan kahden kulttuurin summa, vaan kulttuurit vaikuttavat päällekkäin, luoden erilaisia mielle yhtymiä ja siirtymiä kulttuurien välille. Vuorovaikutuksen voikin katsoa olevan eräänlainen monimutkainen verkko, jossa kulttuurien ilmentymät, tässä tapauksessa vaatteet ja muoti-ihanteet, risteilevät ja vaikuttavat toisiinsa – joko tarkoituksellisesti tai välillisesti tiedostamatta.

9. Päätäntö

Ihmisten luomat verkostot ovat liikuttaneet maailmaa jo satojen vuosien ajan. Erilaiset ihmiset, tavarat ja ilmiöt ovat päässeet liikkumaan ja vaikuttamaan ympäri maailmaa – myös Suomen ja Saksan välillä. Vuorovaikutuksen luomat ilmiöt löysivät paikkansa ihmisten elämään ja kulttuurin. Tutkielman tarkoituksena on tarkastella näiden ilmiöiden juurtumista vaatetukseen ja siihen olennaisesti kuuluviin seikkoihin, kuten

kaupankäyntiin ja kankaiden kulutukseen. Vaatteet ovat ilmiöille alttiita. Ne ovat ensimmäisiä asioita, joihin henkilöä kohdatessa kiinnittää huomiota: millainen hän on ja mikä on hänen asemansa?

Kulttuuri tarvitsee suhteet, jotta sen liikkuminen ja vaikutusmahdollisuudet olisivat mahdollisimman laajat. Suhteiden verkoston luominen oli monimuotoista, mutta keskittynyt erityisesti kauppaan, kirkkoon ja opintoihin. Suhteissa tulee kuitenkin ottaa huomioon myös ihmisten väliset sukulaisuussuhteet, joita voidaankin havaita olevan Suomen ja Saksan välillä runsaasti. Reformaation vaikutus oli huomattava kulttuurin ilmiöiden liikkumisille ja vaatetukselle liittyvillä alueilla – reformaation myötä käsitys vaatetuksesta ja puketumisesta muuttui. Sen vaikutus niin vaatetukseen kuin kahden kulttuurin vuorovaikutukseen oli jopa merkittävämpi kuin ennakkoletukseni antoivat odottaa. Reformaatio muutti hallinnon käsityksiä omistajuudesta ja omaisuuden jakaantumisesta yhteiskunnassa. Tämän kautta myös varallisuus ja arvot muuttuivat, mikä heijastui Suomen ja Saksan välisiin suhteisiin. Vaikka todellisuudessa reformaation juurtuminen Suomeen ja myös Saksaan oli suhteellisen hidas prosessi, pystyi sen vaikutukset näkemään jo 1500-luvulla, erityisesti Kustaa Vaasan hallintokauden aikana, jolloin saksalaisten hovimiesten hovissa ja ruotsalaisessa hallinnossa oli merkittävää, ajoittain Kustaa Vaasan aloittaman reformaation Ruotsissa ja sen eteenpäin työntävää saksalaisten kulttuuripiirteiden merkittävää kasvua kutsutaan saksalaiseksi ajaksi.

Tutkimuskysymyksenä olleeseen vuorovaikutuksen kanavien tutkimiseen tutkimusaineisto antoi paljon tietoa. Aineisto toi esille monimuotoiset vaikutuskanavat sekä näiden kanavien ja suhteiden tiiviiden. Suomen suhteet muihin alueisiin ei nouse niin selkeästi esille, tähän poikkeuksena toki Rääveli, jonka kanssa Suomen alueella on ollut tiiviit yhteydet vuosisatojen ajan.

Saksalaisen vaatetuksen esiintyminen Suomessa on tutkielmani pääteemoja ja erityisesti se, miten vaikutteet näkyvät vaatteissa. Pohdinta siitä, miten kulttuurit ovat vuorovaikuttaneet keskenään luoden vaatetuksen muuttumiselle ja muotoutumiselle hyvän kasvualustan. Tutkin tätä tarkastelemalla niin kankaiden kauppaa kuin myös visuaalista aineistoja, kuten seinämaalauksia ja puupiirroksia. Etenkin maalauksien

värittämä kuva vaatetuksesta on mielenkiintoinen kohde, kun halutaan tarkastella kulttuurin vuorovaikutuksen ilmiötä. Käsittelemässäni maalauksissa ja muussa kuvallisessa materiaalissa oli havaittavissa näiden kahden kulttuurin vuoropuhelua ja ennen kaikkea sitä, miten kulttuurit muokkaavat vaatteita omien ihanteidensa ja tarpeidensa mukaan.

Saksalaiset ja suomalaiset olosuhteet ja varakkuus erosivat toisistaan huomattavasti 1500-luvulla, Saksan ollessa jo tuolloin vakiintunut hovikulttuurinsa kanssa kun Suomessa vasta hovi ja aateli haki vielä muotoaan. Suomessa koetut epävarmat olot, kuten asema Ruotsin valtakunnan blokkina Novgorodia vastaan sekä epävakaita sääolosuhteet, heijastuivat myös vaatetukseen ja ennen kaikkea siihen varakkuuden määrä, joka vaatteisiin oli mahdollista käyttää. Suomea merkittävä tekijä vaatteiden kannalta tarkasteltuna oli hovielämän synnyinkotina pidetyn Turun linnan herttuattaren vaikutus. Katariina Jagellonica toi mukanaan Suomeen runsaasti vaikutteita espanjalaisesta tyylistä, joka oli omalta osaltaan erottavana tekijänä Suomen ja Saksan vaatetuksien välillä.

Maalauksien samankaltaisuudesta ei kuitenkaan voida vielä varmuudella sanoa juuri suomalaisen ja saksalaisen kulttuurin vaikuttaneen keskenään. Kuten Alcegan²¹⁶ kaavakirjasta ja sen päällyshameen kaavasta voidaan päätellä, on samanlainen hameen muoto vaikuttanut myös Espanjassa ja täten ei voida varmuudella sanoa, että Suomessa päällyshameen muoto on Saksan kulttuurin ansiota päätenyt yleiseen käyttöön. Suomen ja Saksan tiiviiden suhteiden ansiosta voidaan kuitenkin olettaa sen vähintään myötävaikuttaneen kellomaisen päällyshameen suosioon ja käyttöön. Erityisesti tiiviiden kauppasuhteiden ja Kustaa Vaasan pyrkimys saksalaistyyppiseen hallintoon puhuu sen puolesta, että kulttuurin eri ilmiöt ovat virranneet juuri Suomen ja Saksan kulttuurien välillä. Paavali Scheelin kirjeenvaihdon verkostoanalyysia tarkasteltaessa voidaan todeta se, että Suomessa on ollut laajat suhteet ennen kaikkea tallinnaan sekä saksalaiseen kulttuuriin. Kirjeessä ei ole espanjalaisille alueille kulkeutuneita kirjeitä. Verkostoanalyysin ajatuksen mukaisesti ihminen vaikuttaa aina osana jotain verkostoa eikä täten voi toimia ilman sitä. Paavalin kirjeenvaihto tuo esiin kansainvälisen

216 Alcega 1589.

verkoston suomalaisen kirkonmiehen ja kauppiaan välillä: kulttuurien välinen vuorovaikutus oli olemassa ja kirjeiden mukanaan tuomasta tiedosta, kuten vaatelahjoista sekä kankaista, voidaan myös päätellä sen koskettaneen vaatteita ja pukeutumista.

Pyrin alkuperäisaineiston sekä muun tutkimusaineiston monipuolisuutta tarkastelemalla osoittaa kulttuurin vuorovaikutuksen näkymisen laajasti yhteisössä - sen jokaisella osa-alueella. Kulttuurin vuorovaikutusta on nähtävissä niin ihmisten välisissä verkostoissa ja suhteissa kuin hallinnollisellakin tasolla. Vaatetus ja pukeutuminen heijastelivat luonnollisesti tätä yhteyttä ja toi omalta osaltaan merkityksensä molempien alueiden kulttuurin ominaispiirteille.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Alkuperäislähteenä käytettävä kirjallisuus

de Alcega, Juan (1589), Libro de Geometria, Practica y Traca
<http://bdhrd.bne.es/viewer.vm?pid=d-1096539>.

Musculus, Andreas (1555), Vom Hosen Teuffel http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10164853_00005.html

Toim. Parvio, Martti (1990), vuosilta 1621-1625, Näköispainos Ericus Eri-ci – Postilla II, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Seeberg-Elverfeldt, Roland (1975), Revaler Regesten 3. Schwarz, Matthaus, Klaidungsbüchlein or Trachtenbuch (1520-1560), Landesbibliothek Hannover.

Lautenbach, Conrad (1586) Frauen-Trachtenbuch (käytetty painosta: “Bibliophilen Taschenbücher“, Dortmund 1980).

Kansallisarkisto

Turun linnan kangasvarikon tilit 1563-1563.

Suomen kansallisarkiston julkaisut

Bidrag till Finlands historia IV (1912), Helsinki: s. 185- 226 Redivisning beträffande hertig Johans Hästas på Åbo slott, julkaisija Hausen, Reinhold

Bidrag till Finlands historia V (1917), Helsinki, s. 454-480 Förteckningar öfver Philippa Eriksdotter Flemings kvartlåtenskap på Yläne gård 1578 samt 1582 (1591).

Hertig Johans af Finland och hans gemål Katarina Jagellonicas löseghedom 1563, Helsinki 1909, julkaisija Hausen, Reinhold.

Juusten, Paavali 1560, *Suomen piispain kronikka*. Painos vuodelta 1943. Rauma, O.Y Länsi-Suomen kirjapaino.

Ruotsin kansallisarkiston (Riksarkivet) julkaisut

Konung Gustaf den Förstes Registratur. VI 1529. Tukholma 1875, julkaisija Granlund, Victor.

Finlands medeltidsurkunder

Lutke, Berntin kirje Dorpte 17 februari anno 1507, Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band VI. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1930, 458–459. Alkuperäinen Revalin kansallisarkisto.

Chonnert, Hansin kirje Påval Scheelille, Danzig 1509, Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band VII. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1933, 46–47. Alkuperäinen Scheelska brevsamlingen Helsingin yliopistonkirjasto.

Chonnert, Hansin kirje Påval Scheelille, Danzig 1511, Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band VII. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1933, 157–160. Alkuperäinen Scheelska brevsamlingen Helsingin yliopistonkirjasto.

Knutsson, Karl testamentti 1470. Finlands medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band IV. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1924, 338–341.

Hartvik Jacobssonin testamentti 1486. Finlands medeltidsurkunder. Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band V. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1928.

Turun raatimiehen kirje 13 september 1524, Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band VIII. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1935, 139.

Hans Suurpään lesken Gertrudin kirje 1511, Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band VII. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1933, 135–136.

Hans Suurpään lesken Gertrudin kirje 14.6.1511 Samlade och i tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom Reinh. Hausen. Band VII. Helsingfors: Finlands Statsarkiv 1933, 140–142.

Paavali Sceelin kirjeenvaihdon verkostanalyysinä käytetty aineistona Diplomatarium Fennicum aineistoja kirjekokoelman osalta.

Nya källor till Finlands medeltidshistoria

Johansson, Jesper kirje Leipzigista 3 maj 1515. Samlade och utgifna af Dr Edward Grönblad. Kööpenhamina, 1857.

Toropainen, Veli-Pekka, Turun kaupungin hopeaveroluettelo 1571, Turku,
https://www.academia.edu/11862991/Turun_hopeaveroluettelo_1571, Viitattu
12.4.2017

Kuvalliset lähteet

National Trust Photographic Library / Angelo Hornak

Bess of Hardwick, follower of Hans Eworth, noin vuodelta 1560.

Turun linna, Turun maakuntamuseo, Turku

Kuva nuoresta parista, kalkkiseinämaalaus, noin vuodelta 1530.

Kuva kirjasta Jakob Rueff (1587), *De conceptu et generatione hominis*

Jost Ammanin puupiiirros kättilöstä ja naisesta.

Barthelm Behamin puupiiirros

Junger Mann und Mädchen 1521.

(oletettavasti) Möller, Antonin maalaama muotokuva

Tuntematon danzigilainen nainen noin 1590.

Gripsholmin linna

Tuntematon vallasnainen noin 1580.

Kuva kirjasta Jost Amman, *Das Ständebuch* (1568)

Jost Ammanin puupiirros räätälistä.

Esineet

Uppsalan tuomiokirkko/Upplandsmuseet

De tre Sturedräkterna/ Svante, Nils ja Erik Sturen vaatteet. Kuva Engström, Lennart 2009. <https://digitaltmuseum.se/011013967801/de-tre-sturedrakterna-uppsala-domkyrka-uppsala-2009> viitattu 6.3.2018.

Näyttelyt

Museo Vapriikin *Suomalaisten pyhiinvaellukset keskiajalla* -näyttely, Tampere, käyty 25.2.2015

Tutkimuskirjallisuus

Andersson, Eva (2006) *Kläderna och människan i medeltidens Sverige och Norge*. Göteborg: Göteborg University Press

Arnold, Janet (1985), *Patterns of fashion 3 – The cut and construction of clothes for men and women c1560-1620*, New York, Drama Book Publisher.

Blomstedt, Kaarlo (1921), *Henrik Klaunpoika Horn – Ajankuvaus 1*. Kustaa Vaasan ja Juhana Herttuan palveluksessa, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapaino osakeyhtiö.

Burke, Peter ”Context in Context”. Julkaisussa toim. Perl, Jeffrey M (2002) *Common Knowledge*, Vol 8, numero 1, Durham, Duke University Press.

Espoon kaupunginmuseo ja Alopaeus, Harry, Hiekkänen, Markus, Korhonen, Teppo, Lempiäinen, Terttu, Lindholm Dan, Långvik-Huomo, Marianne, Perkko, Mariliina, Ropponen Liisa & Zetterberg Pentti (1999), Välähdyksiä keskiajasta, Espoo, Frenckelin kirjapaino Oy.

Franck, Marketta (1997), Waatteen wiesti ja wiettelys eli pukeutumisen historiaa kivikaudelta nykyaikaan, Tampere, Eräsalon Kirjapaino Oy.

Harjula, Janne (2010), ”Keskiajan ja 1500-luvun miekat”. Teoksessa toim. Hintsala, Kari, Miekka Suomessa, Turku, Turun museokeskus.

Heckscher, Eli F (1935), Sveriges ekonomiska historia – från Gustav Vasa. Förstä Delen. Tukholma, Albert Bonniers Förlag.

Heikkilä, Tuomas (2010), ”Kirjallistumisen jäljillä”. Teoksessa toim. Heikkilä, Tuomas, Kirjallinen kulttuuri Suomessa, Sastamala, Vammalan kirjapaino.

Holopainen Jari & Helama Samuli (2012), Suomen keskiajan kivikirkot pikku jääkauden kourissa http://www.ays.fi/aluejaymparisto/pdf/aluejaymp_2012_1_s108-112.pdf . Viitattu 14.4.17.

Hovi, Satu, Maahinen Hannele & Niemi Katri (2013), Keskiajan puvut, Helsinki, Art House.

Ihalainen Pasi (1996) ”Tiedonvälityksen vallankumous uuden ajan alussa Euroopassa”. Teoksessa toim. Tiainen, Jorma & Nummela, Ilkka, Historiaa tutkimaan, Jyväskylä, Gummeruksen kirjapaino Oy.

Toim. Jeep, John, M. (2001), Medieval Germany – An encyclopedia, New York, Garland Publishing, Inc.

Johanson, Jan-Erik, Mattila, Mikko, Uusikylä, Petri (1995), Johdatus verkostanalyysiin, kuluttajatutkimuskeskus <https://agoracenter.jyu.fi/projects/soca/jan-erik-johanson-mikko-mattila-petri-uusikyla-johdatus-verkostoanalyysiin>.

Kallio, Anni (2000), Räätilimestari yhteisönsä jäsenenä Turussa vuosina 1625-65, Jyväskylä, Yliopistopaino.

Kallioinen, Mika (2000), *Kauppias, kaupunki, kruunu – Turun porvariyhteisön ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kohler, Carl (1930), *A History of Costume*, New York, G. Howard Watt.

Koskinen, Ulla (2010), Aatelin aineellinen kulttuuri 1500-luvun lopulla, Ennen ja nyt verkkojulkaisussa numerossa 1/2009 <http://www.ennenjanyt.net/2010/01/aatelinaineellinen-kulttuuri-1500-luvun-lopulla/> . Viitattu 10.2.2018 sekä 20.11.2018.

Koskinen, Ulla (2011), *Hyvien miesten valtakunta – Arvid Henrkinpoika Tawast ja aatelin toimintakulttuuri 1500-luvun lopun Suomessa*, Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kuurne, Jouni (2016) *Anton Möller vanhempi, Naisen muotokuva*. <http://www.kansallismuseo.fi/fi/kansallismuseo/kokoelmat/kuukauden-esine-2016/naisen-muotokuva/naisen-muotokuva-lisatietoja>. Viitattu 25.4.2017.

Kuujo, Erkki (1977) *Finlands medeltida städer. Det XVII nordiske historikermøte.*, Oslo, Universitetsforl.

Lahtinen Anu, Rahikainen Marjatta ”Kadonneen työn jäljillä” ja ”Piika: nuori, naimaton palvelusnainen 1300-1600” Teoksessa toim. Rahikainen Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (2006), *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.

Lamberg, Marko ”Kestien ja ruokaruotsien aikaan – Murteet, kielet ja kansallisuudet myöhäiskeskiajan Pohjolassa”. Teoksessa toim. Lamberg, Marko & Niiranen, Susanna (2002) *Keskiajan rajoilla*, Jyväskylä, Atena Kustannus Oy.

Laitinen Riitta ”Hyveelliset ja kunnialliset – Turkulainen arki ja luterilaiset ihanteet”. Teoksessa toim. Heinonen, Meri & Räsänen, Marika (2016) *Pohjoinen reformaatio*, Helsinki, Otavan kirjapaino Oy.

Toim. Lehtonen, M.S & Juotsivuo, Timo (2002) *Suomen kulttuurihistoria 1 – Taivas ja maa*, Helsinki, Tammi 2002.

Leskelä, Ilari (2007), Kauppa, verkosto ja kaapparisota - Turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja Danzigin porvarin Hans Chonnertin kauppayhteydet 1509–1516, Helsingin yliopisto <https://core.ac.uk/download/pdf/14915089.pdf>.

Lindman, Satu ”Kontrolli tulee ylhäältä! Saksankielisen reformaatiot ja lisääntyvä sääntely”. Teoksessa toim. Heinonen, Meri & Räsänen, Marika (2016) *Pohjoinen reformaatio*, Helsinki, Otavan kirjapaino Oy.

Lönnqvist, Bo (2008) Vaatteiden valtapeli – näkymättömän kulttuurianatomiaa, Jyväskylä, Gummeruksen kirjapaino Oy.

McNeill J.R. & McNeill William H. (2005), Verkottunut ihmiskunta – Yleiskatsaus maailmanhistoriaan, Tampere, Vastapaino.

Melander, K.R ”Vakkasuomalaisten teollisuus ja kauppa 1500-luvulla ja seuraavan sataluvun alkupuolella” Julkaisussa toim. Suomen Historiallinen Seura (1939) *Historiallinen arkisto 45*, Helsinki, Suomalaisen kirjallisuuden seuran kirjapainon OY.

Moseley-Christian, Michelle (2013) Confluence of Costume, Cartography and Early Modern European Chorography, *Journal of Art Historiography* number 9.

Niiranen, Susanna ”Muukalaisten matkassa - Keskiaikaisten rajojen ylittäjiä Oksitaniassa”. Julkaisussa toim. Lamberg, Marko & Niiranen, Susanna (2002) *Keskiajan rajoilla*, Jyväskylä, Atena Kustannus Oy.

Noiriel Gérard, Espagne Michel. Transferts culturels : l'exemple franco-allemand. Entretien avec Michel Espagne. julkaisussa *Genèses*, 8, 1992. Monnaies, valeurs et légitimité, sous la direction de André Orléan.. Sivut 146-154.

Nuorteva, Jussi (1997) Suomalaisten ulkomainen opinkäynti ennen Turun akatemian perustamista 1640, Helsinki, Suomen Historiallinen seura.

Ojala, Maija (2014) Protection, Continuity and Gender – Graft Trade Culture in the Baltic Sea region (14th-16th century), Tampere, Tampere University Press.

Peirce, Charles S. (1905), Lecture VII of the 1903 Harvard lectures on pragmatism.

Puistola, Antero, Hanén Tom, Jeppsson, Tommy, Sipilä Joonas, Takamaa, Kari T. & Wikström, Kalle (2010), *Merirosvovs ja merellinen terrorismi*, Helsinki, Maanpuolustuskoulu – Strategian laitos.

Postan, M.M. ”The Trade of Medieval Europe : the North”. Teoksessa toim. Postan, M.M. & Miller, Edward (1987) *The Cambridge Economic History of Europe VOLUME II Trade and Industry in the Middle Ages (second edition)*, Cambridge, Cambridge university press.

Pylkkänen, Riitta (1956), *Säätyläispuku Suomessa Vanhemmalla Vaasa-ajalla 1550-1620*, Porvoo, Wener Södeström Osakeyhtiön kirjapaino.

Rahikainen Marjatta, Lahtinen Anu ”Kadonneen työn jäljillä” ja ”Piika: nuori, naimaton palvelusnainen 1300-1600” Teoksessa toim. Rahikainen Marjatta & Vainio-Korhonen, Kirsi (2006), *Työteliäs ja uskollinen – Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*, Jyväskylä, Gummerus Kirjapaino Oy.

Reinhard, Wolfgang (2001), *Handbuch der Deutschen Geschichte 9 – Probleme deutscher Geschichte 1495-1809 / Reichsreform und Reformation 1495-1555*, Stuttgart, Klett-Cotta.

Rioufreyt, Thibault ”The Concept of Translation – The Role of Actors in the International Circulation of Ideas” teoksessa toim. Schwerter, Stephanie & Dick, Jennifer K. (2012) *Transmissibility and Cultural Transfer: Dimensions of translation in the Humanities*, Stuttgart, Ibidem-Verlag.

Rogge, Jörg & Salmi, Hannu ”Memory Boxes – An Experimental Approach to Cultural Transfer in History, 1500-2000” teoksessa toim. Aali, Heta, Perämäki Anna-Leena & Sarti Cathleen (2014) *Memory Boxes – An Experimental Approach to Cultural Transfer in History*”, Berliini, Deutsche Nationalbibliothek.

Rose, Gillian (2012) *Visual Methodologies (3rd edition)*, An Introduction to Researching with Visual Materials, Lontoo, SAGE Publications Ltd.

Rossini, Manuel & Toggweiler, Michael (2014), *Cultural Transfer: An Introduction*, A Journal of Literary Studies and Linguistics (http://jlsi.upg-ploiesti.ro/site_engleza/documente/documente/Arhiva/Word_and_text_no_2_2014/00Introduction.pdf).

Saarelainen, Juhana ”Konteksti ja kontekstualisoiminen” teoksessa toim. Nivala Asko, Mähkä, Rami (2013) *Tulkinnan polkuja – Kulttuurihistorian tutkimusmenetelmiä*, Turku, Painosalama Oy.

Salo-Mattila (2009), Ruumiin ja muodin välissä – tutkimus vaatteen kaavoituksen kehityksestä, Sastamala, Vammalan kirjapaino oy.

Salonen, Kirsi ” Katolisen ajan koulutus Suomessa” teoksessa toim. Heinonen, Meri & Räsänen, Marika (2016) *Pohjoinen reformaatio*, Helsinki, Otavan kirjapaino Oy.

Samuelson, Jan Svante Sture, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/34643>, Svenskt biografiskt lexikon. Viitattu 7.3.2018.

Simmel, Georg (1905), *Muodin Filosofia*, Helsinki, Kustannus Oy Odessa, vuoden 1986 painos.

Tarkiainen, Kari (2010), *Ruotsin Itämaa – Esihistoriasta Kustaa Vaasaan*, Porvoo, WS Bookwell Oy.

Tawaststjerna, Werner (1875), *Lisätietoja Suomen sotahistoriaan – Juhana III:n hallituksen alkuvuosilta (1568-1576)*, Helsinki, J.C. Frenckell'in ja Pojan kirjapaino.

Uotila, Minna (1995), *Pukeutumisen kuvaus*, Helsinki, Yliopistopaino

Waenerberg, Anna (2013), Kuinka pitkälle voi pelkistää? Visuaalinen analyysi taidehistorian laajentuneella kentällä <http://tahiti.fi/02-03-2013/tieteelliset-artikkelit/kuinka-pitkalle-voi-pelkistaa-visuaalinen-analyysi-taidehistorian-laajentuneella-kentalla/> viitattu 6.4.2017

Walla, Ville (2010) ”Kauppiat ja kaupukilaiset kirjoitusten tuottajina” teoksessa toim. Heikkilä, Tuomas, *Kirjallinen kulttuuri Suomessa*, Sastamala, Vammalan kirjapaino.

Wasserman, Stanley, Faust, Katherine (1994), *Social Network Analysis: Methods and Applications - Structural Analysis in the Social Sciences*, Cambridge, Cambridge University Press.

Yarwood, Doreen (1992), *Fashion in the western world*, Lontoo, B.T. Batsford LTD.

Liitteet:

Liite 1. Turun linnan nuori pari.

Lite 2: Junger Mann und Mädchen

Tun gräß dich got du frewdelichs kinde.
Got danck euch Junckher was habt ir im synn.
Liebe Junckfraw laßt mich zu eror Rosen schmecken.
Lieber Junckher sie wachsen nit in allen hecken.
Liebe Junckfraw das ich het ein solchen garten.
Wolt ich sein so fleissig warten.
Lieber Junckher man leß nit yederman dynnen geten.
Ir müßt gar fleissig darumb peten.
Darumb mögt ir euch woll weyter verschen.
Güte wort soll man nit verschmechen.

1521

Liite 3: Kätilö ja nainen.

Alamy DDYC8D

Liite 4: Tuntematon danzigilainen nainen.

Liite 5: Gripsholmin linnan tuntematon nainen.

Liite 6: Jost Ammanin Der schneidet

Liite 7: Svante, Nils ja Erik Sturen vaatteet.

Foto: Engström, Lennart

Upplandsmuseet

Ein Geschlechterin zu Augspurg.

Zu Augspurg man gezieret findt
Die Weiber so Geschlechter sind/
Aller Gestalt an ihrem Leib/
Wie hie gemahlet steht das Weib.

Ihr Tugend ist nun lange zeit
Berühmt gewesen nah vnd weit,
An Gelt vnd Gut sind sie gar reich/
Mit Demut doch den Armen gleich.
G iij

Ein Edelfraw auß Schweden.

In dem Schwedischen Königreich
Ist die Kleidung nicht durchaus gleich.
Ein Frauw vom Adelschmücket sich/
Wie diese Figur lehret dich.

Da sihet man mit oberdruß
In Kleidung keinen oberfluß/
Es sind die Weiber in gemein/
Gantz erbar/züchtig/keusch vnd rein.
D iij

Liite 10: Paavali Scheelin kirjeenvaihto. Vihreä edustaa Paavali Scheelia. Kirjeiden lähetyspaikka on merkitty eri väreillä. Saksasta tulleet kirjeet ovat punaisella, Suomesta tulleet sinisellä, Ruotsista tulleet keltaisella, Räävelistä tulleet ovat violettejä. Kirjeet, joiden lähetyspaikka on joku muu kuin edellä mainittu on merkattu oranssilla.

